

Øivind Andersen og Kjell Lars Berge (red.)

Retorikkens relevans

© Forfatterne 2003

Trykk: Lobo Media AS
Omslagsdesign: Aud Gloppe

ISSN 1502-6000
ISBN 82-90954-24-7

Utgitt av Norsk sakprosa i samarbeid med
Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening (NFF)
Utgivelsen er finansiert av NFF

Norsk Sakprosa
INL
Postboks 1013 Blindern
0315 Oslo

Tlf : (+47) 22 85 67 11
Faks: (+47) 22 85 71 00
E-post: norsk-sakprosa@inl.uio.no
Internett: www.hf.uio.no/inl/sakprosa

Innhold

Øivind Andersen og Kjell Lars Berge: Hvor relevant er retorikken?	5
Christian Kock: Retorikkens relevans	17
Svein Østerud: En dannelsesreise i retorikkfeltet	31
Britt-Louise Gunnarsson: Den diskursvetenskapliga utmaningen	37
Johan L. Tønnesson: Den retoriske utfordringen	73
Fredrik Engelstad: Makt, kommunikasjon, retorikk (Artikkelen finnes kun i papirversjonen av boken etter forfatterens eget ønske.)	
Jens E. Kjeldsen: Retoriske kvaliteter i billeder	91
Sverre Blandhol: Retorikk og juss	115
Kurt Johannesson: Retorik – ett nytt universitetsämne?	131
Øivind Andersen og Kjell Lars Berge: Retorikkfaget på rullebanen	141

Hvor relevant er retorikken?

Øivind Andersen og Kjell Lars Berge

Hvorfor en bok og et seminar om retorikkens relevans?

Denne boka inneholder bidrag fra det åpne retorikkseminaret som vi som er utgiverne – Kjell Lars Berge og Øivind Andersen - arrangerte i Oslo i juni 2002. To impulser løp sammen og dannet utgangspunktet for seminaret.

Den ene var det arbeidet som foregikk i det tekstvitenskapelige miljøet ved Universitetet i Oslo, først og fremst innenfor rammen av prosjektet Norsk sakprosa. Arbeidet med tekster – spørsmålet om hva en tekst *er* og hva den *gjør*, og hvordan den gjør det, fører nødvendigvis til spørsmålet om retorikken kan ha noen relevans. Retorikken er ikke førvitenskapelig, den er bare førtekstvitenskapelig.

En mer konkret foranledning for seminaret var at Universitetet i Oslo i 2002 for første gang lanserte et studietilbud i retorikk. Vi som er utgiverne av denne boka og arrangører av seminaret den er basert på, hadde et år tidligere tatt initiativet til at retorikken skulle etableres som fag ved universitetet i Oslo. Dessuten hadde vi vært sentrale i utviklingen av det. Det foreløpig nokså rudimentære faget måtte – og må – finne sin plass, sin profil og sitt publikum. Seminaret var to involverte bidrag til å skape litt blest om tilbuddet og å sette retorikken på dagsordenen. Retorikkens relevans er i denne sammenheng ikke noe det spørres etter; det er en påstand.

Men retorikken har tradisjonelt ikke vært oppfattet som relevant på Universitetet i Oslo – eller ved andre universiteter i Norge for den del. La oss innledningsvis se litt på disiplinens beskjedne forhistorie og status som vitenskap og fagtradisjon i Norge. Og la oss bruke denne forhistorien som et utgangspunkt som kan forklare hvorfor vi tok initiativet til å etablere, og etablerer, retorikken som en vitenskapelig disiplin ved Universitetet i Oslo.

Retorikkens forfall og gjenopprettelse

Når Det Kongelige Frederiks Universitet i 1811 ble grunnlagt i det som den gang var byen Christiania, var retorikken - én av de klassiske dannelsestradisjoner og disipliner (retorikken utgjorde kjernen i de såkalte trivialfagene i den klassiske dannelsens *artes liberales*) - ikke inkludert i universitetets utvalg av vitenskaper. Det kunne den ha vært. Retorikken hadde på slutten av 1700-tallet blitt restaurert. Den framstod som nyoppusset og tilpasset det borgerlige samfunnets behov for og etterspørsel etter nye normer for tekstlig mediert atferd, mye takket være den britiske "New Rhetoric" (Fafner 1982). Retorikken var også i ferd med å bli

gjenetablert som anstendig vitenskap. De skotske og engelske liberalistiske nyretorikere hadde gitt retorikken ny mening som en slags statsborgerlære for et borgerskap som hadde den nye kapitalistiske verdensordenen å takke for den makt og innflytelse det hadde. I Storbritannia hadde retorikken også en meget relevant institusjonskontekst i og med den britiske parlamentarismen. Retorikken var tatt i bruk som et av politikkens viktigste instrumenter. Slik viser situasjonen som oppstod i Storbritannia, at demokratisk styresett og retorikk hører sammen som hånd i hanske. Denne nyretoriske bølgen eller retningen hadde fått et visst gjensvar i tvillingrikene Danmark-Norge. Danmark-Norge gjennomgikk i denne perioden en rask politisk utvikling som førte til innføring av en meget liberal skrive- og trykkehetspolitikk (Berge 1998a). Et eksempel på et slikt gjensvar var Jakob Rosteds bearbeiding av en av de skotske nyretorikernes hovedverk, Hugh Blairs *Lectures on Rhetoric and Belles-Lettres*, utgitt første gang 1783. I Rosteds versjon - utgitt i 1810 - heter verket *Forsøg til en Rhetorik i et Udtog af Hugo Blairs Forelæsninger over Rhetoriken med Hensyn til Undervisningen i de lærde Skoler*. Men Rosted tilhørte ikke universitetet. Han var rektor ved Christiania Katedralskole. Retorikkens hjemsted ved norske læresteder kom derfor ikke til å være universitetet, men skolen. Som skoleretorikk overlevde den retoriske tradisjonen i skolen fram til slutten av 1890-årene som stileøvelser (Engstrøm 2003).

At retorikken blir relevant i samfunnet, og forstås som en nødvendig ressurs for den borgerlige offentligheten som tar til å etablere seg, innebærer altså ikke at den blir ansett som relevant på universitetene. Det er mange grunner til at retorikken ikke inkluderes i universitetets utvalg av fag. En viktig grunn er den nye estetikken – ofte forbundet med den idéstrømningen som vanligvis kalles *romantikk* – som etablerer og utvikler seg uavhengig av og delvis i opposisjon til den retoriske tradisjonen. Den norske hegelianeren Marcus Jacob Monrad – professor i filosofi ved Universitetet i Oslo en lang periode på 1800-tallet – forviser i sin bok *Literaturen og dens dele* fra 1876 retorikken til en meget beskjeden plass nederst i ei krå i hierarkiet av genrer og tekstkulturer. En annen grunn er at retorikken ikke ses på som en egen disiplin, men som en tradisjon som er inkludert i andre fag, slik som juss, teologien og studiet av de klassiske språk og deres skriftkultur. I teologi og juss legges det en viss vekt på kunnskaper og ferdigheter som studeres og kultiveres så så si utelukkende i retorikken, f.eks. hvordan kunnskaper, innsikter og synspunkter skal formidles muntlig på overbevisende og overtalende måter.

Men for den kompromissløst sannhetssøkende universitetskulturen som på 1800-tallet konsolideres som normalvitenskap, er nok den viktigste grunnen til at retorikken ikke tilskrives vitenskapelig status, at retorikken tematiserer og forstår forholdet mellom språk og virkelighet på en måte som skaper en følelse av utrygghet og uvissitet. I en tid som i økende grad tar til å være dyptgående preget av en nøktern, positivistisk og naturvitenskapelig inspirert forståelse av virkeligheten, der språkets oppgave så langt som mulig er å avbilde en ikke-språklig,

vanligvis naturlig, virkelighet, får retorikken problemer med å etablere et ståsted som det nye vitenskapsidealets representanter oppfatter som akseptabelt. Retorikken blir således redusert til læren om veltalenhet i visse sammenhenger, eller om en vil sette det litt på spissen: til følelsesmessig engasjert, men overflatisk pratmakeri. Et slikt synspunkt er forbilledlig formulert av filosofen John Locke i hans essay om erfaring og forståelse fra 1700, *An Essay Concerning Human Understanding*:

we must allow, that all the Art of Rhetorick, besides Order and Clearness, all the artificial and figurative application of Words Eloquence hath invented, are for nothing else but to insinuate wrong Ideas, move the Passions, and thereby mislead the Judgment, and so indeed are perfect Cheat (Locke 1700).

Filologen Nietzsche hevder nesten 200 år seinere noe av det samme:

In summa: die Tropen treten nicht dann und wann an die Wörter heran, sondern sind deren eigenste Natur. Von einer 'eigentlichen Bedeutung', die nur in speciellen Fällen übertragen würde, kann gar nicht die Rede sein. Eben-sowenig wie zwischen den eigentlichen Wörter und den Tropen ein Unterschied ist, gibt es einen zwischen der regelrechten Rede und den sogenannten rhetorischen Figuren. Eigentlich ist alles Figuration, was man gewöhnlich Rede nennt (Nietzsche 1874/1912).

Men Nietzsche trekker den motsatte konklusjonen av Locke. For Nietzsche er det retoriske et konstituerende trekk ved språket: "die Sprache selbst ist das Resultat von lauter rhetorischen Künsten", utbasunerer han uten videre.

Nietzsches standpunkt styrker ikke nødvendigvis retorikkens stilling. Vitenskapenes dagsordensettende positivistiske representanter trekker den selvsagte konklusjonen at dersom språket har *slike* egenskaper, må vitenskapen klare seg uten det retorisk formede hverdagsspråket (Grassi 1980). En alternativ strategi må bli at det utvikles avbildningsredskaper med helt andre kvaliteter enn språket. Toppunktet - og kanskje også endepunktet - for et slikt syn på forholdet mellom språk og virkelighet nås med mellomkrigstidas logiske positivisme.

Som et ekko av Lockes kritikk, og som et forsøk på å redde språket fra retorikken og gjøre det funksjonelt for vitenskapene, skaper den finlandssvenske språkforskeren Rolf Pipping ordet "sakprosa". Ordet skaper han for å reservere det for genrer der den vitenskapelige avbildningsoppgaven de logiske positivistene søkte etter, er ivaretatt. Følgelig blir sakprosa-begrepet lansert som en slags anti-retorikk. Sakprosatekster er for Pipping tekster som ikke er retoriske:

Det intellektuella utlösningensbehovets stilart är den objektiva framställningstypen. Den betjänar sig naturligvis av prosan. Mest renodlad möter den oss i den vetenskapliga behandlingen av et ämne. Här kommer allt an på sak. Känslouttryck äro principiellt uteslutna. De höra inte till ämnet, ty de representera ett förhållningssätt som avviker från den strävan till objektivitet va-

rav forskningen bör präglas. Någonting motsvarande gäller de hänsyn författnaren må taga till sin publik. Dessa hänsyn måste underordnas framställningens sakliga syfte.

Vi finna alltså, om vi fråga efter talfaktorernas roll i den objektiva framställningen, att det är A:s förhållande till C, til ämnet, som ger stilarten dess prägel; och detta förhållandet är – eller bör vara – renodlat sakligt. Men därav följer, om vi fråga efter talfaktorenas inbördes vikt, att ämnet är den viktigaste faktorn, ty strävandet til objektivitet, innebär ju ingenting annat än en strävan till sanning, d.ä. ett försök att komma till en uppfatning som stämmer med verkligheten. A ställer sig själv i underordnat förhållande till saken.

Den objektiva stilarten är i grunden en enda. Den innehåller varje framställning där en sak behandlas för sakens egen skull – från ett matematisk bevis till en recept i en kokbok. Denna stilart företer naturligtvis växlingar, beroende på de högre eller lägre intellektuella krav som innehållet ställer på författaren, och även – något varom det inledningsvis var fråga – beroende på ämnets beskaffenhet, i det att varje ämne kräver ett speciellt teckensystem för den speciella delen av sitt innehåll, alltså sin särskilda terminologi: matematiken såväl som filologien, estetiken såväl som kokkonsten. Men skälet är alltid det samma: kravet på största möjliga precision och konsekvens i uttrycket. Dessa variationer inom den objektiva stilarten sakna därför principiellt intresse (Pipping 1938: 272).

Men samtidig er det i denne perioden interessen for retorikk tar seg opp igjen. Som eksempler på at en genuin interesse for retorikken og de problemer retorikken i den klassiske tradisjonen balte med, er under utvikling, kan vi nevne amerikaneren Kenneth Burkes mange utgivelser fra 1930 til 50-åra, slik som *A rhetoric of motives* (1950). I den franske kultirkretsen utgir Perelman og Olbrechts-Tyteca på 1950-tallet flere viktige nyretoriske verk, slik som *Réthorique et philosophie: pour une théorie de l'argumentation en philosophie* (1952) og *Traité de l'argumentation: la nouvelle rhétorique* (1958).

Det er selvsagt ikke hensikten i denne korte introduksjonen å gi noen inngående presentasjon og gjennom den diskutere hvorfor retorikken gjenvinner status som vitenskap i etterkrigstidas komplekse vitenskapelige miljø. Likevel kan det være på sin plass å nevne noen viktige momenter som er relevante for denne boka og det seminaret det reflekterer. Som svært avgjørende for at retorikken blir relevant igjen, må regnes den kritikken av det positivistiske avbildningssynet på språk som leveres av fremragende filosofer som av mange regnes som allierte med den logiske positivismen. Ludwig Wittgensteins merkelige verk *Philosophische Untersuchungen* fra 1953 er i denne sammenhengen spesielt interessant. Dette verket flytter fokus fra språkets referanse til den ikke-språklige verden (ekstensionsproblem) til hva språket gjør med verden. Og dermed er vi tilbake i noe av det som var retorikkens kjerneområde, at språket er noe vi bruker til å handle med i forhold til våre medmennesker eller oss selv.

Svært stimulerende for retorikkrefleksjonen i etterkrigstida er også etableringen av og den allmenne tilgjengeligheten av nye kommunikasjonsformer som radio, fjernsyn og internett - i tillegg til de allment tilgjengelige papirbaserte kommunikasjonsformene som fantes fra før, slik som aviser og tidsskrift. Det mediesamfunnet vi etterhvert har vent oss til som selvsagt, har gjort offentligheten både rikere og mer tilgjengelig for folk flest. Når politikken og de grunnleggende kulturelle og intellektuelle ordskiftene blir tilgjengelige som offentlige samtaler så å si i stuene til folk, blir det åpenbart for alle at de språklige ressursene ikke bare må tas for gitt og regnes som formede i og med språkevnen, men at de også må kultiveres og trenes. Slik stimulerer utviklingen av mediesamfunnet også interessen for retorikken og den praksisorienterte tradisjonen som skoleretorikken i sin tid representerte. Retorikken oppstår hos grekerne om lag 400 år før Kristus som en praksis, metodikk og teori. Den innebar en kultivering og tematisering av den muntlige offentlige debatten som var grunnlaget for det atenske demokratiet. Det er dette ordskiftet som Aristoteles tar for gitt, og tar utgangspunkt i når han i sin *Retorikk* påpeker at den handler om

ting som på en måte er fellesgods alle og enhver kan ta stilling til, og som ikke hører til en enkelt vitenskap. Derfor er også alle mennesker parthavere i den. Alle sysler jo til en viss grad med å prøve holdbarheten til et argument eller selv med å hevde et, enten ved å forsøre seg selv eller reise anklage mot en annen (Aristoteles 1983).

Fem grunner til retorikkens relevans

De to nevnte mulige forklaringene på at retorikken blir relevant igjen – den filosofiske språkkritikken av antakelsene om det avbildende objektive språket, og etableringen av mediesamfunnet - gir et inntrykk av at den etter hvert meget store interessen for retorikk verden over har sammensatte og ulike begrunnelser. Skulle vi skissere hva som er retorikk og retoriske vitenskaper i dag, ville vi få som resultat et komplekst bilde. Leser man artiklene i det nordiske tidsskriftet for retorikk - *Rhetorica Scandinavica* - som utkom i sitt første nummer i 1997, ser man at retorikken kan omfatte alt fra samtaleanalytisk forskning i moderne bedrifter og samhandlingsmønstrene i TV-debatter til klassiske tekster fra middelalderen og presentasjoner av antikkens progymnasmata. La oss for vår del i fem punkter presentere noen dominerende trekk ved den retorikkinteressen vi i hvert fall i Norge og Norden kan se eksempler på i dag. Det er dette sammensatte bildet som er grunnlaget for at retorikken innføres ved Universitetet i Oslo, såvel som ved en rekke andre nordiske etablerte og uetablerte læreseter, slik som København, Uppsala, Örebro og Stockholm:

For det første er det en interesse for retorikken som redskap for kommunikasjon, med vekt på overtale og overbevise. Denne interessen finner vi kanskje

helst i samfunnet utenfor universitetet. Mange små foretak markedsfører seg nå med retorikkurs der næringslivets behov for å kultivere måten det formidler seg utad og innad, er utgangspunktet. Denne ganske omfattende virksomheten var en av grunnene til at retorikkfaget ble foreslått opprettet i Oslo. Det framgår av retorikkinstillingens innledning: "Arbejdsmarkedet for professionelle og reflekterede kommunikatorer og informationsarbejdere i videste forstand er i dag stort og voksende. (...) På universitetene i Norge tilbydes ingen egen uddannelse som kvalificerer studenterne til dette forholdsvis nye og voksende arbejdsmarked for humanister." Innstillingen er trykt i sin helhet i vår artikkel "Retorikken på rullebanen" som er det siste bidraget i denne boka.

For det andre og svært relatert til den første interessen, kan vi observere at mange er opptatt av retorikk som dannelsesmiddel av muntlig og skriftlig språkbruk og formidling. Retorikken blir i så fall oppfattet som skoleretorikk. På den måten kommer den retoriske tradisjonens *progymnasmata* til heder og verdighet igjen (Hellspong 2001). Den skoleretoriske interessen stimuleres av den store vekten det legges på skrive- og muntligopplæring i vestlige samfunn i dag. I disse dager arbeides det i Norge med nye læreplaner der skriftlige og muntlige ferdigheter vektlegges betydelig mer enn tidligere. Således er det ikke bare i arbeidslivet som interessen for retorikkens tradisjon er sterkt. Det er også forankret i undervisningssystemet fra de første skoleår til og med høgskoler og universiteter.

En meget viktig grunn for revitaliseringen av retorikken på universitetene er interessen for den som tekstnorm i visse tekstkulturelle institusjoner gjennom historien. Retorikken og den retoriske tradisjonen slik den har utfoldet seg til ulike tider og epoker, gir oss tilgang til å forstå tidligere tekstkulturer på deres egne premisser. Innsikten i ulike tekstkulturer gjennom tidene gir oss tilgang til en genrekunnskap som motarbeider anakronistiske forståelser av tidligere tiders skrive- og snakkemåter. Langt inn på 1800-tallet er vestlig teksttradisjon i hvert fall dypt forankret i retorikken. Innsikt i retorikk gir oss muligheter til å lese tekstene slik de en gang ble lest. Her i Norge har forskere og intellektuelle som Per Meldahl og Georg Johannessen i Bergen gjentatte ganger kritisert den norske litteraturhistorieskrivingstradisjonen for å forstå før-romantiske tekster med romantikkens lesemåter (Meldahl 1986, Johannessen 1975). Men en slik innfallsinkel til retorikken gir oss også anledning til å reflektere over det paradoks at retorikken forsvinner som direktivisk tekstnorm samtidig med at skriftkulturen blir allment tilgjengelig for folk flest. Det som en gang var retorikkens styrke - tradisjonen og forankringen i den antikke arven - framstår nå som dens svakhet. Retorikkens sterke forankring som et formelt system for skriveopplæring i de lærde skolene gir mange et inntrykk av at den ikke er fleksibel nok og anvendelig som tekstnorm for de nye og meget komplekse tekstkulturene som oppstår i og med det moderne borgerlige samfunnet.

Et trekk ved retorikken slik vi kjenner den ikke minst fra Aristoteles, er at retorikken er et viktig utgangspunkt for det vi kan kalle en *tekstetisk* refleksjon. Som vi har sett, har retorikken selv blitt beskyldt for å være uetisk. Kritikken Platon retter mot sofistene bl.a. i Gorgias, er av samme type. Når retorikken løsrides fra den virkeligheten den griper inn i, fra konsekvensene av det som blir sagt eller skrevet, eller ses på som en slags skuespillerteknikk som enhver kan lære seg og bruke for å manipulere sine medmennesker til å gjøre de ellers ikke ville ha sagt eller gjort, er avstanden fra retorikk til marketing og propaganda ikke stor. Antikkens tenkere var som antydet, meget opptatt av dette problemet. De legger da også stor vekt på at den som snakker eller skriver, må ha etiske kvaliteter. En variant av denne etiske tilnærmingen til retorikken finner vi i Georg Johannens mange bidrag der han kritiserer ulike norske skrivemåter (Johannesen 1981, 2000). Et annet bidrag til den tekstetiske interessen er den vitenskapsretorikken som har vokst fram særlig i amerikanske universitetsmiljøer (Gross 1990). Innenfor prosjektet Norsk sakprosa har Magne Gjerstad levert et viktig norsk vitenskapsretorisk bidrag gjennom sin kritikk av den norske kriminologen Thomas Mathisens skrivemåte (Gjerstad 2001). En slik etisk tilnærming innebærer *ikke* at man studerer om det som er skrevet eller sagt er korrekt eller redelig, men hvordan den meningen som skapes gjennom teksten - på alle mulige plan, fra ordnivå, til metaforer og tekststuktur - utfolder seg og gir en spesiell - innforstått eller utvendiggjort - forståelse av virkeligheten som ikke kan diskuteres dersom teksten skal tilegnes på en relevant måte.

Den femte grunnen til den store interesse for retorikk som vi opplever i dag, er å se den som et eksempel på en *tekstvitenskap*. Som tekstvitenskap har den en egen epistemologi. Den tilbyr en teori og en metode for analyse av tekster og ytringer (Gill & Whedbee 1997). Retorikken må i så måte finne seg i å være et bidrag blant mange andre forslag til tekstvitenskaper som har oppstått som en konsekvens av utviklingen av lingvistikken og semiotikken siden de Saussure (Berge 1998b). Retorikkens system kan uten videre brukes på tekster og ytringer hentet fra tekstkulturer der skoleretorikken er tekstnorm, slik som prekentradsjonen. Noe mer problematisk er det nok å bruke den på moderne aviser og de tekster og genrer vi finner i slike medier og formater. Men det som kjennetegner retorikken framfor andre tekstvitenskaper, er at den er så mye mer enn en vitenskap. Som vi har sett, tilbyr retorikken også retningslinjer for tekstlig praksis i tillegg til innsikter til hjelp i tekstetisk refleksjon. En vurdering av retorikkens kvaliteter som som vitenskap, kan ikke se bort fra disse egenskapene.

Om bidragene i boka

Denne store variasjonen i interessen for retorikken som vi har oppsummert i de fem punktene ovenfor, ville vi få fram i dagen og diskutere på konferansen – i tillegg til å invitere representanter for fagtradisjoner og tekstvitenskaper som rørte ved retorikkens kjerneområder. Derfor var seminaret i enhver forstand åpent. Det var ikke noe bestemt aspekt ved retorikken som stod i sentrum. Det

gjaldt nettopp å få innspill fra forskjellig hold, og se på retorikken fra flere forskjellige synsvinkler. Det kunne godt ha vært mange flere bidrag enn de som presenteres her. Bidragene i denne boken gir likevel en pekepinn om hva retorikken som fag, tradisjon og kommunikasjonsperspektiv er. Og de gir en anelse om hva retorikken har å tilføre fremfor alt humanistiske, men også andre, fagmiljøer. Seminaret var i hovedsak lagt opp som en kjede av hovedinnlegg med forhåndsbestilte kommentarer som innledning til diskusjonen. Boka følger stort sett samme opplegg.

Det første foredraget, med seminartittelen som overskrift, er av *Christian Kock*, professor i retorikk ved Københavns Universitet. Den trykte versjonen rommer det meste av det Kock sa, men leseren må unnvære en høyst levende fremføring, som både moret og engasjerte auditoriet, i tillegg til å belære. Kock vil ha fram det essensielle ved det retoriske kommunikasjonsperspektivet. Han understreker den retoriske oppfatningen av språket som redskap for "interesse-bestemt handling". Han viser delvis med historiske glimt retorikkens betydning både for produksjon og tolkning av tekster. Kock ser retorikken i forhold til semiotikk, politikk og samfunnsmessig argumentasjon. I følge Kock kan retorikken betraktes som "et stort utopisk samfunnsprosjekt". Den hevder at en fornuftig offentlig diskurs er mulig, men også at det er nødvendig å holde den offentlige diskursen under kritisk observasjon.

Svein Østerud, professor i pedagogikk ved Universitetet i Oslo med bakgrunn i klassisk filologi og i medievitenskap, gir i sin kommentar til Kock synspunkter på retorikken ut fra sin personlige "dannelsesreise". En gang for ikke så lenge siden var retorikken lagt død, eller i det minste blitt sterilisert som en form for stilistikk, også blant klassiske filologer. Med det aristoteliske synet på kommunikasjon kan en komme langt også innenfor mediefaget. Ved veis ende kan vi konstatere at retorikken er høyst levende og allestedsnærværende. Selv vitenskapelige diskurser er retoriske.

I "Den diskursvitenskapliga utmaningen" gir *Britt-Louise Gunnarsson*, professor i moderne svensk med vekt på sosiolingvistikk ved Uppsala universitet, oss en innsikt i diskursvitenskapen gjennom en grundig dokumentert sammenfatning av tre forskjellige og forskjellig slags undersøkelser hun selv har stått for, av henholdsvis eldre vitenskaplige tekster, skrivepraksis innenfor organisasjoner i ulike land, og endelig samspillet mellom individer i nærmiljøer. Retorikken i snever forstand er det vanskelig å få øye på i dette bidraget. Men det er jo også lov rett og slett å la diskursvitenskapen utfordre oss og retorikken. Når retorikken bringes inn mot slutten, er det jo nærmest diskursanalysens relevans for retorikken det blir spørsmål om. Et svar på Gunnarssons bidrag – om ikke nettopp på spørsmålet om forholdet mellom retorikk og diskursvitenskap - gir *Johan Tønnesson* (stipendiatur ved Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap) i sin korte kommentar.

Jens Kjeldsen er universitetslektor ved Institutt for medievitenskap ved Universitetet i Bergen. Hans bidrag om retoriske kvaliteter i bilder bringer inn et aspekt av retorikken som ikke var en del av det klassiske faget som handlet om taler og skriftlige og verbalspråklige tekster. En viss form for retorisk tolkning av bilder har allerede en lang tradisjon bak seg, på samme måte som retorisk tolkning av musikk. Kjeldsen arbeider imidlertid med tolkning fremfor alt av moderne "mediebilder", og i lys av den nyeste teoretiske litteraturen. Sentralt står begreper som retorisk gjenklang, retorisk fortetning og fremfor alt retorisk umiddelbarhet. Bilder tolkes ikke diskursivt, som språklige tekster. De gjør sin virkning umiddelbart. Som kommentator opptrådte medieprofessor *Helge Rønning* ved Universitetet i Oslo. Hans bidrag er ikke med her. Det kretset om lyden som medvirkende element i TV-bilder. Bildet oppleves ikke bare visuelt, men audiovisuelt.

Postdoktor *Ánde Sombys* bidrag til seminaret er heller ikke med i boka. Sombys utgav i 1999 boka *Juss og retorikk*. På seminaret framla – framførte – han uten manus og med stor overbevisningskraft noen av sine tanker om retten og rettsalen som juridisk arena. I mangel av Sombys bidrag passer det godt at kommentatoren *Sverre Blandhol*, daværende rekrutteringsstipendiat i idéhistorie, nå advokat, har bygd ut sitt innlegg til en presentasjon av noen sentrale spørsmål om retorikk og juss. Bare den siste delen – "Retorikk og juridisk stil" – gjelder juristenes språk og stil og prosedering, den delen av jussen som en gjerne først tenker på som "retorisk". Tyngdepunktet i innlegget ligger i diskusjonen av retorikk og juridisk argumentasjon, et aspekt av retorikken som tar oss vekk fra det talte ord og til de delene av retorikken som gjelder argumentasjon og sannsynliggjøring. Det var de delene av retorikken som allerede Aristoteles fant mest interessante.

Fredrik Engelstad, leder av Institutt for samfunnsforskning, professor i sosiologi og medlem av Makt- og demokratiutredningen, viser i "Makt, kommunikasjon, retorikk" hva som kan vinnes hvis en ser på retorikkens hovedbegreper gjennom den linsen som bare et mer moderne begrepsapparatur kan bidra med. Her er det retoriske kommunikasjonsperspektivet så å si destillert ut av den klassiske retorikken. Retorikken betraktet som en samfunnsmessig praksis som naturligvis ikke behøver å ha noe som helst med faget retorikk å gjøre, eller med tradisjonell terminologi. Så kan en spørre seg om det viser retorikkens relevans, eller nærmest antyder at i så fall er ikke "selve" retorikken særlig relevant. *Kjell Lars Berge* lar sin kommentar til Engelstad ikke følge i denne boken. Det henvises generelt til artikkelen "Hvor er makten i teksten?" i boka *Maktens tekster* (Oslo 2003) som Berge, Siri Meyer og Tom Are Trippestad har redigert for Makt- og demokratiutredningen. Den slutter med en omskrivning av Engelstads "institutions are not only framework for communication but are themselves made up by communication": "Institusjoner er ikke kun rammeverket for tekster, men er i seg selv bygd opp av tekster" (Berge 2003).

Det siste bidraget på seminaret satte igjen retorikkfaget i sentrum. *Kurt Johannesson* var i mange år professor i retorikk i Uppsala, og har skrevet mange mye brukte bøker om retorikk. Tittelen på hans bidrag "Retorik – ett nytt universitetsämne?" er et retorisk spørsmål. Johannesson begynner med å fastslå at retorikken var en ubrutt og dynamisk fagtradisjon gjennom mer enn to tusen år i vesten. Første del av artikkelen er en påminnelse om fagets innhold, metoder og allestedsnærverelse. Retorikken dominerte som vi har påpekt det tidligere, en gang i tida undervisningssystemet, og den nedfelte seg i praktisk talt alt som ble skrevet. Johannesson peker på at det er god grunn til å drive retorisk forskning i betydningen: forskning *om* retorikken, slik den har tedd seg gjennom tidene. Ikke minst retorikkens forhold til litteraturvitenskapen peker seg her ut. Men i tillegg til å være en historisk disiplin, bør retorikken også drives som en praktisk disiplin, og som en kritisk disiplin.

I et etterord med tittelen "Retorikkfaget på rullebanen" presenterer vi retorikkfaget slik det ble arbeidet fram etter våre initiativ. Vi presenterer hvordan faget hittil er blitt utviklet, og skisserer noen av de viktigste utfordringene vi mener faget står overfor ved Universitet i Oslo i dag.

Litteraturliste

- Aristoteles 1983. *Retorik*. København.
- Berge, Kjell Lars. 1998a. "Den offentlige meningens genrer". I. E. B. Johnsen og T. Berg Eriksen (red.). *Norsk litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995*. Bind 1. 136-156
- 1998b. "Retorikken og tekstologien". I. *Rhetorica Scandinavica*. 6. 60-73.
2003. "Hvor er makten i teksten?" I. K. L. Berge, S. Meyer og T. A. Trippstad (red.). *Maktens tekster*. Oslo. 24-41.
- Engstrøm, Claus. 2003. *Dansk skrivepedagogiks historie i den lærde skole 1775-1903*. Odense. Ph.d.-avhandling
- Fafner, Jørgen. 1982. *Tanke og tale. Den retoriske tradition i Europa*. København.
- Gill, Ann & Whedbee, Karen. 1997. "Rhetoric". I. T. van Dijk (ed.) *Discourse as Structure and Process*. London. 157-184.
- Gjerstad, Magne. 2001. *Kan Thomas Mathisen forsvares? En vitenskapsretorisk analyse*. Sakprosa nr. 5. Oslo.
- Grassi, Ernesto. 1980. *Rhetoric as philosophy: the humanist tradition*. Pennsylvania State University.
- Gross, Alan. 1990. *The rhetoric of science*. Cambridge, Mass.
- Hellspong, Lennart. 2001. "Progymnasmata och genreteori". I. *Rhetorica Scandinavica*. 20. 32-51.

- Johannesen, Georg. 1975. *Om "Norges litteraturhistorie"*: fagkritisk pamflett. Oslo.
1981. *Om den norske skrivemåten: eksempler og moteksempler til belysning av nyere norsk retorikk*. Oslo.
2000. *Litteraturens norske nullpunkt: syv pamfletter om norsk sakprosa*. Oslo.
- Locke, John. 1700. *An Essay Concerning Human Understanding*. London
- Meldahl, Per. 1986. *Den tapte tradisjon: før-romantiske litterære betraktningsmåter: om 1700-tallets klassisistiske og retoriske tradisjon*. Bergen
- Nietzsche, Friedrich. 1874/1912. *Rhetorik. Werke*, Band XVIII. Leipzig.
- Pipping, H. 1938. "Språk och stil." I: *Finsk tidsskrift*. 10. 202-214, 267-276.

Retorikkens relevans

Christian Kock

Retorikkens relevans kommer i første række af at den er orienteret mod praktisk udøvelse af sproget og den dertil hørende pædagogik. I kraft af at retorikken handler om praksis, har den også på flere områder mere livsnære teorier om diskurs end de fag der beskæftiger sig med diskurs på rent teoretisk basis. Perelmanns "nye retorik" er f.eks. en langt mere realistisk teori – og dermed en bedre teori – om det virkelige livs argumentation end andre argumentations-teorier, der hænger fast i logisk-dialektiske antagelser om at argumentation bør være deduktivt "gyldig" m.v.

Fordi retorikken handler om frembringelse af tekster til brug i praksis, er den retoriske argumentationsteori ikke kun deskriptiv, men også normativ – et bud på en utopisk norm for samfundsdiskurs. Hermed tilbyder retorikken noget mere end de gængse kritiske teorier, fx "Critical Discourse Analysis" eller Frankfurter-skolens kriticisme, idet retorikken ikke kun er kritisk, men også peger på muligheden af en konstruktiv, samfundsberende offentlig diskurs.

Retorikken er en lærdomstradition der interesserer sig for hvordan man med sproget kan opfylde bestemte formål og udføre bestemte funktioner. Den er frem for alt en praktisk og pædagogisk orienteret tradition. Og det er også her at dens aktuelle relevans især ligger. Derfor er der brug for et meget større retorisk element i uddannelser på alle niveauer.

Unge mennesker har til alle tider haft brug for at lære praktisk omgang med sproget – altså ikke bare "rigtigt sprog", men den praktiske anvendelse af sproget til at opfylde formål. Fordi retorikken hele tiden har handlet om dette, har den haft en forståelse for at sproget er et sæt af funktionelle redskaber – en forståelse som andre sprog- og diskursorienterede fag først har fået sent og tøvende. Mennesker bruger sproget til retorisk adfærd – dvs. til at fremme deres interesser og formål med.

Retorikken bygger på denne sprogopfattelse – sprog er interessebestemt handling. Dét har givet den et mere virkelighedstro billede af mange sproglige fænomener. I den retoriske tradition har man altid vidst at når vi udøver retorisk aktivitet, så bruger vi sproget *efter dets væsen*. Sprogets målrettethed gennem-syrer både den praktiske sprogudøvelse og sprogsystemet, *parole* og *langue*, på alle niveauer. Funktionalitet er sprogets væsen, lige fra de distinktive fonetiske træks niveau til diskurs-niveauet. Og dette har retorikken hele tiden haft som sit udgangspunkt.

Retorikken er gået op og ned i spændvidde og i omdømme, og disse bevægelser har hængt sammen med om den brede definition – retorik som læren om at bruge sproget til at udføre formål med – er blevet fastholdt. Dens storheds-

tider, hvor definitionen har været bred, har hidtil været oldtiden og renæssancen. Det 18. og 19. århundrede var derimod en periode hvor retorikken var ugleset af de fleste lærde, netop fordi den blev anset for at være en lære om overfladisk sproglig flothed. Men betydelig retorisk tænkning i den brede tradition fortsatte, f.eks. i George Campbells alt for lidt kendte *Philosophy of Composition* (1776). Og bevidstheden om hvad den retoriske tradition virkelig var, blev ikke glemt af alle lærde. Den unge professor i klassisk filologi Friedrich Nietzsche – som rigtignok var i strid modvind i det klassisk-filologiske establishment - skriver i noterne til sin forelæsningsrække fra 1874 om oldtidens retorik:

Es ist aber nicht schwer zu beweisen, dass was man, als Mittel bewusster Kunst "rhetorisch" nennt, als Mittel unbewusster Kunst in der Sprache u. deren Werden thätig waren, ja dass die *Rhetorik eine Fortbildung der in der Sprache gelegenen Kunstmittel* ist, am hellen Lichte des Verstandes. Es giebt gar keine unrhetorische "Natürlichkeit" der Sprache, an die man appelliren könnte: die Sprache ist das Resultat von lauter rhetorischen Künsten die Kraft, welche Aristot. Rhetorik nennt, an jedem Dinge das heraus zu finden u. geltend zu machen was wirkt u. Eindruck macht, ist zugleich das Wesen der Sprache (*Darstellung der antiken Rhetorik* § 3. Bd. II, 4, 425).

For at sammenfatte: Fordi retorikken var en praktisk disciplin der skulle lære mennesker at udføre formål med sprog, har den som en selvfølge haft en tilgrundliggende opfattelse af at sprogets væsen *er* at udføre formål. Det kunne så filosofisk set være rigtigt eller forkert; faktisk er det imidlertid sådan at en lang række andre (og nyere) fag i det 20. århundrede er kommet frem til en meget tilsvarende opfattelse.

Vi kan blot tage begrebet "diskurs", som er i mange aktuelle fags interessefokus. Det er, kan man påstå, et begreb der formenlig kun lader sig definere retorisk. En diskurs er nemlig en sproglig enhed der kan opfattes som bestemt af ét formål. Anden måde at afgrænse den på findes formentlig ikke. Men den formålscentrerede opfattelse af sproglige ytringers struktur og virkemåde er den retoriske.

Ud fra dette udgangspunkt: at alle menneskelig ytringer har et formål, har retorikken i sit pædagogiske og praktiske arbejde erfaret at følgende spørgsmål er nogle af dem som det betaler sig at tænke over når man frembringer diskurs, eller når man lærer at gøre det:

Hvad er diskursens overordnede mål eller *funktion*?

Hvilken *genre* hører diskursen til?

Hvilke enkelte *hoveddele* har den, og hvordan bidrager de enkelte dele til det overordnede funktion?

Hvilke tilbagevendende *elementer* indgår der i de enkelte hoveddele?

Hvilke *egenskaber* har diskursen, lokalt eller globalt, og hvordan bidrager de til dens funktion?

Noget af det der udspringer naturligt af retorikkens praktisk-pædagogiske sigte, er altså så vigtige elementer i en diskursteori som en funktionslære, en genrelære, en lære om inddeling (artikulation) af den enkelte tekst, og en lære om signifikante tekstegenskaber. Alle disse slags teorier har retorisk tænkning fra oldtiden og frem leveret mange eksempler på.

Hvor vigtige disse retoriske nøglebegreber er netop i modersmålsundervisning, har man nemlig ikke tvivlet på hverken i oldtiden eller renæssancen, hvor retorikken var paradigmet for den videregående undervisning. I en af de mest typiske og indflydelsesrige renæssance-retorikker, Philipp Melanchthons *Elementa rhetorices* fra 1531, finder vi en redegørelse for hvordan retorikken er den målrettede brug af sproget, og hvordan begreber som genre og bestemte, tilbagevendende indholdselementer (*loci*) følger af den opfattelse:

når anliggendet er givet, da skal vi bruge den retoriske lære, og først gælder det da om at gennemtænke hvilken *genre* sagen hører til. Genrerne er netop adskilt for at vi ikke skal famle i tåger efter *loci*. Derfor er det sådan at så snart vi har forstået genren, fremkommer der straks visse *loci* der er egnet til at klargøre og behandle emnet.

Det er altså en fordel af forstå talegenren, fordi vi, når vi har forstået hvad for en genre vi har at gøre med, da kan se talens formål, dvs. dens overordnede hensigt, den samlende argumentation, eller, som det også siges, talens sigte (*scopus*). Over for ethvert udsagn, i alle anliggender, gælder det altså især om at kende formålet, dvs. hvilken nytte der kan forventes opnået i kraft af talen.

Et klassisk eksempel på retorisk forståelse af forskellige funktioner af diskurs, og hvad funktionen betyder for diskursens konkrete opbygning og indhold, har en anden af renæssancens store praktiske tænkere, Erasmus af Rotterdam, leveret i sin bog om brevskrivning, *De conscribendis epistolis* fra 1521. Centralt i den står den indsigt at breve, som alle ytringer, er *sproghandlinger* – hvad de også i højeste grad var i Erasmus' egen brug af dem. Noget enestående ved ham er netop hans eminente sans for at sproglige ytringer *gør* noget, og at der til hver enkelt art handling hører et specielt sæt af retoriske råd og forholdsregler, både om indhold, struktur og stil. Han opstiller en stor systematik af sproghandlinger som breve kan udføre, og illustrerer f.eks., med fyldige eksempler, den afgørende retoriske forskel mellem et brev der skal *tilskynde*, og et der skal *overbevise*. Når modtageren på forhånd anerkender at noget er rigtigt, men tøver med at gøre det, da skal vi *tilskynde*; tvivler han derimod (endnu) på handlemådens rigtighed, skal vi *overbevise*. En sådan sondring er i bund og grund retorisk, derved at den sætter fokus på den konkrete modtager i en bestemt situation, og ikke bare på en abstrakt "bevisførelse". Måske har ingen skribent med større præcision end Erasmus demonstreret praktisk indsigt i det som også er titlen på

nogle af de sprogfilosofiske hovedværker fra vor tid: *How to Do Things With Words* (J.L. Austin) og *Speech Acts* (J.R. Searle).

Hvad vi også finder i netop 1500-tallets retorik, er begyndelsen til den moderne hermeneutik. Det er i hvert fald hvad Hans-Georg Gadamer har slået fast; ikke Schleiermacher og romantikken, men renæssansen og Melanchthon er hermeneutikkens udgangspunkt. Det er fordi reformationsteologerne havde brug for en metode der kunne hjælpe alle mennesker med at forstå den vanskelige diskurs der hedder Bibelen. Og denne lære fik de ved at vende retorikken på hovedet. I stedet for en lære om at skrive og tale bliver den en læse- og fortolkningslære. Vi kan undgå at forvirde os i Bibelens mange komplikationer ved at gå ud fra den forudforståelse af dens *scopus* at den er en diskurs om menneskets frelse. Ud fra den forståelse kan den hermeneutiske cirkel komme i gang, og enkeltdelene kan falde på plads.

I det hele taget er retorikkens berettigelse lige så meget at være en forståelseslære som en lære om selv at udtrykke sig offentligt. Melanchthon siger i fortalen til *Elementa*:

også de der ikke skal føre sager, og som ikke skriver, har, hvis de vil bedømme store spørgsmål, såsom religiøse stridigheder eller retssager, brug for en metode og teori til at forstå de vanskelige stridsspørgsmål. Ingen kan nemlig overskue indviklede diskussioner og forvirrende debatter hvis ikke de benytter sig af en eller anden lære som kan angive delenes rækkefølge og inddeling og de talendes hensigter, og vise dem en metode til at forstå og klargøre det svære.

Helt på linje hermed er også læsning i vore dage blevet analyseret og forstået som en retorisk akt, dvs. en akt hvor den gode læser er den der leder efter det retoriske formål med teksten som helhed, og derefter formålet med hver enkelt del i forhold til helet.

Når vi taler om retorik som læse- og ikke kun skrivepraksis, er det værd at understrege det grundlæggende træk at man i den retoriske pædagogiske tradition læste de klassiske tekster, dels for at glædes over deres herlighed, dels for ved læsningen at lære noget om hvordan man *selv* kunne blive bedre til at skrive. Begge dele ville være relevante supplementer til den nuværende læsepraksis i modersmålsundervisningen, hvor næsten al tiden i stedet går med – på forskellig måde - at *fortolke* teksterne. Dengang, derimod, var læsningens formål dels oplevelse, dels at styrke sine egne skrivenfærdigheder. Teksterne fik lov til at *gøre* noget ved eleverne, til elevernes eget bedste. I dag har de en langt mere livsfjern og kunstig status: De er studieobjekter, det er eleverne der skal gøre noget ved dem, på samme måde som de gør noget ved biologiske præparater og matematiske ligninger, men i reglen uden at de kan se hvad formålet med det er – et formål som selv de mest erfarte dansklærere da også har svært ved at formulere. Denne tilstand er imidlertid historisk set ny og afgivende: Sådan er det først blevet inden for de sidste 100-150 år som en følge af nationalismen, histo-

risme og forskellige former for psykologisme i åndslivet; i de mere end 2000 års vestlig uddannelseshistorie der gik forud, var den dominerende aktivitet med overleverede tekster altså at *de* fik lov at gøre noget, der bl.a. bevirkede at eleverne blev bedre til *selv* at gøre noget.

En af grundredskaberne i oldtidens retoriske oplæring er netop blevet gjort tilgængeligt igen på et nordisk sprog: *Progymnasmata*-øvelserne, som findes i et antal forskellige versioner, hvoraf den mest kendte er skrevet af Athonios og nu udkommet på svensk¹. Der er tale om en ordnet serie skriveøvelser som kan sammenlignes med et byggeklodssystem: Først lærer man en bestemt, simpel genre, dernæst en knap så simpel, og så en lidt mere kompliceret – og hen ad vejen begynder generer man tidligere har øvet sig på, at dukke op som hoveddele med bestemte funktioner i mere sammensatte generer, kulminerende i den mest komplekse af alle: en argumenterende fremlæggelsestale for et politisk forslag. Grundtankerne i læresystemer fra oldtiden er nutidige pædagoger i færd med at genopdage, med eller uden kendskab til at den dybe tallerken er opfundet i oldtiden: genre, del, egenskab, helhed, funktion.

Sammenfattende kan vi sige at den idé fra den retoriske tradition som i allerhøjest grad gør denne tradition relevant også i dag, er ideen om *funktion*. Eller man burde sige: funktioner, for pointen er at ytringer kan bruges til at udføre mange forskellige slags formål med, og at de forskellige slags tekster, med forskellige dele og egenskaber, afspejler disse forskellige slags formål.

Ikke mindst inden for undervisning på alle niveauer er der stort behov for en øget bevidsthed om at forskellige slags tekster skal tjene forskellige funktioner – med andre ord, en retorisk bevidsthed. Det gælder om at forstå hvad for en sproghandling man skal udføre når man skal frembringe en bestemt slags tekst – hvilket er det samme som at forstå den genre man er i. En universitetsopgave om et givet emne er forskellig fra en formidlingstekst om samme emne fordi de *gør* noget forskelligt, og den er også forskellig fra en lærebogstekst og fra en leksikonartikel og en polemisk tekst og en anmeldelse og ...

Lad os nævne nogle flere områder hvor retorikken med sin funktionsbaserede opfattelse af sproget og dets brug kan være et tilstrængt korrektiv til fremherskende teoridannelser:

Semiotik har siden 70'erne været dyrket intensivt og fået stor opmærksomhed i den akademiske verden. Semiotikkens indgangsvinkel er at se alt som *betydning*. Det må man fra retorikkens standpunkt anse for vigtigt, men utilstrækkeligt. Mennesker frembringer jo ikke diskurs blot for at transportere betydning, jf. hvad Nietzsche sagde, men for at opfyldte funktioner. Hvis man f.eks. betragter digtning ud fra en rent semiotisk vinkel, begår man den fejl at se det som dens funktion at transportere betydning fra forfatteren til læserne. Men helt tilbage til

---

¹ Anders Eriksson: Retoriska övningar. Athonios' progymnasmata, Nora 2002 (Nya Doxa)

Aristoteles' *Poetik* er der en tradition der i stedet anser litteraturens funktion for at være noget andet. Oplevelsen af et litterært værk er ikke bare at man afkoder noget betydning; den har at gøre med at teksten/værket, mens modtagerne "afkoder" det, udfører hvad vi kunne kalde en *psykodynamisk* funktion for dem – en funktion som Aristoteles, for tragediens vedkommende, har kaldt *katharsis*.

Interessant nok står Aristoteles' mest sigende udsagn om katharsis ikke i hans *Poetik*, men derimod i hans *Politik* (1341b). Det er fordi katharsis er en nødvendig funktion i det gode samfund. Og interessant nok diskuterer han her ikke hvordan tekster, men derimod hvordan musik kan have denne funktion i samfundet, foruden at den kan tjene til dels opdragelse, dels underholdning – og han diskuterer hvordan der til disse forskellige funktioner passer forskellige typer af musik.

Det er denne retoriske funktions-tankegang som i høj grad er blevet glemt i de moderne tanke- og forskningsretninger der har sat betydning og struktur i centrum – men altså har glemt at når ytringer har struktur og betydning, så er det fordi de skal kunne opfylde deres intenderede funktioner.

Også litteraturforskere der ikke bekender sig til semiotik, er i vore dage, for de flestes vedkommende, enige om at litteraturforskningens mål ikke desto mindre er at fortolke de litterære teksters betydning. Det er fra retorikkens synspunkt en fejlslutning, og det fører til et frit i luften svævende akademisk skoleridt inden for litteraturforskningen og til en litteraturpædagogik der støder en stor del af eleverne bort, fordi den sætter et intellektuelt spil højere end oplevelse og brugbar dygtiggørelse.

Hverken litteratur eller et fænomen som reklame kan, som nogle har forsøgt, analyseres og bedømmes rent semiotisk, dvs. som om ytringens betydning var det ultimative der kunne diskuteres og analyseres ved den. Man må have et ekstra lag på i analysen, nemlig et funktions- eller virkningsorienteret lag. Megen nutidig reklame har netop, ligesom megen poesi eller mange populære sangtekster, ingen klar betydning, men er bevidst dunkel eller flertydig. Det drejer sig så ikke om at fremfortolke en eller anden dulgt "betydning" som kun semiotikeren kan se, men om at forstå hvad der er virkningen – den intenderede og den faktiske – af en sådan diskurs, dvs. prøve at forklare en mulig sammenhæng mellem dens egenskaber og dens funktioner, altså de psykologiske påvirkninger og reaktionsmønstre den kan tænkes at fremkalde hos sit intenderede publikum.

Et andet område hvor man med fordel kunne indføre den retoriske (og aristoteliske) tankegang om forskellige funktioner der betinger forskellige form-dannelser, frem for at ville røre alle fænomener sammen i én kategori, er hele den diskussion som især intellektuelle løbende har kastet sig ud i, om "kvalitet" i kunst, eller som også udtrykkes, om "finkultur" og "lavkultur". I Danmark har f.eks. en forfatter som Klaus Rifbjerg ofte hævdet det standpunkt at der kun er én vurderingsakse for kunst, og at "den dårlige smag" aldrig kan blive god, osv.

Dette sagt med reference til kunstneriske og kulturelle ytringsformer som altså er og bliver dårlige, men som – uvist af hvilken grund – er populære og succesfulde. Med en sådan synsmåde vil man finde at der er meget man ikke forstår, netop fordi man overser et forhold som retorikken kunne have gjort opmærksom på: at forskellige slags kunst har forskellige *funktioner*. Kunstnerisk oplevelse og underholdning er således to forskellige funktioner, om end der er visse slægtskaber, og opdragelse eller belæring er en tredje, som Aristoteles kunne have belært os om. Et underholdningsprodukt kan ikke måles med kunstnerisk alen, og vice versa.

Også i diskussionen om den offentlige politiske kommunikation og mediernes indhold kan retorikken gøre opmærksom på at f.eks. politisk journalistik og underholdning er forskellige funktioner. Derfor er der heller ikke så megen grund til at journalister skal bestræbe sig på at gøre politisk journalistik underholdende. Folk læser den ikke for underholdningens skyld (ønsker de underholdning, vælger de med rette andre genrer), og ved at tillægge den underholdningsegenskaber sætter man ofte dens egentlige funktion over styr, nemlig at give os indsigt i politiske problemer.

Med en retorisk baggrund ved man f.eks. også at en valgkampagne er en anden funktion af sproget end en reklamekampagne, og man prøver ikke at føre kampagne med reklamevirkemidler, for de opfylder ikke funktionen.

For at resumere: I kraft af at retorikken handler om praksis, har den også på flere områder mere livsnære teorier om diskurs end de fag der beskæftiger sig med diskurs på rent teoretisk basis. Retorikken har en mere uddybet opfattelse af hvad vi gør med sproget, nemlig at opfylde menneskelige formål, ikke bare at efterleve lingvistiske og sprogfilosofiske regler. Disse regler, f.eks. H.P. Grice's berømte "conversational maxims", er til for at vi kan bruge sproget til i fællesskab at opfylde menneskelige formål. Men regler som Grices maximer eller Searles tænkning om sproghandlinger beskriver ikke de handlinger vi udfører, kun de regler der gør dem mulige. Lige så lidt kan man sige at reglerne for fodbold beskriver de manøvrer og strategier som det brasilianske hold og dets spillere udfører på banen. Sprogfilosofi og diskursteori studerer hvordan vi udfører illokutionære handlinger i kraft af konstitutive regler. Det svarer til de regler som definerer mål, off-side, osv. i fodbold. Hvad sprogfilosofien og diskurslingvistikken typisk ignorerer, er selve spillet – at drible, at presse, at gå i forsvarsposition, at fint, osv. – det er disse handlinger der udgør fodboldspillet; hvad retorikken studerer, er sidestykket til disse handlinger på den menneskelige kommunikations område.

Som sidste og vigtigste eksempel på et felt af menneskelige handlinger hvor retorikkens vinkel giver et mere retvisende billede af menneskelig diskurs end mange andre akademiske discipliner gør, kan vi pege på *samfundsmæssig argumentation*.

I den retoriske tradition er det udgangspunktet at når vi argumenterer, er det fordi vi har et standpunkt som vi søger at vinde tilslutning til ved at fremføre argumenter af forskellige slags. Dette lyder måske ganske banalt, men allerede i denne banale opfattelse adskiller retorikken sig fra de fleste discipliner som gennem tiden har beskæftiget sig teoretisk med argumentation. De har alle været inspireret af den logiske opfattelse, hvorefter argumentation er at man starter med præmisser og deraf "udlede" konklusioner. Af disse konklusioner kræves det traditionelt at de skal være "gyldige", dvs. hvis præmisserne er sande, kan man med nødvendighed udlede konklusionen. Man gør tillige, som en slags reverens over for den "virkelige" verdens argumentation, meget ud af sondringen mellem "gyldig" og "holdbar", hvor holdbar vil sige at ikke alene skal konklusionen følge med nødvendighed, men præmisserne skal også være sande. Og i det virkelige liv gælder det jo om at argumentation skal være "holdbar".

Men med dette grundlæggende begrebssæt placerer man sig uendelig langt fra virkelighedens argumentation om samfundsmæssige stridsspørgsmål. Heller ikke retlig argumentation eller de fleste erkendelsesmæssige eller etiske debatter kan bedømmes ud fra et sådant skema. I ingen af dem kan man regne med at have sande præmisser, men kun sandsynlige, plausible, troværdige, osv. Dette er relativt velkendt. Men hvad mere er: I ingen af disse typer debat, og da slet ikke i politisk argumentation, kan man regne med eller håbe på at opnå "gyldige" slutninger. Ordet gyldig betyder jo i realiteten "tvingende" – en gyldig slutning følger med nødvendighed. Man kan også sige at i den gyldige slutning er vejen fra præmisser til konklusion deduktiv. Men i politisk debat ved vi alle fra erfaringen at selv om vore præmisser (også kaldet argumenter) er plausible (eller endog sande), så følger det ikke at modparten skal anerkende *konklusionen*, dvs. det politiske standpunkt eller initiativ vi argumenterer for. Og det er ikke bare fordi modparten er tykhovedet. Det vi kan opnå med argumenter i politisk debat, er alene at kaste lodder i en vægtskål, sådan at vor sag – i hvert fald hos nogle af dem vi taler til – virker mere tungtvejende.

Nyere argumentationsteori har da også, men kun halvhjertet, forsøgt at rive sig løs fra det traditionelle paradigme for argumentation, hvor "gyldighed" er det grundlæggende vurderingskriterium. Men nissen flytter med – i form af at man fastholder at det gode argument i én eller anden forstand "tvinger" modparten til at godtage konklusionen. Det gælder f.eks. i den (på mange måder frugtbare) retning, med udgangspunkt i Amsterdam, der kalder sig "pragma-dialektik", og det gælder også den særdeles produktive canadiske argumentationsforsker Douglas Walton, der ellers udmærker sig ved have nuanceret en række af den logik-orienterede argumentationsteoris stive dikotomier (især vedr. de såkaldte "fejlslutninger"). Selv hos disse nytænkende forskere er det fortsat opfattelsen at hvis et argument for en konklusion er "godt", så skal modparten i en eller anden forstand anerkende konklusionen, i hvert fald "indtil videre" (man bruger udtrykket "præsumptivt") – eller også skal han forsøge at benægte eller miskreditere argumentet. Argumentation vedbliver dermed at være en lineær proces

ligesom logisk og matematisk bevisførelse – enten skrider beviskæden fremad, eller også bliver den brudt.

Heroverfor står, og har altid stået, den retoriske model. Her kan tvingende argumenter ikke forventes eller forlanges. I den vigtigste retoriske moderne argumentationsteori, Perelmans, er dét selve definitionen på "argumentation" – modsat "demonstration", altså tvingende bevisførelse. Perelmans "nye retorik" er bl.a. derfor en langt mere realistisk teori – og dermed en bedre teori – om det virkelige livs argumentation end andre argumentationsteorier, der hænger fast i logisk-dialektiske antagelser om at argumentation bør være deduktivt "gyldig" eller på anden måde tvingende.

En vigtig grund hertil er at i de sager man typisk diskuterer ved hjælp af retorik - politiske, retlige, etiske m.v. - er der aldrig kun én dimension, aldrig kun én parameter for et arguments kvalitet eller vægt. Dette er helt typisk tilfældet ved politiske spørgsmål, det som retorikken kalder deliberative sager, hvor vi vejer for og imod hvad vi skal gøre, ligesom på en *libra*, en vægt med to skåle. I deliberative sager diskuterer vi ikke i sidste instans hvad der er *sandt*, men hvad vi *wil*. Og derfor handler diskussionen ikke om hvorvidt en given handlemåde kan tillægges ét bestemt prædikat. Selv om den kan det, f.eks. at den er samfundsmæssigt nyttig, så er der også andre dimensioner, andre prædikater man kan diskutere – typisk hvilke omkostninger den har. Eller om den er etisk. Eller om den er lovlige. Eller retfærdig. Eller overhovedet mulig. Meget ofte i deliberative sager har vi f.eks. den situation at et etisk argument trækker den ene vej, mens et socialt, et retligt eller et økonomisk argument trækker den anden vej. Sådan var det f.eks. op til NATO's bombekampagne under Kosovo-krisen, hvor hovedargumentet for kampagnen var etisk, nemlig at den skulle standse et folke-drab; imod kampagnen fremførtes bl.a. et retligt argument, nemlig at den stred mod folkeretten. I en sådan sag såvel som i andre politiske afgørelser er der ingen regel, ingen algoritme der entydigt kan afgøre hvor meget vægt to argumenter har i forhold til hinanden. De er inkommensurable. Bl.a. derfor er det ikke sådan at et argument enten er tvingende eller også ugyldigt. Mange argumenter på hver vægtskål har ofte en *vis* vægt – men hvor stor vægt de har, hver for sig. til sammen, og vejet op mod argumenterne på den anden vægtskål, er et "fænomenologisk" faktum, dvs. det afgøres i hver enkelts bevidsthed. Og de faktorer der kan påvirke denne afvejning, er retoriske.

På dette sted vil man typisk høre den gamle indvendig mod retorikken, som Platon rejste som den første: at den er en form for "lefleri" for publikum. At argumenterne kan tilhøre mange dimensioner og ikke på deduktiv måde kan regnes sammen til et tvingende slutresultat, bliver for platonikeren til et kynisk spil hvor alle kneb gælder, og hvor man an vende en sag på hovedet og gøre sort til hvidt.

Det er rigtigt at retorikken ikke anerkender at man kan regne sig frem til det rigtige ved en objektiv metode, og den fastholder at der findes mange slags ar-

gumentation, som heller ikke objektivt kan vurderes i forhold til hinanden. Men deraf følger ikke at retorikken har en kynisk eller værdirelativistisk opfattelse af argumentation. Den har i høj grad en normativ tilgang til argumentationen i samfundet. Den kan ikke afgøre hvad der er de rigtige holdninger eller konklusioner, men den kan sagtens forholde sig kritisk til argumenter og argumentation. Og den gør det. Men på en mere realistisk måde end både platonikeren med hans krav om sandhed og logikeren med hans insisteren på "gyldighed" eller "holdbarhed".

Den grundlæggende definition af retorikkens tilgang til argumentation kan findes hos Aristoteles, der definerer retorikken som "en kunnen, der sætter os i stand til at mønstre de mulige overbevisende momenter i ethvert givet stof". Den er altså i første række en finde- eller *inventio-disciplin*; den handler om at kunne finde frem hvad er kan siges med fornuft om en given sag, dvs. både for og imod den. Aristoteles siger selv: "det er nødvendigt, ligesom når det drejer sig om logiske slutninger, at man er i stand til at tale overbevisende om det modsatte – ikke for at vi skal gøre begge dele, - man bør aldrig overtale folk til at gøre noget galt! – men for at vi kan være fuldt på det rene med, hvordan sagen ligger, og for at vi, dersom en anden argumenterer på en uberettiget måde, selv kan være i stand til at gendrive ham".

Retorikken er altså i første omgang den kunnen at finde alt det relevante om en sag og sikre sig at det bliver taget i betragtning. Den tilbyder ikke metoder til at fremskaffe tvingende argumentation, og den opstiller ikke, som logikken, det absurde ideal at argumentation om samfundets forhold skal være tvingende for at være "gyldig".

Det betyder ikke at den er ukritisk, eller at den handler om at "alle kneb gælder". Det som retorikken stempler som uberettiget, vil netop typisk være argumentation der enten hævder eller foregiver at være tvingende. Ved at optræde som om man har tvingende argumentation, forsynder man sig mod den grundsætning at der er relevante argumenter for det modsatte synspunkt. En anden hovedtype af forkastelig adfærd i argumentation er netop den som ignorerer eller forfalsker argumenter der taler for det modsatte synspunkt. De to hovedtyper af argumentationsfejl har det til fælles at man bider sig ind at have en stærkere sag end man faktisk har, fordi man glemmer hvad der også kan siges om sagen.

Den bestandige bevidsthed om at man kan også sige noget andet og argumentere på en helt anden måde, gennemsyrer de centrale dele af den retoriske tradition. Det er en tradition man kan føre helt tilbage til sofisten Protagoras, af hvem vi blandt andet har et fragment der lyder: "Om guderne kan jeg ikke vide om de eksisterer eller ej, eller hvilken skikkelse de har. For der er mange ting der forhindrer viden herom: emnets dunkelhed og menneskelivets korthed." Ud fra en tilsvarende orientering underviste bl.a. Platons lidt ældre samtidige Isokrates, som mente at retorikken var grundlaget både for uddannelsen og for det menneskelige samfund. Det var Isokrates' uddannelsesmodel, med vægtlæggen på pro-

duktion og diskussion af egne tekster, der reelt blev den bærende i den græske og romerske kultur – ikke Platons eller Aristoteles' filosofisk baserede modeller, med forelaesning som grundstammen i pædagogikken. Centralt for Isokrates, og siden hen for skikkelsesom Cicero, Quintilian og Erasmus af Rotterdam, stod den praksis der siden romerne er blevet betegnet som "controversia"-traditionen, det at kunne argumentere "in utramque partem" – som Cicero slår til lyd for både i sine tidlige og sine modne retoriske skrifter. Erasmus er en af de renæssance-skikkelsesom docerer og praktiserer det samme. For alle disse tænkere gælder det at det at kunne producere argumenter på begge sider af en sag er et afgørende dannelseselement – bl.a. fordi det styrker bevidstheden om at der i næsten enhver sag *findes* argumenter på begge sider. Og det at de bliver kendt, fremført, hørt og taget for pålydende er et afgørende træk der adskiller menneskenes samfund fra dyrenes.

Retorikkens relevans som teori om samfundsdiskurs er ikke bare at den er et alternativ til tvang, men også at den handler om hvilken offentlig diskurs der er i fællesskabets interesse, dvs. hvordan vi får en diskurs der er tvang-fri i alle henseender. Platoniske tænkere lægger al vægten på at mennesker med retorik søger at fremme hver deres selviske interesser; retorikken erkender at det er det sproget er indrettet til, og den lægger vægt på at de gør det gennem tale frem for gennem vold og tvang. Sagen er jo at en diskurs der alene tjener mine interesser som afsender, ikke opnår meget hvis den ikke tillige tjener modtagerens interesser eller imødekommer hans livssyn.

Retorikken kan opfattes som et stort utopisk samfundsprojekt. På den ene side ruster den samfundets medlemmer til at deltage og blive hørt - på den anden side handler den også om helheden, om den samlede offentlige diskurs, og den har et bud på hvordan den bliver egnet til at opfylde sin funktion: at sikre en offentlig samtale af kvalitet om de sager der skal afgøres i samfundet. Det utopiske eller emancipatoriske i retorikkens billede af offentlig diskurs ligger dels i dens "topiske" dimension: at den har redskaber til at få alt frem; dels i at den er bevidst om at de eksisterende argumenter er af mange slags, og inkommensurable, således at tvingende argumentation om samfundet ikke findes, ikke kan forlanges og ikke må foregives at findes. Dvs. retorikken er negationen både af fysisk og af logisk "tvang".

Den retoriske argumentationsteori er altså ikke kun deskriptiv, men er også normativ – et bud på en utopisk norm for samfundsdiskurs. Hermed tilbyder retorikken noget mere end de gængse kritiske teorier, fx "Critical Discourse Analysis" eller Frankfurter-skolens kriticisme, idet retorikken ikke kun er kritisk, men også peger på muligheden af en konstruktiv, samfundsberende offentlig diskurs.

Heroverfor synes de nævnte "kritiske" traditioner snarere at mene at fornufitlig offentlig diskurs er umulig, eller at magten bruger den offentlige diskurs til at udøve sit hegemoni over os. Retorikken betoner derimod at vi diskuterer og be-

stemmer i fællesskab; den er altså i en vis forstand en utopi, og den hjælper med til at forstå hvordan den utopi skal være indrettet hvor vi faktisk bestemmer i fællesskab, og med at kritisere den tilstand der råder indtil da.

Retorikken er altså *også* kritisk, men den er samtidig orienteret mod den gode samtale, den gode offentlige diskurs. Den har et begreb og en tradition for at tænke om den gode offentlige diskurs, i modsætning til de kritiske traditioner, som kun ser at der findes dårlig, umyndiggørende offentlig diskurs. Det eneste alternativ de ser, er tilsyneladende at der – inden for universiteternes frirum, indtil videre – udøves kritik af den offentlige diskurs. Men en god offentlig diskurs – det ser de tilsyneladende ingen mulighed for.

Over for denne holdning har retorikken altså en model ifølge hvilken fornuftig offentlig diskurs er mulig, men hvor det samtidig er nødvendigt bestandig at holde den offentlige diskurs under kritisk observation.

Et godt eksempel på kritisk observation af den offentlige diskurs på retorisk grundlag er Kathleen Jamiesons arbejder, bl.a. *Dirty Politics* og (sammen med Joseph Cappella) *Spiral of Cynicism*, der påviser hvordan de amerikanske medier fremstillede debatten om sundhedsreform i Clintons første regeringsår som ren magtkamp, og derved var medvirkende til at den politiske proces kæntrede.

Et andet eksempel er Deborah Tannens *The Argument Culture*, der påviser hvordan ufrugtbar polarisering gennemtrænger politik og medier og ødelægger den offentlige diskurs.

En grundlæggende skavank ved den offentlige politiske diskurs i vestlige demokratier er, ifølge den retoriske argumentationskritik, at politikerne taler som om de selv har ret i alt og alle argumenter på deres side, og som om der ikke er argumenter på den anden side. De kommer let til at betragte deres hverv ikke som statskunst, men som personlig kamp hvor det gælder om at vinde over modparten. Og uanset hvad politikerne selv måtte tænke om deres hverv, så hjælper medierne trofast med til at projicere dette billede af hvad politik er, til et publikum hvis politikerlede derved vokser fra år til år.

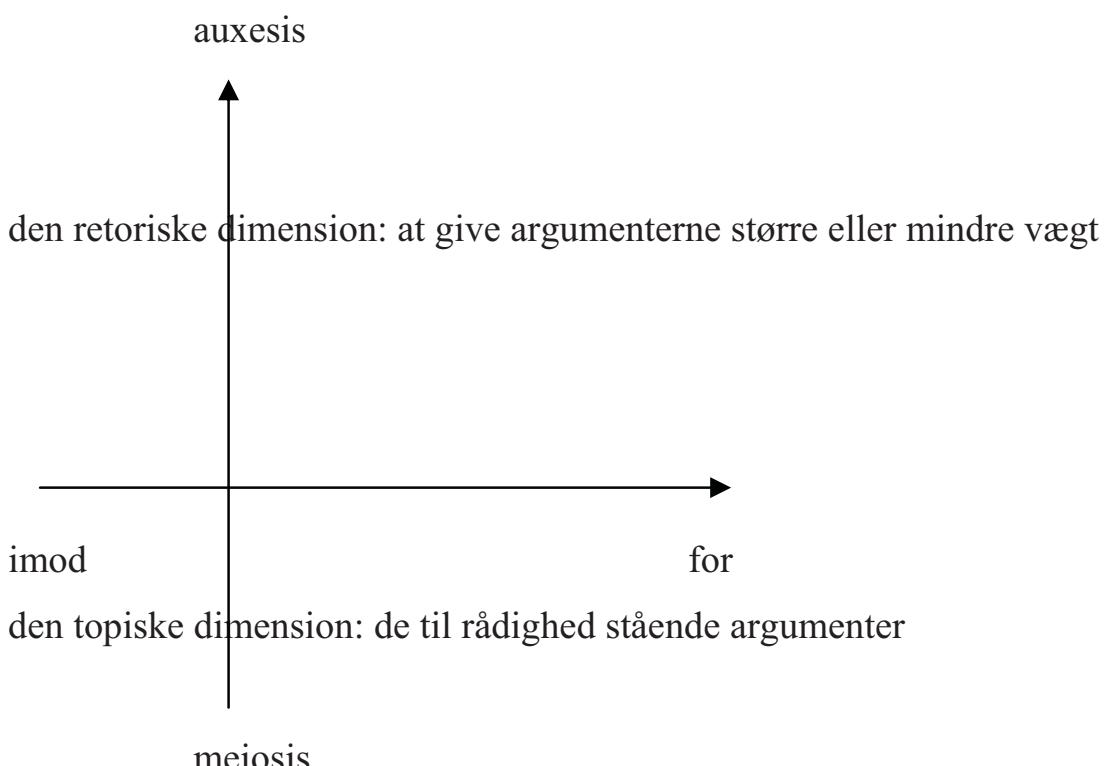
Denne art kritik af politisk argumentation og kommunikation er den ene hoveddel af den retoriske opfattelse af dette felt.

Den anden hoveddel af den retoriske tradition, den "produktive", handler om at netop fordi argumentativ "tvang" ikke findes og ikke må foregøges, så er det hver enkelt debattørs ret og pligt at gøre sine fundne argumenter tungest mulige. Det er dette Aristoteles kalder *auxesis*, og som på latin kom til at hedde *amplificatio*. Dette er legitimt, da det jo er sprogets væsen at vi vil påvirke hinanden. Spejlbilledet at auxesis er *meiosis* eller *diminutio* – at man søger at nedskrive vægten af modpartens argumenter, men netop ikke at frakende dem gyldighed.

Retorikken anerkender altså på den ene side at man om en given sag kan fremføre mange slags argumenter, og at mange betragtninger tilhørende mange

dimensioner alle sammen har vægt. Og den kræver at alt får lov at komme frem, og at ingen foregiver at deres argumenter er tvingende, eller undertvinger andres argumenter. Men på den anden side gør den også plads for subjektiviteten. Sagen er jo netop at vi ikke objektivt kan fastslå hvor stor vægt de forskellige argumenter har i forhold til hinanden. Det er hver enkelts subjektive vurdering, vel at mærke når alle argumenterne er sikret ret til at blive hørt. Derfor er der også brug for den del af retorikken der har til formål at gøre argumenterne mere eller mindre vægtige i hver enkelt tilhørers bevidsthed.

Der således to dimensioner i den "produktive" del af retorikkens offentlige argumentationslære. De kan illustreres med denne figur – et koordinatsystem hvor den "topiske" dimension er repræsenteret af x-aksen, og vægt-dimensionen (auxesis-meiōsis) er y-aksen:

Dette er det retoriske bud på den utopi der hedder fornuftig samfundsdiskurs. Bedre kan vi ikke gøre det. Det er nu engang ved argumenterende samtale at vi er nået frem til at opbygge samfund, og det er ved den at vi skal holde det ved lige.

En dannelsesreise i retorikkfeltet

En kommentar til Christian Kocks foredrag på konferansen *Retorikkens relevans*, Universitetet i Oslo, 13.-14. juni 2002

Svein Østerud

Det er en viktig begivenhet at det nå er tatt et initiativ til å opprette retorikk som et eget fag ved Universitetet i Oslo. Faget har i lang tid levd et skyggeliv i enkelte av de norske universitetenes institutter, så som nordisk og litteraturvitenskap, gresk og latin, kunsthistorie, mediefagene og pedagogikk. Selv har jeg vært innom alle disse fagene, og mitt møte med retorikken kan karakteriseres som en slags dannelsesreise via disse fagene. Jeg vil avstå fra å foreta en evaluering av hvordan fagfeltet er blitt forvaltet ved de ulike instituttene, men for å få frem min egen oppfatning av fagfeltet og mine egne tanker om det nye retorikkfagets profil finner jeg det hensiktsmessig å hente noen eksempler fra et par, tre institutter og miljøer som jeg har hatt langvarig kontakt med.

På 1960-tallet og begynnelsen av 70-tallet var jeg først student og deretter stipendiat ved Klassisk institutt. Retorikk utgjorde der en del av pensum både i gresk og latin, men ble i hovedsak oppfattet og presentert som ren stillære, dvs. en disiplin som var opptatt av hvordan man får til en vellykket utforming av argumentasjonen. I dette studiet eksisterte det en tendens til å redusere retorikken til ren form; ofte omtales denne snevre retorikken som "rhetoric of adornment". Den klassiske retorikken, slik vi kjenner den fra f. eks. Quintilian, dreier seg imidlertid ikke bare om form. I Quintilians terminologi ville en slik reduksjonisme være ensbetydende med å gi forrang til "eloquentia" – veltalenhet. Før man overhodet kan snakke om veltalenhet i forbindelse med argumentasjon, er det nødvendig å finne de rette argumentene; og dette er også en komponent i retorikkfaget. Hos Quintilian heter det "inventio". I det hele tatt forsøker Quintilian å fastholde enheten mellom innhold og form, mellom sak ("res") og ord ("verba").

Når retorikkfaget ble innsnevret til "eloquentia", slik som jeg opplevde det i min studietid ved Klassisk institutt, var dette ikke et instituttinternt fenomen. Det avspeiler en utvikling i tekstbegrepet som går langt tilbake i tid, og som trolig var en felleserfaring ved mange europeiske utdanningsinstitusjoner. Den klassiske retorikken hadde et omfattende tekstbegrep som inkluderte ikke bare dikt, drama og etter hvert romaner, men også tale og tekst av religiøs, politisk og sosial karakter. Det var en selvfølge at retorikken skulle benyttes i analyser av alle disse tekstdisplinene, og slik var det fortsatt på 1500-, 1600- og 1700-tallet.

I romantikken etablerte man imidlertid et skille mellom religiøse, lærde og politiske skrifter på den ene side og de skjønnlitterære tekstene på den annen; de førstnevnte ble betraktet som en slags bakgrunn for den ”riktige” litteraturen. Det kjenner vi også fra fagorganiseringen her hos oss: Det som ikke kunne sies å være litterære tekster, ble definert som ”background”. Den ”riktige” litteraturen – skjønnlitteraturen - ble studert som stil, dvs. at man interesserte seg for de formmessige aspekter ved litteraturen, eller det som i retorikken omtales som ”eloquentia”. Men etter hvert led retorikken den vanskjebne å bli fortrengt også fra litteraturhistorien og litteraturvitenskapen. Med Kants estetikk ble retorikken frakjent enhver berettigelse. Den romantiske estetikkens genidyrkelse og dens lære om kunstens formåsløshet gjorde retorikkens ”overtaleeskunster” til noe utvendig og overflødig. Og dette synet har hatt stor gjennomslagskraft i vår kultur.

Mange år etter at jeg forlot de klassiske studier, møtte jeg retorikken igjen i en annen versjon, men også denne versjonen representerer en form for reduksjonisme. Dette var i studentopprørets dager, altså på slutten av 1960- og begynnelsen av 1970-tallet, og det miljøet jeg sikter til, er sosialpedagogikkstudiet ved SV-fakultetet. Som kjent ble det opprettet et eget studietilbud i sosialpedagogikk som et direkte resultat av studentenes opprør mot det etablerte pedagogikkfaget. Ideologisk sett springer studentopprøret generelt og sosialpedagogikkstudiet spesielt ut av Frankfurterskolens samfunnsanalyse. En særlig viktig inspirasjonskilde for de studentene som skapte det sosialpedagogiske studiealternativet, var Habermas’ ideal om ”en herredommefri kommunikasjon”. Beslutninger burde fattes gjennom dialoger, ble det hevdet, dialoger hvor det ikke eksisterte maktrelasjoner mellom deltakerne. Her finnes imidlertid også en annen inspirasjonskilde, nemlig Platons *Gorgias*, en av antikkens hovedtekster om retorikk.

Sosialpedagogikkens sjefssideologer, filosofene Hans Skjervheim og Jon Hellesnes, etablerte med utgangspunkt i Platons *Gorgias* et fundamentalt skille mellom begrepene ”overtale” og ”overbevise”. Slik de så det, skjer ”overtalelse” gjerne ved bruk av retoriske virkemidler, dvs. ved at overtalesesmakt settes i omløp. Skjervheim og Hellesnes oppfatter dette som propaganda eller PR-virksomhet og kontrasterer denne strategien med det å ”overbevise”, som skjer ved bruk av rasjonelle argumenter. Det er Platons kritikk av sofisten Gorgias som er forsøkt fanget opp i det nevnte begrepsparet, og det er Platons dom over sofistenes retorikk som har fått leve videre hos oss, ikke minst gjennom de nevnte sjefssideologene.

I de dialogene hvor Platon går til felts mot sofistene, er det spørsmålet om sannhet som er filosofens egentlige anliggende. I hans øyne representerer sofistene med sin retorikk usannheten; det er bare gjennom den dialektiske filosofi man kan nå frem til sannheten, påstår han. Det er her Aristoteles og Platon skiller lag. Hos Aristoteles er dialektikk og retorikk ikke motpoler, men søstervitenskaper. Mens dialektikken fører frem til sikre slutninger, kan retorikken bare gi

oss kunnskap som er sannsynlig. Dialektikkens tankeform er syllogismen; retorikken derimot benytter en forkortet syllogisme, det såkalte ”enthymemet”, som forutsetter at tilhøreren eller mottakeren utfyller den forkortede syllogismen.

Nøkkelordet i Aristoteles' retorikk er ”peitho” (latin ”persuasio”) som betyr ”overtalelse” og omfatter både aktiviteten ”å overtale” og tilstanden, dvs. resultatet av denne aktiviteten. Egentlig oppfatter Aristoteles enhver språklig henvedelse som ”peitho” eller overtalelse, men overtalelsen kan anta ulike former. Den kan benytte logisk argumentasjon (”logos”) og således appellere til tilhørernes forstand. Eller den kan appellere til følelsene, og av dem er det to slag: ”Ethos” eller karakter som dreier seg om talerens karakter - hvorvidt taleren oppleves som pålitelig eller ikke. Og ”pathos” eller affekt som taleren kan fremkalle hos sitt publikum.

Det var med utgangspunkt i det aristoteliske synet på kommunikasjon jeg nærmet meg mediefaget på slutten av 1980-tallet og tok fatt på en avhandling om nyhetssendinger i TV. Jeg valgte å studere fjernsynsdekningen av toppmøtet mellom Reagan og Gorbatsjov i Moskva sommeren 1988. For det første ville jeg analysere fjernsynsreportasjene fra Moskva-toppmøtet som retoriske tekster, regissert i den hensikt å virke tilforlatelige hos TV-seerne. For det andre ville jeg undersøke hvorvidt seere med forskjellig sosiokulturell bakgrunn ble påvirket ulikt av retorikken.

For bedre å være i stand til å analysere de TV-overførte nyhetene fra toppmøtet som kommunikasjonshandlinger, supplerte jeg Aristoteles' teori om overtalelse med en teori som holdt fast ved hovedtrekkene ved Aristoteles' teori, samtidig som den ga rom for flere faktorer. Roman Jakobsons teori om kommunikasjonens 6 funksjoner var av dette slaget, og jeg benyttet den i analysen av toppmøtesendingene.

Særlig vekt la jeg på et innslag om Reagan og Gorbatsjovs tilsynelatende improviserte spasertur på Den røde plass i Moskva. Jeg analyserte denne episoden, hvor bl. a. en liten gutt på Gorbatsjovs arm spiller en sentral rolle, som et velregissert gateteater eller rettere sagt et fjernsynsshow. De to statsoverhodene spiller rollen som fedre eller bestefedre, og noe av det emosjonelle engasjementet som vi pleier å tillegge farsrollen, smitter over på de to statsoverhodene. Vi som sitter foran fjernsynsskjermen, inviteres til å oppfatte de to statsoverhodene som våre formyndere og til å abdisere som demokratiske beslutningstakere og la dem ta beslutningene på våre vegne. I deres hender er vår felles fremtid trygg – det er det underliggende budskapet.

Denne formen for overtalelse har ikke samme virkning på oss alle. Noen lar seg fange av retorikken og overtar de ideologiske forestillingene som er innbakt i fjernsynstekstene, enten det er politikerne selv eller det er TV-journalistene og -produsentene som har regien. Andre gjennomskuer de retoriske virkemidlene, eller i hvert fall noen av dem, og erobrer dermed et visst tolkningshegemoni. Vi

ser her hvordan de retoriske virkemidlene gjør kommunikasjon til et maktspill, der maktrelasjonen mellom sender og mottaker varierer. Det var denne variasjonen jeg forsøkte å kartlegge ved å intervju et utvalg av personer med ulik sosiokulturell bakgrunn. Undersøkelsen viste da også at tolkningene varierte med intervjupersonenes bakgrunn. Ikke overraskende var det de personene som hadde best sosiokulturell bakgrunn eller mest ”kulturell kapital” – for å låne et begrep fra den franske kultursosiologen Pierre Bourdieu - som gjennomskuet retorikken og var mest kritiske til fjernsynsdekningen av toppmøtet.

Men heller ikke de personene som hadde høyest kulturell kapital, var upåvirket av retorikken, samtidig som de selv tok i bruk retoriske virkemidler i de samtalene jeg hadde med dem om TV-dekningen av toppmøtet. Man kan spørre om vi ikke alle er retorikere når vi forsøker å formidle våre tanker og oppfatninger (tolkninger i dette tilfellet) til andre personer. Å bruke språket er i bunn og grunn å handle, og våre handlinger – også de språklige – får konsekvenser. Gjennom hele forløpet av dette forskningsprosjektet så jeg på meg selv som handlende, dvs. som aktør – både da jeg så fjernsynsdekningen og laget min egen fortolkning av den, da jeg laget forskningsdesignet, og da jeg skrev avhandlingen etterpå.

Denne selvrefleksjonen, denne kritisk-analyserende holdningen til min egen rolle som forsker, hadde jeg tilegnet meg gjennom møtet med to forskjellige forskningsmiljøer på slutten av 1980-tallet, Bourdieus Centre de Sociologie Européenne i Paris og Loughborough-skolen i England eller DARG (Discourse Analysis and Rhetoric Group). Det engelske miljøet i Loughborough har jeg hatt god kontakt med i alle disse årene. Jeg har sendt både hovedfagsstudenter og doktorgradsstudenter dit, og en av gruppens fremste forskere Jonathan Potter har holdt forskerkurs ved Universitetet i Oslo og ved NTNU flere ganger.

Hittil har jeg snakket om retorikk i forbindelse med de humanistiske fagene og samfunnssfagene. Det Loughborough-skolen bl. a. bidrar med, er å utvide retorikkens domene til å omfatte alle vitenskapelige diskurser, inkludert naturvitenskapene. Som eksempel vil jeg trekke frem G. N. Gilbert og M. Mulkays analyse av naturvitenskapelige artikler. De påviser at slike artikler skrives med bruk av et såkalt ”empiriker repertoar” (“empiricist repertoire”) som er et bestemt sett av metaforer, troper og grammatiske konstruksjoner. Den språklige teksten skal få det til å se ut som om dataene er fremkommet først og danner grunnlaget for teorien. Forskerens engasjement nevnes så å si aldri, laboratorieforsøkene følger upersonlige og universelle regler osv. I det hele tatt beskrives alle forskerens handlinger og oppfatninger som et nøytralt medium som empiriske data gir seg til kjenne gjennom. Beskrivelsene foregir å være gjennomsiktige og basert på fakta.

Hvilke konklusjoner kan vi så trekke av disse analysene? Jo, at selv vitenskapelige diskurser er retoriske. Jeg har allerede vært inne på at alle tekster og all kommunikasjon er språkhandlinger – også slike som forekommer i de

såkalt eksakte vitenskaper. De er språkhandlinger som er skapt for å ha en bestemt virkning, og som også får en eller annen virkning i møte med en mottaker eller et publikum.

Hvis dette resonnementet er riktig, står vi overfor et vitenskapeteoretisk eller snarere kunnskapsteoretisk problem. Alle forsøk på å beskrive en empirisk virkelighet lar seg oppfatte som retoriske konstruksjoner. Vi risikerer å ”sosiologisere” enhver produksjon av vitenskapelig kunnskap. Jeg har ingen mulighet til å forfølge dette temaet her, men vil nevne at jeg ser en mulig løsning på problemet i Bourdieus refleksive sosiologi, der han gjør forskerens egen stillingstaken til gjenstand for kritisk analyse.. Med vitenskapsteoretiske begreper kan man si at Bourdieu kombinerer en epistemologisk konstruktivisme med en ontologisk realisme.

Jeg begynte med å beskrive mitt møte med retorikken, eller snarere retorikkene, som en dannelsesreise. For meg har det vært slik - kanskje det også kunne være slik for andre? Siden retorikken synes å være et fagfelt som berører så mange andre fag, burde den kanskje ikke legges inn under noe enkeltinstitutt. Faget bør gis en vid definisjon og gi maksimalt rom for tverrfaglighet. Kanskje bør vi oppfatte retorikken som et dannelsesfag, der studentene kan tilegne seg ikke bare en analytisk kompetanse som kan brukes i omgang med andres tekster og kommunikative utspill, men også en produktiv kompetanse, dvs. en evne til å formulere seg skriftlig og muntlig og dermed gjøre seg gjeldende i den offentlige samtale.

En særlig aktualitet har retorikken fått i forbindelse med utviklingen av elektroniske og digitale medier. Som jeg har vært inne på, begynte fjernsynet allerede for lang tid siden å blande genrene, og det er en utvikling som ikke lar seg reversere. Tvert imot har de nye mediene skapt nye genrer, som e-mail, diskusjonsgrupper, chat osv., og for å forstå dem fullt ut og kunne utfolde oss på en effektiv måte innen de nye genrene trenger vi kunnskaper i retorikk. Og det gjelder i enda høyere grad nå når mediene begynner å konvergere, og når hypertexter og multimedier fyller mer og mer av det kommunikasjonsrommet som tidligere har vært fullstendig dominert av lineære tekster.

Den diskursvetenskapliga utmaningen

Britt-Louise Gunnarsson

Den diskursvetenskapliga utmaningen för retoriken ligger, som jag ser det, i kombinationen mellan olika perspektiv: textlingvistens, diskursanalytikerns, sociologens, antropologens. Utgångspunkten för en diskursanalytiker bör vara en grundlig text- och diskursanalys. Men utifrån sådana analyser kan slutsatser om olika kontextuella villkor och förhållanden dras, och här – i själva kopplingen – ligger, menar jag, själva utmaningen.

Mitt forskningsintresse har varit att på olika sätt försöka komma åt dels relationen mellan diskurs och social kontext, dels samspelet mellan olika diskursiva nivåer och faktorer och mellan makro- och mikrokontexter. Mina analyser har med utgångspunkt i olika material gällt text men också muntlig diskurs i relation till olika sociolingvistiska/samhälleliga ramar.

Inom den aktiva och betydelsefulla retoriktradition som skulle kunna kallas den amerikanska skrivretoriken har spännande analyser gjorts av sambandet mellan text och kontext. Vad som kännetecknat många av dessa forskare har dock varit att de närmat sig texterna med litteraturforskarens ögon snarare än med språk- och diskursvetarens. Men det finns självklart andra forskningstraditioner där analysen har sökt kombinera beskrivningar av de sociala villkoren med mer närgående analyser av själva diskursen. Min avsikt är dock inte att här ge en litteraturöversikt över relevant forskning. Jag kommer istället att närlägga mig frågeställningen om den diskursanalytiska utmaningen från perspektivet av mina egna studier inom fältet. Med hjälp av utsnitt ur några av de studier jag arbetat med kommer jag att illustrera och exemplifiera hur jag ser på den diskursanalytiska utmaningen. De texter och muntliga diskurser jag arbetat med har varit olika: vetenskapliga, byråkratiska, näringslivsknutna. I mina olika studier har jag också relaterat diskurserna till skilda kontextramar, till sådana på makronivåer liksom till sådana på mikronivåer. Ofta har gruppens och gruppens kommunikation varit det centrala för mig, men jag har också kommit att intressera mig för individers kommunikation. Studierna har varierat vad gäller syfte, uppställning och metod. En del har varit primärt kvantitativa, en del kvalitativa och en del har kombinerat olika metoder.

I den här artikeln kommer jag att ta upp tre olika slags undersökningar. Först diskuterar jag en historisk studie av vetenskapliga texter. Analyserna har här gällt skrivna texter och också kontextramarna har beskrivits utifrån texter. Därefter behandlar jag en kontrastiv analys av skrivande inom organisationer i olika länder. Analyserna har här inriktats såväl mot textmönstren i de dokument som producerats inom de studerade organisationerna som mot olika sociala strukturer och kommunikationsmönster, vilka fångats genom intervjuer med olika aktörer

inblandade i textproduktionen. Slutligen diskuterar jag några studier som inriktats mot samspelet mellan individer i närmiljöer. Jag har här arbetat med såväl text som tal, och kontexten har fångats genom intervjuer och observationer, dvs. metoden är här mer rent etnografisk.

Min forskning har skett inom olika större forskningsprojekt, som jag initierat, planerat och lett men också bedrivit egen forskning inom. Jag utgår i första hand från mina egna böcker och artiklar. De studier jag behandlar har dock tillkommit inom projekt där jag haft ett flertal medarbetare (se vidare bifogad publikationslista).

1 Historisk analys av vetenskapliga texter

1700-talet och då framför allt den s.k. frihetstiden (1718-1772) har av Sten Lindroth² karakteriseras som ”det moderna Sveriges födelseepok”. För den svenska vetenskapen var det en betydelsefull tid: antalet lärde växte och lärda sällskap bildades. Inte minst viktigt för framväxten av ett svenskt vetenskapssamhälle var att man nu började ge ut vetenskapliga tidskrifter i Sverige och att artiklarna i dessa var skrivna på svenska. För den följande diskussionen av utvecklingen av svenskt vetenskapligt språk har jag därför valt att ta frihetstiden, dvs. perioden kring 1700-talets mitt, som utgångspunkt. Vi ser här själva begynnelsen till det som skulle kunna sägas en vetenskaplig artikelgenre på svenska.

Min avsikt är att söka belysa sambandet mellan samhällsutveckling och språk och jag kommer att behandla studier genomförda inom ramen för de båda forskningsprojekten ”Facktexter under 1900-talet” och ”Fackspråkens framväxt.” I dessa projekt har undersökningarna gällt det vetenskapliga och populärvetenskapliga svenska språket från 1730-talet till 1980-talet. Genom analyser av artiklar skrivna av svenska författare har utvecklingen av textmönster och terminologi inom tre områden studerats: inom teknik, ekonomi och medicin.

Våra olika närstudier av artiklar visar att även om dessa är skrivna av svenska vetenskapsmän och för en svensk expertgrupp, dvs. andra fackmän, har de konstruerats inom tämligen olika kontextramar. Det svenska samhället som helhet genomgick radikala förändringar från mitten av 1700-talet och fram till 1980, men förändringar har också ägt rum inom de olika områdena. Inom det medicinska vetenskapsområdet t.ex. finner vi avsevärda förändringar:

1. Den medicinska kunskapen har tilltagit oerhört från 1770 till 1980.
2. Vetenskap i allmänhet och vetenskapsteorin har förändrats. Statistik och empiriska metoder har utvecklats. Positivism har blivit det enda accepterade vetenskapliga synsättet inom många vetenskaper.

---

² Lindroth, Sten: Svensk lärdomshistoria. Stormaktstiden. Stockholm. Uppsala. 1978. (s.11).

3. Den medicinska professionen, läkarkåren, har gradvis kommit att bli etablerad och erkänd i samhället. 1980 anses läkarprofessionen liksom idag vara ytterst värdefull, och medicinska vetenskapsmän och medicinsk forskning anses ge betydelsefulla bidrag till samhället.

4. Det medicinska vetenskapssamhället har vuxit oerhört från 1770 till 1980. Det har skett en kolossal ökning av antalet praktiserande läkare, forskare och studenter inom medicinområdet. Antalet tidskrifter, böcker, konferenser etc. har ökat.

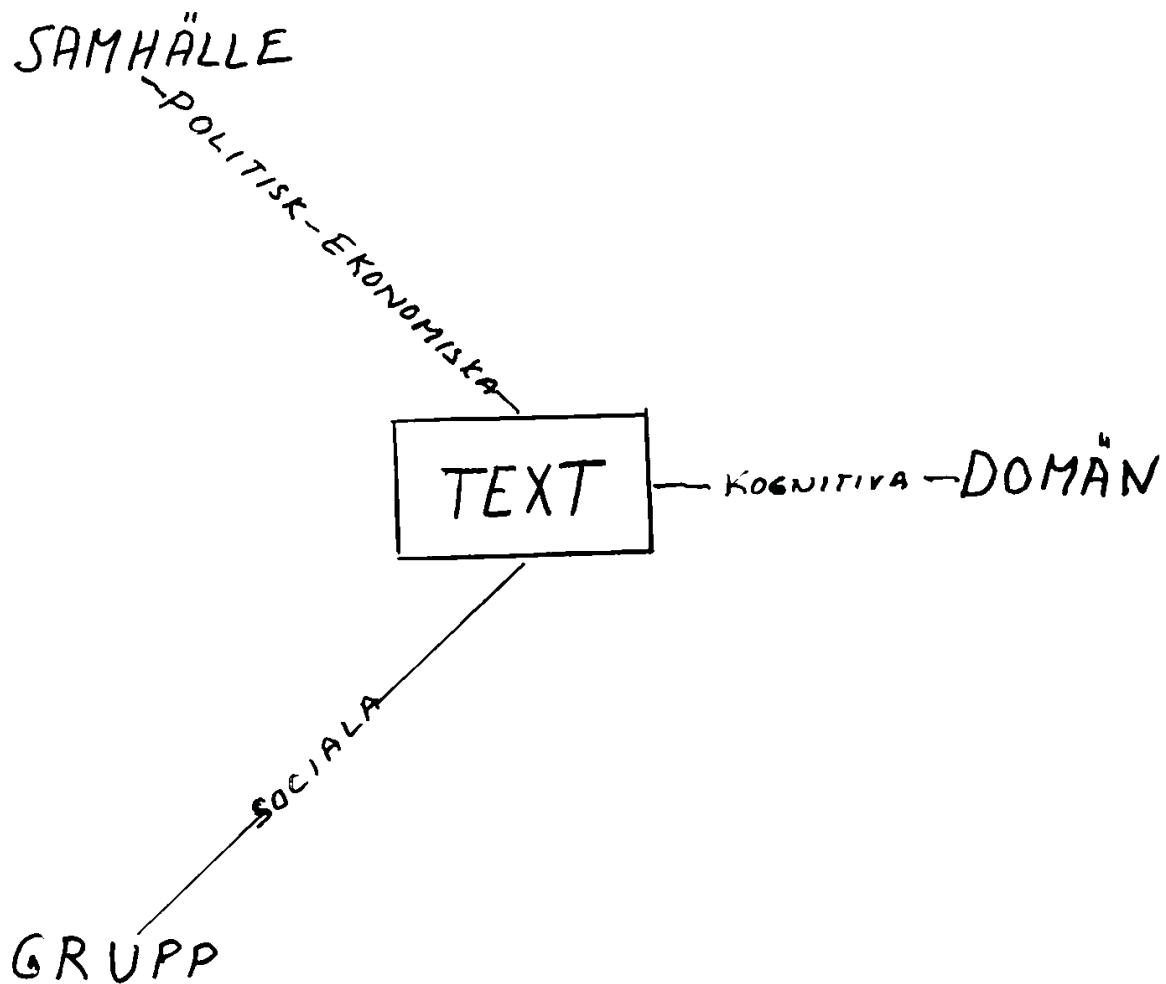
Det är knappast kontroversiellt att påstå att viktiga förändringar har ägt rum inom medicinsk vetenskap, vetenskap i allmänhet, den medicinska professionen och det medicinska vetenskapssamhället. Min diskussion här nedan kommer dock att utgå från två påståenden: För det första vill jag hävda att språk och diskurs är väsentliga element i konstruktionen av vetenskapen och i uppbyggandet av en profession och i skapandet av ett vetenskapssamhälle, för det andra att vetenskapliga genrer spelar betydelsefulla roller i konstruktionsprocessen, i den process som konstruerar vetenskaplig kunskap, forskarnas roll i samhället och i framväxandet och stärkandet av de sociala nätverk som forskarna ingår i.

1.1 Konstruktionen av det vetenskapliga språket

Låt oss se närmare på konstruktionen av akademiskt språk och akademiska genrer. Genrer är resultatet av en konstruktiv process i vilken kognitiva, sociala och samhälleliga dimensioner samspelear. I all form av mänsklig kommunikation spelar språket en roll i formandet av en social och samhällelig verklighet och identitet. Vi konstruerar oss själva och våra roller i gruppen och i samhället genom det kommunikativa samspelet med andra, och vi uppfattas av andra genom att de tolkar vårt språkliga beteende. Detta gäller muntlig såväl som skriftlig kommunikation. Det gäller individer såväl som grupper.

Genrer och textmönster utbildas alltså genom processer med individer och grupper som meningsskapare och aktörer. *Kognitiva* (kunskapsrelaterade), *sociala* såväl som *politisk-ekonomiska* aktiviteter är konstituenter i denna dynamiska process knuten till *domänen, gruppen och samhället*.

Textmönster utbildas i en dynamisk och föränderlig process i ett samspel mellan kognitiva, sociala och politisk-ekonomiska dimensioner. Domänen, gruppen och samhället påverkar texten och leder till utbildandet av mönster i relation till olika nivåer. Det är relaterat till det abstrakta textinnehållet, till referentstrukturen, till den pragmatiska strukturen och till den tematiska och retoriska strukturen. Figur 1 illustrerar konstruktionen av den professionella texten.

Figur 1. Konstruktionen av den professionella texten

Mitt påstående är således att det är via språket och diskursen som vetenskapsmännen konstruerar sitt område. Graden och typen av vetenskaplighet skapas, dvs. det jag här kallat den kognitiva dimensionen i konstruktionsprocessen. Likaså skapas vetenskapsmännens roll som expert i samhället, vad jag här kallat den politisk-ekonomiska dimensionen.

Samtidigt sker en etablering av interna grupprelationer knutna till vi-känsla, gruppbeende och grupp hierarkier; jag har här refererat till detta som den sociala dimensionen av processen.

1.2 Studier av svenska vetenskapliga och populärvetenskapliga artiklar

Med detta som bakgrund ska jag nu gå över till att diskutera en del resultat från mina studier av svenska vetenskapliga artiklar. Inom den forskningsgrupp jag ledde vid Uppsala universitet byggde vi under årens lopp upp en relativt stor korpus, bestående av 360 artiklar från sex perioder: 1730-1799, 1800-1849, 1850-1880, 1895-1905, 1935-1945, 1975-1985. Tre fackområden studerades: ekonomi, medicin och teknik. Hälften av artiklarna var publicerade i de ledande

vetenskapliga tidskrifterna inom de tre områdena, hälften i populärvetenskapliga tidskrifter och periodiker.

De studier jag ska presentera har alltså genomförts inom ramen för två större forskningsprojekt. Projektet "Facktexter under 1900-talet. En språkvetenskaplig studie av budskapsförmedlingen inom medicin, teknik och ekonomi"³ var inriktat mot textlingvistiska analyser, 90 vetenskapliga och populärvetenskapliga artiklar från tre perioder av 1900-talet ingick i vår korpus, från 1900, 1940 and 1980. Analyserna avsåg fyra textuella nivåer: *kognitiv*, *pragmatisk*, *mikrosemantisk* och *makrotematisk*. Den baserades på *semantiska innehållsenheter*. Kategoriseringarna kodades och processades med användande av statistiska metoder. De olika analyserna, som utfördes parallellt, har sedan integrerats i en gemensam textuell beskrivningsmodell.

Syftet med det andra projektet, "Fackspråkens framväxt. En studie av terminologi och allmänord i facktexter från tre sekler"⁴, har varit att analysera, från en historisk-semantisk utgångspunkt, förändringarna i vokabulär och terminologi mellan 1730 och 1985. Denna studie omfattar alla 360 artiklar i vår korpus. Samtliga texter har lästs in och bearbetats med datorprogram. Vokabulären har processats kvantitativt, dvs vi har fått fram frekvenslistor och konkordanser för hela materialet och för olika delar. Våra analyser har inriktats mot semantiska beskrivningar av den diakrona utvecklingen av centrala begrepp och uttryckssätt, t.ex. hur man under olika perioder uttrycker kritik.

1.3 Resultat

I den här artikeln kommer jag att inrikta min framställning mot utvecklingen av den medicinska vetenskapliga artikelgenren. Bland alla de resultat vi fått fram knutna till detta delområde kommer jag här ytterligare begränsa mig till en jämförelse av artiklar från perioden 1895-1905 och 1975-1985, dvs. artiklar publicerade kring 1900 och 1980. Alla artiklarna behandlade lungsjukdomar och de var samtliga publicerade i *Läkartidningen*, en tidskrift som under de båda aktuella perioderna måste anses ha varit den ledande svenska medicinska tidskriften.

Jag kommer för det första att hävda att texternas innehåll och innehållsstrukturering avslöjar det stadium som den medicinska vetenskapliga domänen befinner sig på, då med avseende på graden och typen av vetenskaplighet och vetenskapsmännens roll i samhället. För det andra kommer jag att hävda att texternas formella organisation och retoriska mönster avslöjar det stadium som det medicinska vetenskapssamhället befinner sig på.

---

³ Projektet bedrevs vid FUMS, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet, och finansierades av HSFR 1986-1989. I projektgruppen ingick: Britt-Louise Gunnarsson (projektledare), Björn Melander, Harry Näslund, Björn Skolander.

⁴ Projektet bedrevs vid FUMS, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet, och finansierades av HSFR 1989-1992. I projektgruppen har ingått: Britt-Louise Gunnarsson (projektledare), Björn Skolander, Harry Näslund.

1.3.1 Innehåll och innehållsstrukturering

Min diskussion av innehållet och innehållsstruktureringen i de medicinska artiklarna kommer att ta sin utgångspunkt i resultat som vi fått fram vid våra analyser på kognitiv, pragmatisk och makrotematisk nivå.

Den kognitiva analysen kategoriserade texternas innehåll i relation till fem kunskapsvärldar: *vetenskapsvärld* (*Ve*), *objektvärld* (*Ob*), *praktikvärld* (*Pr*), *privatvärld* (*Pi*) och *externvärld* (*Ex*). Inom var och en av dessa urskildes två eller tre aspekter:

Kunskapsvärld	Aspekt
Vetenskapsvärld	Teori Klassifikation Experiment
Objektvärld	Företeelsen i fokus Delen i fokus Helheten i fokus
Praktikvärld	Arbete Interaktion
Privatvärld	Upplevelse Förhållanden
Externvärld	Förhållanden Handlingar

Vetenskapsvärlden innebär ett vetenskapligt betraktelsesätt; texten behandlar teorier, klassificerar eller redogör för experiment. *Objektvärlden* är för medicinska texter en sjukdomsvärld, och fokus ligger på själva företeelsen, dvs. sjukdomen, på delen, dvs. det sjuka organet eller på helheten dvs, den sjuka patienten. *Praktikvärlden* är för de medicinska texterna en sjukhusvärld, och ett textparti som rör sig inom denna värld beskriver läkarens arbete med patienten eller dennes interaktion, dvs. samtal med patienten. *Privatvärlden* innebär att texten fokuserar på patientens upplevelse av sjukdomen eller på konsekvenserna av sjukdomen för patientens personliga förhållanden. *Externvärlden* slutligen innebär att texten behandlar konsekvenserna av sjukdomen för sociala, ekonomiska eller politiska förhållanden eller att den behandlar sociala, ekonomiska eller politiska handlingar relaterade till sjukdomen.

Vid den kognitiva analysen inom projektet har vi delat in artiklarna i mindre semantiska enheter (ungefär en proposition, dvs. en mindre del av satsen), och varje sådan enhet har sedan klassificerats med avseende på värld och aspekt. Med detta som grund har vi sedan för varje kategori kunnat beräkna den relativas andelen inom de olika texterna.

Tabell 1 visar den procentuella andelen av kunskapsvärldarna i vetenskapliga medicinska artiklar publicerade kring 1900 och kring 1980. Den nedre raden anger förändringen mellan de båda perioderna, + anger en ökning från 1900 till 1980, - en minskning.

Tabell 1. Kunskapsvärldar i vetenskapliga medicinska artiklar 1900 och 1980. Procentuell andel av antalet innehållsenheter

	Ve %	Ob %	Pr %	Pi %	Ex %
1900	25	22	21	6	26
1980	62	9	24	2	3
1980-1900	+37	-13	+3	-4	-23

Som framgår av tabellen har de vetenskapliga medicinska artiklarna förändrats avsevärt från början av 1900-talet och till 1980-talet. Vad vi framförallt finner är en ökning, med 37%, av andelen *vetenskapsvärld* i de medicinska artiklarna. Så mycket som 62% av innehållet i artiklarna från 1980 kan alltså knytas till aspekterna *teori*, *klassifikation* och *experiment*, vilket kan jämföras med de 25% som ägnades dessa aspekter i artiklar från 1900. Å andra sidan finner vi en avsevärd minskning av andelen *externvärld* i texterna. Artiklarna från 1980 handlade alltså mycket litet, endast 3%, om *förhållanden* och *handlingar* av politisk, ekonomisk och social natur. Minskningen är 23%.

Vad gäller de kognitiva aspekterna kan jag bara helt kort nämna att våra resultat pekar på en ökning av andelen *experiment/observation* inom vetenskapsvärlden och en minskning av andelen *handlingar* inom externvärlden.

Den kognitiva analysen visar alltså på en ökad fokusering på vetenskapsvärlden och i synnerhet på beskrivningen av experiment. Våra analyser har vidare också pekat på en ökning av den textandel som ägnas beskrivningen av processer och resultat. De motsvarande minskningarna avser externa handlingar, dvs handlingar av social, ekonomisk och politisk natur. Resultaten visar också på en minskning av orsaksdimensionen i texterna.

I andra textanalyser har fokus legat på den makrotematiska och pragmatiska strukturen. Vad vi där funnit är bl.a. en förändring i innehållstrukturingen av medicinska texter mellan 1900 och 1980 som kan sägas innehålla: större andel

temautveckling och mindre andel diskussion och konklusion, mer informativa samt explikativa illokutioner och färre expressiva samt direktiva illokutioner.

De här resultaten avseende förändringar i den medicinska artikelgenren pekar för på en avsevärd utveckling av den medicinska vetenskapen. Texternas kunskapsstruktur tycks ha förändrats i riktning mot en större emfas på experiment och på process och resultat. Vi har också kunnat konstatera en utveckling mot en mer rent deskriptiv genretyp där huvuddelen av texten ägnas åt att utveckla huvudtemat, dvs. mot beskrivningen av experimentet och observationen. Detta är drag som kan förknippas med ett positivistiskt vetenskapsideal. Alla de här resultaten gäller den kognitiva dimensionen i konstruktionen av den vetenskapliga diskursen.

Jag skulle dock också vilja hävda att de här resultaten speglar vetenskapsmännens roll i samhället. Vad gäller textinnehållet har vi funnit att andelen som gäller externvärlden och externt riktade handlingar har minskat liksom andelen konklusioner och direktiv i texterna. Sådana resultat kan kopplas samman med den ökande specialiseringen och professionaliseringen av samhället. Jämfört med 1900 agerar vetenskapsmännen 1980 i större utsträckning inom det egna diskurssamhället, dvs inom det medicinska vetenskapssamhället. Vetenskapen i allmänhet och medicinsk vetenskap i synnerhet är accepterad och högst ansedd i dagens samhälle. Avsevärda resurser avsätts för medicinsk forskning, och de storskaliga experimentens roll har ökat.

Dessa textförändringar kan relateras till den här strävan hos de medicinska vetenskapsmännen att bli specialister och forma sin egen profession och verka inom en väl avgränsad och exklusiv domän. En hög grad av vetenskaplighet i tal och skrift ger prestige. En mer rent vetenskaplig genre har växt fram. Vetenskapsmännen vänder sig i sitt skrivande mot den egna gruppen, och den medicinska vetenskapliga genren har blivit en mer inomvetenskaplig genre. Populariseringen av vetenskapliga resultat tas om hand av andra – av utbildade journalister, och vetenskapsmännen kan skriva för den egna gruppen och behöver inte bekymra sig om den ökande distansen mellan lekmannen och experten. Den medicinska artikelgenren har blivit mer exklusivt intern och mindre inriktad mot att nå ut till andra sektorer av samhället.

Våra resultat kan också tolkas i ljuset av samspelet mellan de kognitiva och samhälleliga dimensionerna. Det finns menar jag ett samband mellan den roll som den medicinska professionen spelar i samhället och presentationen av det vetenskapliga innehållet i de artiklar man skriver.

1.3.2 Textens formella organisation

1.3.2.1 Fastare konventioner - mer likartade texter

Mitt andra påstående var att texternas formella organisation och retoriska mönster avslöjar det stadium som det medicinska vetenskapssamhället befinner sig på.

Ett starkt vetenskapssamhälle avslöjar sig i fasta genrekonventioner, dvs. i mer likartade texter och i tydligare markering av att man tillhör gruppen.

För att fånga genrekonventionerna, har jag bland annat antalet och typen av rubriker i varje artikel. En sådan granskning av artiklar från 1900 och 1980 visar tydligt att en förändring har skett. Användningen av avsnittsrubriker har ökat dramatiskt, av artiklarna från 1900, är det bara en som har underrubriker, medan allt fem artiklarna från 1980 har underrubriker. Typen av rubriker har också ändrats. Under perioden kring 1900, och här har jag i mina analyser även inkluderat andra artiklar, inriktas rubrikerna mot innehållet, medan de från 1980 inriktas mot strukturen: Material, Metod, Resultat, Diskussion, Konklusion. Rubrikerna i artiklarna från 1980 strukturerar presentationen på ett allmänt vetenskapligt sätt. Vi kan också säga att de konventioner som styr artiklarna från 1980 speglar en enhetlig organisation av texterna. De har alla samma formella struktur.

Många av våra andra resultat pekar också på ökande homogenitet inom artikelgenren. I Gunnarsson 1990 diskuterar jag den tematiska textstrukturen hos medicinska artiklar. Mina resultat visade att artiklarna från perioden runt 1980 var klart mer enhetliga vad gällde den lineära textstrukturen. Den typiska strukturen 1980 var Introduktion, Temautveckling, Diskussion, dvs texten innehöll en temacykel och en rak sådan. Texter från äldre perioder däremot hade mer varierad uppbyggnad. Flera temapartier växlades, och diskussions- och konklusionspartier kunde komma in lite här och där. Textmönstret var alltså i detta avseende klart mindre enhetligt. Samma slutsats har jag kunnat dra av mina analyser av introduktionerna. Något förenklat skulle vi kunna säga att artikelintroduktionerna från 1980 följer en gemensam retorisk mall, medan de från 1900 har en mer varierad utformning.

1.3.2.2 Retoriska drag som gruppmarkörer

Vad jag också sett på och behandlat i olika artiklar är ett antal retoriska drag, som fungerar som gruppmarkörer och som jag därför satt i relation till den successiva allt fastare etableringen och stärkandet av det medicinska vetenskapssamhället. Jag har sett på antalet referenser i artiklarna, på bruket av "jag" och "vi" i texterna samt på typen av relevansangivelser, mer allmänna vetenskapliga och metodisk frågor, samhällsproblem eller mer gruppinterna frågor.

Resultaten av dessa analyser visar att de senare artiklarna i jämförelse med de tidigare har: fler underrubriker, en enhetligare textorganisation, enhetligare artikelintroduktioner, mer faktauppräknanden, fler referenser, mindre bruk av "jag", fler relevansangivelser av gruppintern art.

Våra resultat visar således att den medicinska artikelgenren utvecklats mot större likformighet med avseende på bruket av rubriker, supertematisk text-

struktur, retorisk organisering av introduktionerna etc. Denna ökande likformighet är menar jag ett tecken på allt starkare genrekonventioner.

Mellan 1900 och 1980 har den medicinska artikeln blivit mer etablerad som genre och dess genrekonventioner har blivit fastare och mer enhetliga. Det här stärkandet av den akademiska artikelgenren är också tecken på ett växande och allt starkare medicinsk vetenskapssamhälle. För det medicinska vetenskapssamhället, liksom för de flesta vetenskapssamfällen, har skrivandet en väsentlig roll som gruppmarkör, och etablerandet av fastare konventioner för skrivna textgener är en del av växandet och stärkandet av det medicinska skrивsamhället. Den diskuterade tendensen till mer faktauppräkning och texter av mer katalogtyp kan också ses som tecken på ett starkare vetenskapssamhälle, med vilket jag här menar ett mer homogent och slutet samhälle. Det är ett välkänt faktum inom sociolingvistiken att kommunikationen inom en tät grupp eller ett tätt nätverk kan vara mindre explicit och utvecklad än kommunikationen inom ett öppet och mindre tätt nätverk.

Den moderna vanan att ange referenser till kollegers arbeten är ett annat tecken på ett starkt skrивsamhälle, ett skrivsamhälle med en klar gruppänsla. När en grupp är central och väsentlig för medlemmarna, blir det viktigt för den enskilde medlemmen att markera den egna känslan av att höra till gruppen och den egna relationen till de andra gruppmedlemmarna. Frågeställningar relaterade till gruppens verksamhet blir också viktigare än de som är relaterade till världen utanför gruppen. Det är från detta social perspektiv som jag ser de moderna tendenserna att upprätta litteratur- och referenslistor, att använda ”vi” istället för ”jag” och att ange relevansen i relation till gruppinterna problem. Jag vill också påstå att dessa textdrag är en del i konstruktionen av ett allt tätare sammanknutet medicinskt skrivsamhälle.

Det finns också en förbindelse mellan dessa drag och den roll som medicinska vetenskapsmän spelar i samhället, dvs. stärkandet av den professionell gruppen sker parallellt med en process som leder till specialiseringen av professionen. De här egenskaperna är alltså en del av konstruktionen av en plats och roll för de medicinska forskarna och den medicinska vetenskapen inom samhället. Vi kan därför se hur de sociala och samhälleliga dimensionerna samspelar. Stärkandet av den interna gruppstrukturen samspelar med bekräftelsen på en roll för gruppen i samhället.

1.4 Diskussion

Språket konstruerar vetenskapen i relation till en *kognitiv* dimension (den vetenskapliga kunskapen), en *samhällelig* dimension (vetenskapsmannens roll i samhället) och en *social* relation (relationer inom gruppen). (Jfr figur 1.) Den här konstruktionsprocessen har pågått sedan de första läkarna försökte att etablera sig själva som medicinska vetenskapsmän och den pågår fortfarande. I Sverige började processen under 1600-talet men det var inte förrän mot mitten av 1700-

talet som Sverige fick vetenskapliga skrивsamhällen som var nationellt förankrade. Före 1740 var de lärdes språk latin, men under Frihetstiden började svenska språket accepteras som vetenskapligt språk. Från mitten av 1700-talet och fram till 1980 kom därför konstruktionen av en medicinsk vetenskap och ett medicinskt vetenskapssamhälle att vara forbunden med utvecklingen av den svenska medicinska artikelgenren.

Vad som varit i fokus för den här redogörelsen för mina och andras studier inom de här båda facktextprojekten är kopplingen mellan kontextuella förhållanden å ena sidan och text- och ordmönster å den andra. Textanalysen har inriktats på kognitiv, pragmatisk och makrotematisk textnivå medan ordanalysen baserats på ordfrekvensberäkningar. Den kontextram eller de kontextramar som resultaten av dessa analyser relaterats till är samhället, gruppen, dvs. vetenskapssamhället, och kunskapen, dvs vetenskapsutvecklingen över tiden.

2 Kontrastiv analys av skrivande inom organisationer

Vad som var ett centralt syfte bakom min redogörelse för de historiska analyserna av vetenskapliga texter var belysningen av sambandet mellan kontextuella förhållanden å ena sidan och text- och ordmönster å den andra.

Också i nästa projekt jag ska behandla står denna koppling i fokus. I det här fallet har vi arbetat med såväl svenska, engelska som tyska texter, och såväl svenska, engelska som tyska skrivmiljöer. Projektet som har titeln "Texter i Europeiska skrивsamhällen. En kontrastiv studie av svenska, engelska och tyska textmönster"⁵ har haft olika typer av syften, dels rent kontrastiva, dvs. målet har varit att jämföra mönster i svenska, tyska och engelska texter, dels sociolinguistiska, dvs. målet har varit att fånga relationen mellan organisationskultur och textproduktion. I det här sammanhanget är det i första hand det senare syftet som är centralt. Jag kommer att söka belysa den dubbla relationen mellan språket och företaget med utgångspunkt i analyser av skrivande och texter i banker och ingenjörsbyråer i tre europeiska länder, Sverige, Tyskland och England.

2.1 Studie av banker och ingenjörsbyråer i tre länder

Vi har alltså studerat banker och ingenjörsbyråer i tre länder, eller rättare sagt en bank Sverige, *Handelsbanken*, en i Tyskland, *Deutsche Bank*, och en i England, *Barclays Bank*, samt en ingenjörsbyrå i Sverige, *Bjerkings ingenjörsbyrå*, en i Tyskland, *Ingenieurbüro Werning + Dr Schmickler*, och en i England, *Mott McDonalds*. Undersökningen har bestått av olika faser och moment: intervjuer, textinsamling, korpusuppbryggnad och textanalys. I de sex företagsmiljöerna har jag, ensam eller tillsammans med en kollega, intervjuat chefer och anställda som

⁵ Projektet har bedrivits vid FUMS, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet, samt vid Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet. Finansiär har varit Riksbankens jubileumsfond 1994-1997. (Arbetet utfört 1994 -2000). I projektgruppen har följande personer ingått: Britt-Louise Gunnarsson (projektledare), Ingegerd Bäcklund, Bo Andersson, Anna Levin, Ulf Norberg, Lena Norling, Eva Danielsson, Marie Sörlin.

haft med skrivande och textproduktionen att göra, sammanlagt ett 40-tal personer. Vi har också samlat in texter av olika slag. Vi bad att få exempel på alla slags texter som producerades vid företaget: årsberättelser, brev, broschyrer, rapporter, personaltidningar etc. Vi företog sedan ett visst urval och byggde upp en textkorpus med liknande texttyper inom de olika branscherna. På denna har vi sedan genomfört en detaljerad textanalys, vars syfte var att jämföra texter av olika slag inom ett företag, liknande texter skrivna inom olika branscher, liknande texter skrivna av olika företag inom samma bransch – i det här fallet blev det också av företag i olika länder.

Huvuddelen av textanalysen har genomförts med utgångspunkt i en analysmodell som jag tidigare utarbetat för facktextprojektet⁶. I det här kontrastiva projektet valde vi att genomföra analyser på kognitiv, pragmatisk och makroteoretisk textnivå. Den kom bland annat att omfatta följande kategorier:

---

⁶ Gunnarsson, Britt-Louise: Facktexter under 1900-talet 2. Metoder för textanalys på makro- och mikronivå. FUMS Rapport nr 145. Uppsala universitet. 1989.

Kognitiv analys

<i>Kunskapsvärldar</i>	Vetenskapsvärld Objektvärld Metapraktikvärld Praktikvärld Privatvärld Externvärld
<i>Dimensioner</i>	Orsak/bakgrund Företeelse Process Förändring/Resultat

Pragmatisk analys

<i>Sändar-mottagar-relation</i>	Sändare med namn Sändare med pronomen Mottagare med namn Mottagare med pronomen Inklusivt "vi"
<i>Ilokutionstyper</i>	Informativa Explikativa Expressiva Argumentativa Direktiva

Makrotematisk analys

<i>Superteman</i>	Introduktion Temautveckling Diskussion Konklusion
-------------------	--

Undersökningen har också inkluderat analyser av argumentation, diskursmarkörer och bilder och bildskapande inom företag (se publikationslistan).

2.2 Textrepertoaren i olika typer av företag

I den här undersökningen har vi alltså samlat in texter av alla slag, såväl interna som externa. För att ge en överblick över textreportoaren i de studerade företagen har jag valt att skilja mellan *företagstexter* å ena sidan och *produkttexter* å den andra. Med *företagstexter* avser jag presenterande och säljande texter, vilka

riktar sig internt eller externt; vi återfinner i denna kategori bland annat årsberättelser, broschyrer, annonser, affischer, allmänna företagspresentationer, pressmeddelanden, personaltidningar, personalmeddelande och brev. Med *produkttexter* avser jag texter som är en del i själva arbetet, dvs. själva texten utgör den produkt man lämnar ifrån sig till kunden i olika skeden av arbetet; i denna kategori finner vi anbud, kontraktsunderlag, rapporter, utredningar, avtal, kontrakt, protokoll och brev.

Som våra analyser klart visat finns det en avsevärd skillnad mellan de studerade företaget inom de båda branscherna. Inom ingenjörsbyråerna återfinns många, väl genomarbetade produkttexter (eller tekniska texter). Däremot finns det få och föga genomarbetade företagstexter i dessa företag. I bankerna är förhållandet det motsatta. Vi finner här en rik repertoar av företagstexter, som oftast är väl genomarbetade och med professionell framtoning. Produktexterna däremot är få och har en mer mallartad karaktär. I båda branscherna skrivs alltså såväl företags- som produkttexter men tyngdpunkten ligger helt olika.

2.3 Synen och satsningen på språket i olika företag

2.3.1 Skrivprocessen i banker och ingenjörsbyråer

Såväl ingenjörsbyråerna som bankerna producerar en mängd texter. Inom ingenjörsbyråerna är det alltså i första hand *produkttexter* - tekniska texter – som man skriver. Dessa texter skrivs internt av tekniskt kunniga personer; som skribenter måste de dock beskrivas som icke-professionella. Själva skrivandet och den språkliga utformningen tycks inte anses viktig i dessa texter. Man är visserligen medveten om att olika ingenjörer är olika bra på att skriva rapporter och utredningar, men det är inte det som anses betydelsefullt. De som är bra på – och roade av – att skriva får ofta också, vid sidan av annat, skriva *företagstexter*. De här allmänt presenterande texterna ses inte som centrala och man satser inte särskilt mycket på dem. Också dessa skrivs av icke-professionella skribenter. Trots att man producerar en mängd texter vid ingenjörsbyråer är man alltså inte medveten om språkets roll för verksamheten. Detta betyder dock inte, vill jag hävda, att språket och texterna inte spelar en väsentlig roll för ingenjörsbyråerna. Det betyder enbart att man inte är medveten om denna.

Inom bankerna är det i första hand *företagstexter* man skriver. Själva skrivandet och den språkliga utformningen av dessa texter anses helt klart vara av stor vikt för bankerna och man satsar avsevärda resurser på språket och utformningen. Skribenterna måste anses vara professionella, antingen finns de inom företaget eller på anlitade reklambyråer och liknande. *Produktexterna* skrivs internt av ekonomiskt kunniga personer, som dock som skribenter måste klassificeras som icke-professionella.

2.3.2 *Image-arbetet i bankerna*

En av mina delstudier inom ramen för det här forskningsprojektet har inriktats mot analys av image-arbetet liksom av analyser av de bilder man ger av den egna banken. Jag har alltså studerat den bild, dvs. språkliga bild, man ger av företaget till de anställda och den bild man ger utåt: till kunder, ägare, allmänhet.

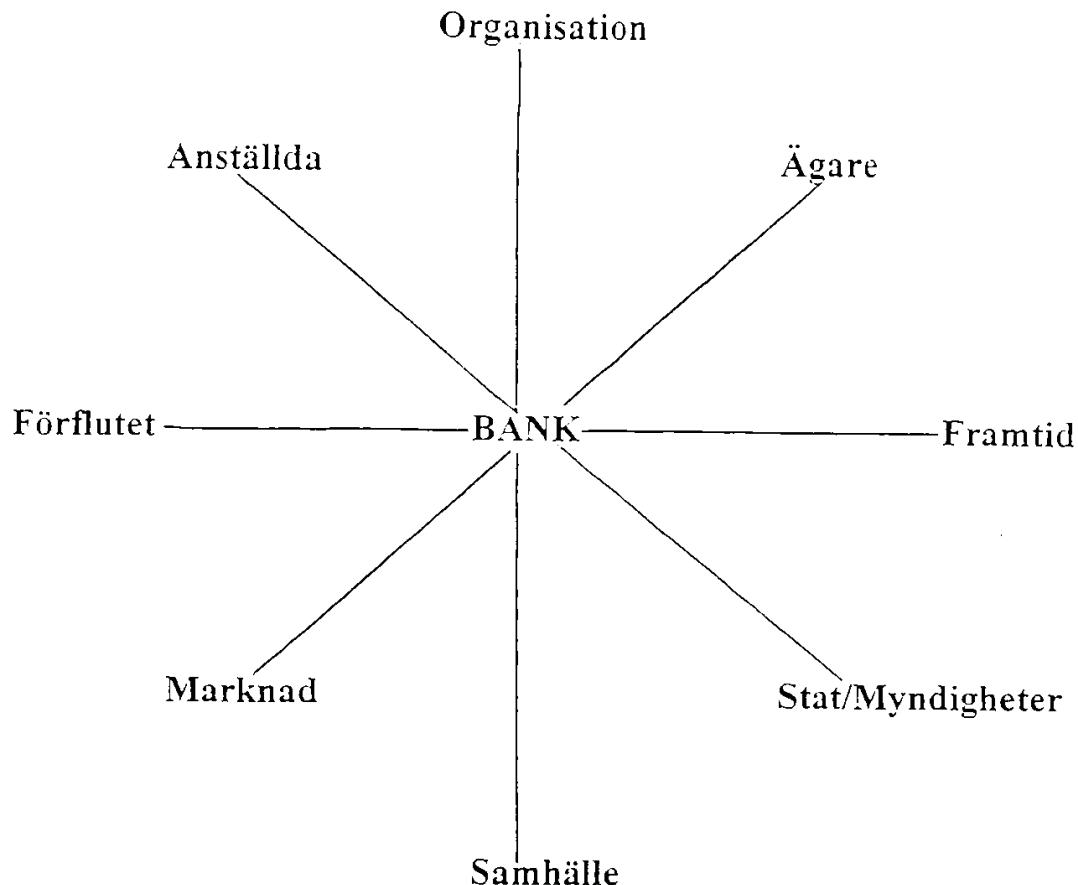
Att företag är forbundna med olika bilder, eller image, är inte något nytt. Det är inte heller något nytt att man från företagsledningens sida är medveten om bildernas betydelse för företagets framgång och fortlevnad, och inte heller att man arbetar på att skapa en positiv bild av det egna företaget. Vad som dock är nytt är tonvikten på den interna bilden, dvs. att man satser på en intern marknadsföring, som innebär att man söker skapa en positiv företagsanda och en kreativ företagskultur. Vad som också är nytt är bildskapandets professionalisering, som förstås är forbunden med en ökad satsning från företagens sida. Vid större företag finns numera särskilda tjänster och särskilda enheter, som är inrättade bl.a. för att utveckla och vårda företagets interna och externa image.

Information och image-skapande ansågs som mycket viktigt i alla de tre studerade bankerna, och chefen för informationsenheten var en verlig toppstjärna inom respektive företag. En intressant fråga är förstås varför banker kommit att fokusera så mycket på information och bildskapande och varför det kommit att göra det mer och mer de senaste tio åren. En förklaring kan knytas till en mer allmän förändring i synen på företag, som innebär ett framhävande av företagsandan, eller om vi hellre vill företagskulturen. Organisationens "excellens" antas ligga i de gemensamma tänkesätt, känslor och handlingsmönster som dess medlemmar har lärt in, dvs. i företagskulturen. En annan förklaring, som också framhävs av flera av de intervjuade, är den ökande betydelsen av relationen till massmedia. Vid alla tre bankerna finns det också särskilda tjänster som just har hand om kontakten med pressen. Man sänder regelbundet ut press releaser, ordnar presskonferenser, ordnar underlaget för chefernas TV-framträdanden etc.

Vad som är uppenbart i de omkring 30 intervjuer som jag gjorde med personer involverade i skrivande i de tre bankerna var att ledningens intresse för företagsandan och de anställdas vi-känsla och vi-uppfattning var mycket stort. Man framhövdade mycket kraftigt vikten av det *interna image-arbetet*. Men självklart gäller en mycket viktig del av image-arbetet också den *externa bilden* av företaget. I Deutsche Bank, t.ex., är det fyra personer som har hand om de externa kontakterna. Konstruktionen av bilden banken inriktas också mot att visa fram en värdig sin *samhällsroll*. Deutsche Bank är sponsor för konserter, Handelsbanken för olika sportevenemang. Alla bankerna ger medel till forskning, och de publicerar forskningsrapporter som visar deras namn. Något annat som klart framgick i intervjuerna är hur banken mår om – ja, arbetar på – bilden av

bankens förflutna. För bankens rykte idag, är bilden av *det förflutna* mycket viktig.

Som sammanfattning av de här tankarna om bankers bildkonstruktion tänkte jag visa en figur. Jag försöker här ge en bild av banken och dess olika relationer, till det förflutna, till framtiden, men också till olika intressenter och aktörsggrupper: ägare, anställda, myndigheter och marknad, dvs. kunder. För banken är alla dessa relationer viktiga, och man är medveten om att språket – de texter man skriver och de muntliga presentationer man ger – är ytterst viktig för bilden av företaget i alla dessa relationer.

Figur 2. Bankerna och deras relationer

Som figuren visar måste banken sitt förhållande till det förflutna lika väl som till framtiden. Dess interna struktur – organisationen – är också viktig, dvs. relationen till de anställda och till ägarna. För att överleva måste också banken bry sig om sina externa relationer – till marknaden, kunderna och andra banker, till staten och dess olika myndigheter. Banker måste också mäna om relationen till den odefinierade allmänheten – till samhället. Bildskapandet i alla banker gäller detta spektrum av relationer.

2.3.3 Diskussion

Vad vi här funnit är att banker och ingenjörsbyråer värderar skrivande på olika sätt och att de därför satsar olika mycket på den skriftliga kommunikationen. Inom banken fäster man alltså större vikt vid skrivandet och textproduktionen än vid ingenjörsbyråerna. Till detta kan vi tänka oss olika förklaringar: För det första kan skillnaden helt enkelt bero på storleken mellan de olika företagen. För det andra kan skillnaden spegla olikheter mellan yrkesgrupperna, dvs. mellan ingenjörer som är mindre medvetna om språkets roll än ekonomer och samhällsvetare. För det tredje kan den funna skillnaden vara ett uttryck för olikheter knutna till verksamheten; banker har hand om våra pengar, det är viktigt med förtroende och detta måste skapas genom språket.

2.4 Språket speglar företaget och dess idéer

Genom mina analyser av de olika resultat vi fått fram har jag också sökt ge en belysning av hur språket speglar företaget och dess idéer.

2.4.1 Reklam och marknadsföring

I de intervjuer som jag gjorde i de tre företagen tog jag bl.a. upp attityden till reklam och satsningen på reklam och här fann jag avsevärda skillnader mellan de tre bankerna. *Handelsbanken* kan sägas nästan helt sakna eller i vart fall ha mycket liten tro på värdet av reklam, och man satsar också förhållandevis litet på reklam. *Barclays Bank* har en mycket stark tro på reklamens värde och man satsar också avsevärt på reklam. En stor stab ägnar sig åt att utforma annonser, affischer och broschyrer, som man testar noggrant på olika kundgrupper för att utröna effekten. Man varierar reklam beroende på litet företag, stort företag, privatpersoner vad gäller text, bilder, färger etc. Stor tro alltså på reklam och på möjligheten att utforma den säljande reklamen. *Deutsche Bank* befinner sig mitt emellan den *Handelsbanken* och *Barclays Bank* vad gäller tron och satsningen på reklam. *Handelsbanken* har alltså liten tro på reklam, *Deutsche Bank* en medelstor tro och *Barclays Bank* en stark tro.

Från denna sammanfattning av våra intervjudata tänkte jag ta upp ett par av de resultat vi fått fram genom textanalyserna. I den pragmatiska delen av textanalysen har vi bl.a. analyserat hur ofta i texterna sändaren markeras, dvs. hur ofta företaget nämns vid namn eller via pronomen. I exemplet nedan hämtat från en av de insamlade broschyrerna har jag markerat med kursiv själva sändarmarkeringen, i detta fall med namnet *Barclays*.

- (1) That's why you can turn to *Barclays* Complete Mortgage Service and be confident that it will live up to its name. Arranged for you by *Barclays* Mortgage Specialist, the service is designed to make the whole mortgage process simple to understand, convenient and affordable.

I båda de citerade meningarna i exemplet finner vi att sändaren *Barclays* nämns. I vår analys har vi alltså noterat och räknat de meningar där sändaren, dvs. *Barclays*, *Handelsbanken* eller *Deutsche Bank* nämns vid namn eller omnämns via pronomen: *vi*, *we*, *wir*. Tabell 2 visar några resultat.

*Tabell 2. Markering av sändaren (via namn eller pronomen) i broschyrtexter
Procent av det totala antalet meningar*

Barclays Bank	61 %
Deutsche Bank	13 %
Handelsbanken	2 %

Som framgår av tabellen, visar en jämförelse mellan de tre bankerna på en klar skillnad. I broschyrtexterna från *Barclays Bank* förekommer sändarmarkering i 61 % av meningarna, medan motsvarande andel för motsvarande texter från *Deutsche Bank* är 13 % och för *Handelsbanken* 2 %.

En annan tydlig skillnad i vårt insamlade textmaterial gällde andelen meningar som innehöll positiva omdömen, kritik eller uttryck för entusiasm. Exemplet nedan är också hämtat från en broschyr producerad av *Barclays Bank*. Vad som gjort att denna mening klassificerats som expressiv är alltså formuleringen "highly attractive rates" (min kursivering).

(2) We can offer you a range of mortgages at *highly attractive rates*, like the *Barclays Fixed Rate Mortgages* featured here.

Som visas av tabell 3 toppar den engelska banken resultatlistan även för denna variabel. 34 % av texterna från *Barclays Bank* var expressiva, 9 % av dem från *Deutsche Bank* och 13 % av dem från *Handelsbanken*. Det kan vidare nämnas att det endast var *Barclays Bank* som hade sådana här expressiva meningar i broschyrtexter och i brev.

Tabell 3. Expressiva meningar (positiva omdömen, kritik, uttryck för entusiasm)

Procent av det totala antalet meningar

Barclays Bank	34 %
Deutsche Bank	9 %
Handelsbanken	13 %

Om vi nu ser närmare på de här presenterade resultaten, skulle jag för det första vilja påstå att attityden till reklam, såsom denna framgått av intervjuerna, tydligt speglas i texterna, bl.a. i andelen sändarmarkeringar och i andelen expressiva illokutioner. Dessa vill jag se som utslag av en mer eller mindre offensiv eller

aggressiv marknadsföring; klart mest i England och minst i Sverige. För det andra vill jag hävda att de här text- och attitydskillnaderna kan ställas i relation till skillnader knutna till mer genomgripande marknadsföringsidéer. Framför allt blir en sådan koppling tydlig om man jämför den engelska banken med den svenska. *Barclays Bank*, dvs den engelska banken, präglas av ett traditionellt marknadsförings-tänkande, beskrivit t.ex. av Philip Kotler⁷. Tro på värdet av massinriktad reklam, på marknadsundersökningar, på statistik och genomsnitt, på värdet av tryckta massdistribuerade texter. *Handelsbanken*, dvs den svenska banken ändå präglas av ett s.k. servicemanagement tänkande vad gäller marknadsföring, beskrivit t.ex. av Christian Grönroos⁸. Vad som är viktigt är relationen till kunden. Varje kund är unik, varje produkt är unik. Viktigt med personlig kontakt, med muntlig kontakt, som skapar varaktiga relationer. Viktigt att bygga upp nätverk. Textmönstren tycks alltså i det här fallet spegla mer genomgripande marknadsföringsidéer hos företagen.

2.4.2 Företagskulturen

Bankintervjuerna visade sig vara intressanta som beskrivningar av de rådande företagskulturerna. Alla de personer jag intervjuade vid *Handelsbanken* betonade att organisationen var platt, dvs att det inte fanns någon hierarki. En central idé inom denna bank är alltså att den har en platt struktur, vilket också framgår av hur man schematiskt framställer företaget, där huvudkontoret ligger till vänster i schemat snarare än högst upp. Man säger att vem som helst i företaget när som helst kan ta upp telefonen och ringa till högste chefen. Decentralisering är en annan central tanke, dvs att varje kontor ska fungera självständigt. Varje kontor är unikt, och detta gäller också relationen till texter där varje kontor får välja vilka texter de vill distribuera till sina kunder. *Deutsche Bank* är klart mer hierarkisk till sin uppbyggnad än *Handelsbanken*. Decentralisering, dvs att varje kontor ska fungera självständigt, är emellertid också här en central tanke. *Barclays Bank* slutligen kännetecknas av en starkt hierarkisk struktur inom varje kontor och inom organisationen som helhet. Vad som framträddes i intervjuerna var en tydlig pyramidliknande organisation bestående av många nivåer och med uppifrån-och-ner styrning, inte minst av skrivande och textproduktion. Textproduktionen är också strängt centraliserad, dvs man producerar texter vid huvudkontoret som också bestämmer när och hur de olika regionkontoren ska använda de affischer, broschyrer och annonser som man producerar centralt, och hur dessa ska sättas upp och distribueras. Vid *Handelsbanken* finner vi således platt

⁷ Kotler, Philip: Marketing Management. Analysis, Planning, Implementation and Control. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall Corporation. 1991

Kotler, P., Armstrong, G., Saunders, J., and Wong, V.: Principles of Marketing. London: Prentice Hall Europe. 1999.

⁸ Grönroos, Christian: Utveckling av marknadsföringsfunktionen i tjänsteföretag. Stockholm: Akademilitteratur. 1982.

Grönroos, Christian: Service Management and Marketing. Managing the Moments of Truth in Service Competition. Lexington: Massachusetts and Toronto. 1990.

struktur och decentralisering, vid *Deutsche Bank* hierarki och decentralisering och vid *Barclays Bank* hierarki och centralisering.

Också det insamlade textmaterialet speglade de här skilda strukturerna och förhållningssätten. Jag ska ta upp ett par av de resultat vi fått fram.

Jag börjar med personaltidningarna, där det visade sig analysen av expressiva meningar var intressant. Av de tre bankerna har *Handelsbanken* i sina personaltidningar flest expressiva meningar, dvs sådana som uttrycker positiva områden, kritik eller entusiasm. Den svenska banken har något fler expressiva meningar än den engelska banken, 7 % jämfört med 5 %. Vad som är intressant är emellertid att personaltidningen från *Deutsche Bank* så gott som helt saknar denna typ av meningar, endast 0,6 %. Stilen i den tyska personaltidningen är alltså mycket sakinriktad, och också opersonlig. Jag återkommer till detta senare.

Vi har också analyserat om och hur personalen tackas i förordet i Årsberättelsen. Varje årsberättelse innehåller ett förord skrivit av den högste chefen. I årsberättelsen från Deutsche Bank finns inget tack till personalen, vilket förstås är ett resultat i sig. I den svenska och engelska årsberättelsen förekommer det emellertid "tack". Dessa är dock av något olika slag som framgår av utdraget nedan.

Utdrag ur Årsberättelse från Barclays Bank

I am very grateful to them [the staff].

Utdrag ur Årsberättelse från Handelsbanken

Till sista vill jag tacka alla medarbetarna i Handelsbanken för goda insatser under året. Det är er förtjänst att vi för tjugoandra året i rad lyckas prestera en högre lönsamhet än övriga börsnoterade affärssbanker. Det är också er förtjänst att vi för femte året i rad har haft de mest nöjda kunderna.

Jag kan först nämna att en genomgående skillnad mellan förordet till Årsberättelsen från *Barclays Bank* och motsvarande text från *Handelsbanken* är att i texten från *Barclays bank* är cheferna mycket tydliga, dvs de omnämns ofta i förordet och deras insatser framhävs. I årsberättelsen från *Handelsbankens* är det istället kollektivet som betonas, dvs samtliga medarbetare, vi på *Handelsbanken*. Som framgår av utdragen blir den här skillnaden tydlig om man ser på hur personalen tackas i de olika förorden. I årsberättelsen från *Barclays Bank* är det koncernchefen som i jag-form tackar personalen, dvs "dem". "I am very thankful to *them*." (min kursivering) Avståndet mellan högste chefen och personalen är stort. I årsberättelsen från *Handelsbanken*, å andra sidan, tonar koncernchefen ner sin egen roll och betonar istället den roll personalen, medarbetarna, spelat: "Det är er förtjänst att vi för tjugoandra året i rad lyckas prestera en högre lönsamhet än övriga börsnoterade affärssbanker. Det är också er förtjänst att vi för femte året i rad har haft de mest nöjda kunderna."

Om vi nu relaterar resultaten från textanalyserna till den tidigare beskrivningen baserad på intervjuerna, kan vi skönja en koppling. Intervjuerna gav en bild av *Handelsbanken* som en platt och decentraliserad organisation, medan motsvarande bild av *Barclays Bank* visade på en hierarkisk, starkt centraliserad organisation. *Handelsbankens* texter visar också fram bilden av en platt organisation med mänskor som arbetar tillsammans för bankens bästa, medan *Barclays Bank* i sina texter visar fram bilden av en stark grupp av högre chefer, som uppträder som ledare för en centraliserad organisation. Avsaknaden av tack till personalen i årsberättelsen från *Deutsche Bank* kan förstås sägas peka mot en hierarkisk organisation. Även den opersonliga stilen, dvs. den ringa andelen expressiva meningar, i personaltidningen kan sägas tyda på en företagskultur kännetecknad av stor distans.

Också vad gäller de här dimensionerna vill jag koppla samman skillnaderna mellan de tre bankerna och deras texter med mer genomgripande företagsidéer. Strukturen i *Handelsbanken* påminner ganska mycket om den platta organisation som beskrivs i Jan Carlzons berömda bok "Riv pyramiderna!"⁹, medan den inre organisationen av *Barclays Bank* – och också *Deutsche Bank* – mer överensstämmer med traditionell hierarkisk struktur.

2.4.3 Diskussion

Det finns som jag här visat ett samband mellan vad man säger i intervjuerna om företaget och dess idéer och vad som framträder i texterna. Vid såväl analyser av intervjuaterialet som av de insamlade texterna framträder skillnader mellan de tre företagen, de tre bankerna. Självklart har *Handelsbanken*, *Deutsche Bank* och *Barclays Bank* mycket gemensamt, och de texter man producerar har också många likheter. Men skillnaderna är också anmärkningsvärda. En förklaring till skillnaderna är, menar jag, att de olika bankerna styrs av delvis olika företagsidéer. Det finns en skillnad i företagskultur, t.ex. vad gäller hierarki och centralisering, och en skillnad i marknadsföringsidéer, dvs. synen på reklam.

2.5 Diskursens komplexa struktur inom organisationer

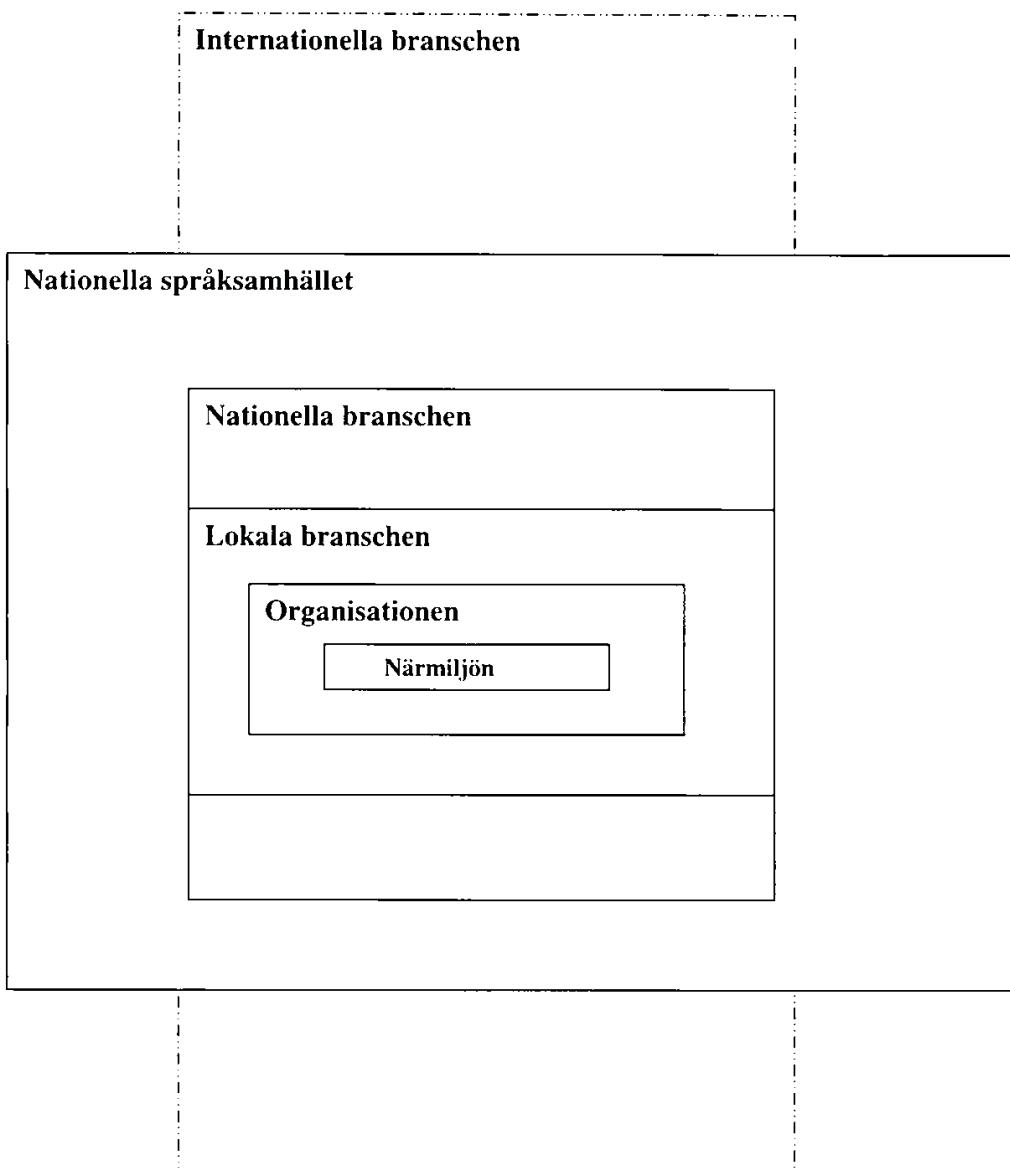
I olika artiklar har jag också kopplat samman våra resultat från studierna av banker med sociologen Geert Hofstedes¹⁰ beskrivningar av kulturella skillnader. Jag avstår av utrymmesskäl att gå in på dessa kopplingar mellan nationell kultur och textmönster utan tänker bara nämna att en möjlig förklaring till de här diskuterade textskillnaderna är att de också speglar mer genomgripande nationella mönster. Texten kommer till inom ett företag, som existerar inom ett samhälle. Texten speglar alltså såväl företagets idéer och kultur, som jag här tidigare diskuterat, som mer övergripande nationellt förankrade mönster.

---

⁹ Carlzon, Jan: Riv pyramiderna! en bok om den nya människan, chefen och ledaren. Stockholm. Bonnier. 1986,

¹⁰ Hofstede, Geert: Organisationer och kulturer - om interkulturell förståelse. Lund. Studentlitteratur. 1991.

Som sammanfattning av mina kontrastiva studier av banker och ingenjörsbyråer vill jag visa en modell som illustrerar diskursens komplexa struktur inom organisationer.

Figur 3. Texten och dess kontextramar

Den sociala kontexten inom vilken en text produceras och tolkas kan som modellen illustreras på olika nivåer: närmiljön, organisationen, lokala branschen, nationella branschen, nationella språksamhället eller internationella branschen.

Om vi relaterar den här modellen till en huvudsakligen nationell bransch, som t.ex. banker utgör, finner vi – om vi utgår från den svenska banken i den studie jag här diskuterat – att närmiljön motsvaras av det enskilda bankkontoren, organisationen av Handelsbanken, den lokala branschen av banker i Uppsala, den nationella branschen av banker i Sverige, det nationella språksamhället av det svenska språksamhället, som förstås också inkluderar andra branscher, t.ex.

ingenjörsbyråer, och slutligen den internationella branschen, i det här fallet banker i Europa och övriga världen.

3 Analys av samspelet mellan individer i olika närmiljöer

I avsnitten 1 och 2 har jag behandlat forskningsprojekt som inriktats mot analys av texter och textmönster, och där kontextramarna fångats med utgångspunkt dels i fakta insamlade om vetenskapsområdena och företagen, dels i data från egna intervjuer. I det här avsnittet kommer jag att behandla studier där fokus legat på såväl tal som skrift. Jag ska kort presentera tre olika undersökningar.

3.1 Studie av interaktionen vid doktorandseminarier

Det finns ju som vi alla vet en mycket aktiv och starkt expanderande forskningstradition som arbetar med talat material. Själv har jag lett och arbetat med ett större projekt i denna rent muntliga forskningstradition, nämligen projektet "Interaktionen vid seminarier"¹¹. I detta projekt analyserade vi doktorandseminarier och vid tre olika institutioner vid Uppsala universitet: en samhällsvetenskaplig, en naturvetenskaplig och en humanistisk. Vi gjorde inspelningar av ett tjugotal doktorandseminarier, där en manlig eller kvinnlig doktorand presenterade sitt pågående avhandlingsarbete. Diskursanalyserna gällde de interaktiva mönstren mellan kvinnor och män, mellan lärare och doktorander och mellan presentatören (den doktorand vars arbete diskuterades), ordföranden och de övriga seminariettagare. Vi har också gjort intervjuer med doktorander och lärare vid de aktuella institutionerna.

I olika artiklar har jag diskuterat den muntliga diskursen vid de inspelade seminarierna i relation till de olika kulturerna/traditionerna inom de tre institutionerna och inom universitetsvärlden, bl.a. med utgångspunkt i Bourdieus tankar knutna till habitusbegreppet. (Se vidare publikationslistan.)

3.2 Studie av skrivande i yrkeslivet

I ett annat forskningsprojekt har analysen mer direkt gällt samspelet mellan tal och skrift. Inom ramen för forskningsprojektet "Textflödet vid en kommunal förvaltning"¹² analyserades skrivandet vid ett kommunelärläroverk i syfte att belysa detta ur sociolinguistisk perspektiv.

Det studerade kontoret, som är huvudkontor i en av kommunelärläroverken i en medelstor svensk stad, hade vid tiden för undersökningen 35 personer. Studien

---

¹¹ Projektet bedrevs vid FUMS, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet, och finansierades av Arbetsmiljöfonden mellan 1992 och 1997. I projektgruppen ingick: Britt-Louise Gunnarsson (projektledare), Cecilia Almlöv, Ditte Christensen, Kajsa Lindroth, Helena Olevard och Annika Persson.

¹² Studien finansierades med ett arbetsstipendium från Svenska akademien. Arbetet som utfördes 1988-1989 bedrevs vid FUMS, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. I projektgruppen ingick Britt-Louise Gunnarsson (projektledare) och Amelie Oestreicher.

omfattade 1. kartläggning av textproduktionen under en kortare tidsperiod, 2. enkät om skrivandet utdelade till samtliga anställda, 3. intervjuer med ett urval tjänstepersoner. Undersökningen gällde alltså ett kontor vid en kommunal myndighet och inget vanligt företag. Med avseende på de sociolingvistiska aspekter som diskuteras här finns det dock inget som tyder på att det här kommunderkontoret skulle avvika från ”vanliga” kontor inom företag och organisationer.

Sambandet mellan det sociala och kommunikativa planet framgick tydligt vid analyserna. Den formella grupstrukturen – hierarkin – speglades kommunikativt i ett hierarkiskt differentierat skrivande som inverkade på skrivuppgiftens karaktär liksom på kontroll och inflytande. Också den informella gruppbildningen speglades i skrivandet, t.ex. i form av skrивsamarbete av olika slag. Likaså speglades den sociala organisationen i den kommunikativa organisationen; mer omfattande projektarbeten fick som följd ett utvecklat skrivsamarbete och ett kollektivt ansvar för utarbetandet av olika dokument.

Vad som emellertid kom att bli allra intressantast i den här studien gäller sambandet mellan tal och skrift. Trots att varje närmare eftertanke leder till insikten att tal och skrift i de flesta sammanhang tillkommer i tät samverkan och kontinuerlig växelverkan, har forskningen länge haft en tendens att se på tal för sig och skrift för sig, som om de existerade i olika världar, en talvärld och en skriftvärld¹³. För den studerade arbetsplatsen visade sig emellertid en sådan uppdelning vara falsk. Där producerades istället skrivna texter i ständig växelverkan med tal, och muntliga texter var resultatet av skrivna förlagor och följdes av skrivna texter. Detta framkom inte minst tydligt i de intervjuer som jag gjorde med ett urval av tjänstepersonerna. I många fall var det ena mediet det självklara för en viss typ av situation, i andra fall kunde mediet växla. Men framförallt var det så att tal och skrift förekom i växelverkan, muntliga och skriftliga händelser var kedjor i en kommunikativ länk, som t.ex. kunde leda fram till ett skriftligt dokument av typ en byggnadsplan. Figur 4 söker via ett flödesdiagram åskådliggöra hur en central text kom till inom den studerade förvaltningen.

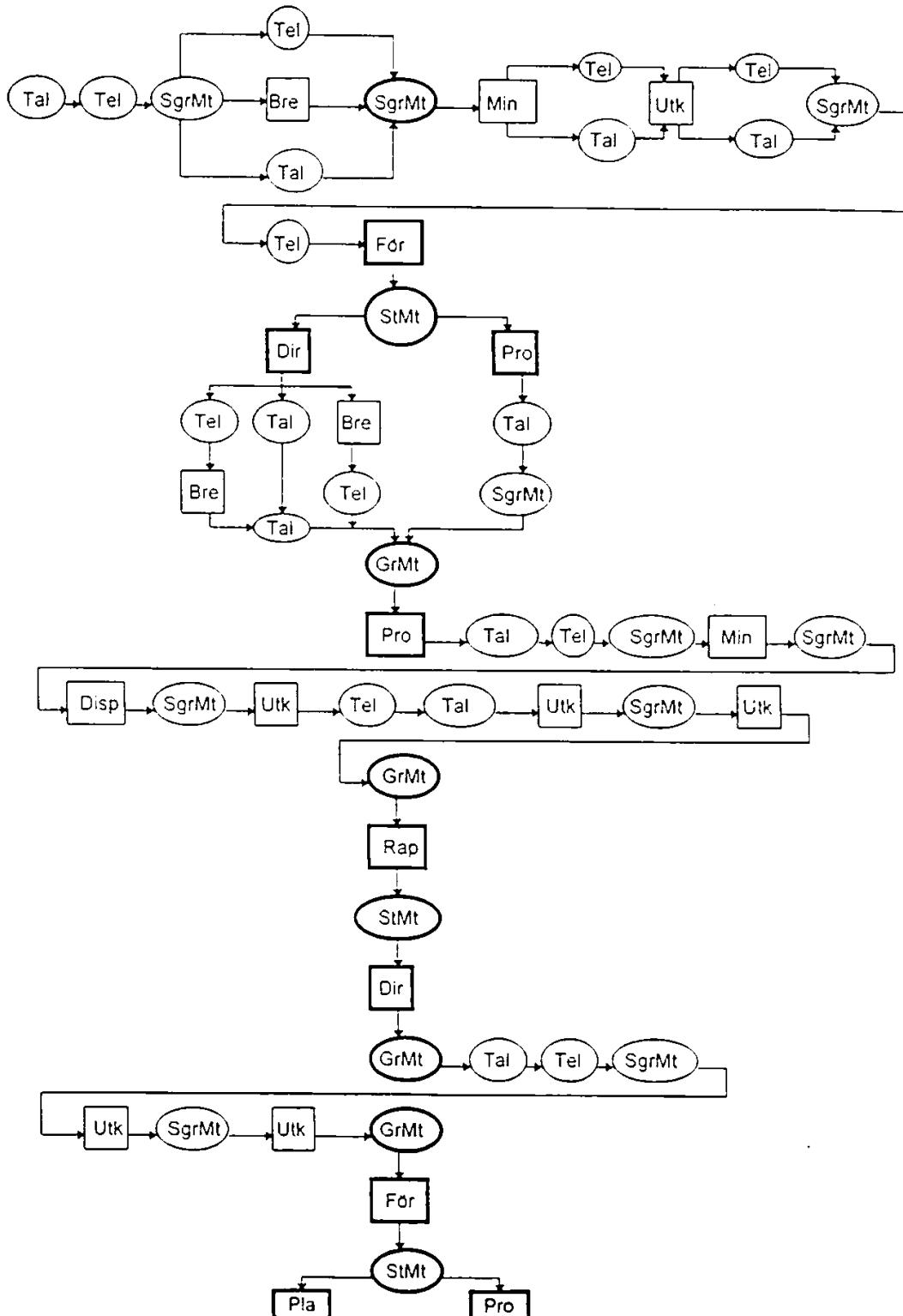
¹³ Se vidare Gunnarsson, Britt-Louise: Studies of language for specific purposes – a biased view of a rich reality. International Journal of Applied Linguistics, Vol. 5. 1995, S. 111-134.

Skrift:

Bre=Brev, Dir=Direktiv, Pro=Protokoll, Min=Minnesanteckningar,
Rap=Rapport, Disp=Disposition, Utk=Utkast, Pla=Plan, För=Förslag

Tal:

StMt=Styrelsemöte, GrMt=Gruppmöte, SgrMt=Smågruppsmöte,
Tel=Telefonsamtal, Tal=Informellt samtal

Figur 4. Kommuniativ kedja omfattande tal och skrift

Genom figuren har jag för det första försökt illustrera det intima och kontinuerliga samspelet mellan tal och skrift. Texter blir till som resultat av samtal och diskussioner, och samtal och diskussioner föregås och följs av texter. För det andra har jag sökt visa på kommunikationens kollektiva natur. Texter skapas i gruppkonstellationer av olika slag, och är resultatet av olika människors idéer och socialt-språkliga tänkande.

Innan vi lämnar den här studien, skulle jag också vilja ta upp ett annat resultat. Detta gäller samspelet mellan socialt och kommunikativt vad gäller innehållsplanet. I de djupintervjuer jag genomförde fann jag tydliga uttryck för en känsla av särart, för en gruppidentitet, för ett ”vi” som var skilt från dom andra i de andra kommundelsförvaltningarna. Den här gruppidentiteten och vi-känslan gav man uttryck för på många sätt. Men vad som är intressant är att man också gav uttryck för uppfattningen att ”vi här i den här kommundelen och vid det här kontoret” har inte bara rätt att skriva annorlunda än de därute utan ”vi” gör det också. Man ansåg sig vara pionjärer vad gällde ett lättare myndighetsspråk. En slutsats som man kan dra av detta är att även små grupper, som det här kommundelskontoret med 35 anställda, anser sig ha rätt att vara nyskapande i relation till de texter de skriver. Språket och språkbruket speglar alltså även här den sociala gruppidentiteten och kulturen. Av undersökningen av skrivverksamheten vid det här kommundelskontoret framgick det hur språket utgör en del i konstruktionen av den sociala gruppidentiteten och kulturen.

3.3 Studie av invandrares kommunikativa situation på svenska arbetsplatser

Det sista projekt jag ska behandla ligger ännu i startgropen; en pilotstudie har genomförts och forskningsmedel har beviljats projektet. , eller har i vart fall inte hunnit särskilt långt in på första varvet. Min presentation blir därför närmast en sammanfattning av själva projektplanen.

I det forskningsprojekt som har titeln ”Den kommunikativa situationen för invandrare på svenska arbetsplatser”¹⁴ ska den kommunikativa vardagen för invandrare verksamma i olika arbetslivsmiljöer kartläggas genom observationer, intervjuer samt analyser av talad och skriven diskurs. Undersökningsmodellen kan beskrivas som ett antal fallstudier, vart och ett med fokus på en invandrare och dennes närmiljö. Studien omfattar invandrare - män och kvinnor - verksamma inom sjukhus och större företag. Analysen tar fasta på hur etnisk tillhörighet, kön, makt-underordning, kollegialitet och vänskap konstrueras i den talade och skrivna diskursen. Det interaktiva samspelet analyseras också: vilket kommuni-

---

¹⁴ Projektet som fått medel från Vetenskapsrådet kommer att bedrivas vid FUMS, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet, fr.o.m. 1 januari 2003. En pilotstudie genomfördes 2001 vid Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet. I projektgruppen ingår bl.a. Britt-Louise Gunnarsson (projektledare) och Marie Nelson.

kativt utrymme invandraren ges, hur invandrarens inlägg tolkas och bemöts av de andra och hur och var missförstånd uppstår och repareras.

Teoretiskt och metodiskt är studien förankrad i såväl den interaktionella sociolinguistikens som den etnografiskt inriktade kommunikationsforskningen och den kritiska diskursanalysen. För det första ska en etnografisk beskrivning av närmiljön göras. Med underlag i observationer och intervjuer kommer arbetsplatskulturen och arbetsgruppen att analyseras och beskrivs. För det andra ska vi göra en generell beskrivning av invandraren och dennes kommunikativa vardag göras. I den nämnda pilotstudien har Marie Nelson genomfört intervjuer och då fått invandrarna beskriva dels sin bakgrund, dels sin kommunikativa vardag. I huvudstudien ser vi det som väsentligt att tränga djupare även vad gäller den generella beskrivningen. Intervjudelen kommer därför att kompletteras med observationer. Forskaren/doktoranden kommer att följa (med) invandraren under några dagar och då anteckna vad som kommunikativt sker. Om möjligt kan samtidigt inspelningar, textinsamling och intervjuer göras. Med den här inledande observations- och insamlingsfasen som grund kommer vi sedan att välja ut vilka kommunikativa händelser vi skall studera närmare.

För det tredje ska den talade och skrivna kommunikationen mellan invandraren och andra i olika arbetsplatssituationer analyseras. Data knuten till den muntliga kommunikationen kommer att samlas in med hjälp av video- och/eller bandinspelningar. Inspelningarna, i sin helhet eller i valda delar, kommer att transkriberas. Invandrarens anteckningar, utkast, e-post och andra texter kommer vidare att samlas in, såväl sådana som beledsagar den muntliga kommunikationen som den mer fristående textproduktionen. I den mån invandrarens text är en del i en textdialog, kommer även de andras inlägg att samlas in.

Metodologiskt kommer analysen av den skriftliga och muntliga kommunikationen att förankras i den interaktionella sociolinguistikens. Konstruktionen av invandrarens arbetsidentitet sker i det interaktiva samspelet med de andra, och diskursens dialogiska karaktär kommer därför att stå i centrum för analysen. Analysen av invandrarens inlägg i samtalet eller textdialogen måste alltså ses i relation till vad de andra sagt eller skrivit liksom till vad de svarar. Det övergripande syftet med analyserna är att fånga positiva och negativa kommunikativa mönster inom arbetsgruppen. För denna koppling mellan diskurs, individ och miljö kommer vi att hämta inspiration såväl från de metoder som används inom den kritiska diskursanalysen som inom den etnografiska kommunikationsforskningen.

För det fjärde kommer undersökningen att omfatta analys av reaktioner och tolkningar. Med hjälp av uppföljningsintervjuer kommer vi att försöka få en bild av hur invandraren och de andra aktörerna ser på olika kommunikativa händelser som invandraren är indragen i under sin arbetsdag.

Det skissade projektet kan förväntas ge ny kunskap av olika slag. Teoretiskt och metodiskt kommer studien att förankras i såväl den interaktionella sociolinguistikens som den etnografiskt inriktade kommunikationsforskningen och den kritiska diskursanalysen. Den valda uppläggningen att närmast studera vissa individer och då inkludera såväl den muntliga som den skriftliga kommunikationen kommer att utgå från – och leda till – en syntes av metoder och teorier förankrade inom dessa deldiscipliner. Genom att utgå från individens *totalkommunikation* kan alltså undersökningen förväntas ge ett teoretiskt-metodiskt bidrag till diskurs- och kommunikationsforskningen, som främst präglats av ett fokus på endera tal eller skrift.

Den vidare samhällsnyttan av det planerade projektet är uppenbar. Resultaten torde komma att ge värdefulla insikter om vuxna invandrares villkor men också om hur man inom arbetslivet skall närrma sig och dra nytta av den resurs som invandrare utgör liksom hur man inom undervisningsväsendet ska förbereda invandrare och svenskar inför mötet med dagens arbetsliv.

4 Diskussion

Efter den här genomgången av olika forskningsprojekt infinner sig förstås frågan vad som är gemensamt för dessa. För det första vill jag då påstå att det i samtliga studier rört sig om ingående och detaljerade analyser av tal och skrift. Jag har huvudsakligen behandlat hur våra analyser av de skrivna texterna gått till, men min uppfattning är att det också vid undersökningar av talad kommunikation är viktigt att analysen följer en strikt metod. Detta ser jag som kärnan i språkvetenskapen. Inom ramen för den här artikeln har jag inte kunnat gå in närmare på de metoder jag utvecklat för dessa studierna, men detaljerade metodbeskrivningar finns i den litteratur som presenteras i bilagan under varje projekt.

För det andra vill jag framhäva att målet för de olika studier jag här presenterat varit inriktat mot analysen av sambandet mellan diskurs/text och kontextramar av olika vidd. Självklart kommer man oftast genom sitt material- och dataurval att hamna i en viss kontextram. I de studier jag här refererat har det dock också varit centralt att mer ingående beskriva denna kontextuella ram, dvs. det vetenskapliga området, företaget, institutionen, myndigheten eller arbetsgruppen, för att sedan kunna söka efter förbindelser mellan det textuella/diskursiva och det kontextuella/sociala. Metoderna för att inringa de kontextuella villkoren måste givetvis variera beroende på vilket samspel man är ute efter att inringa. I den första undersökning jag behandlade (avsnitt 1) var ramen olika vetenskapsfält inom ett samhälle, nämligen det svenska samhället. Kontextramen beskrevs i denna studie på basis av andra skrivna texter. I nästa undersökning (avsnitt 2) var det företag i olika länder som stod i centrum för analyserna, och här fångades kontextramen i första hand med hjälp av inspelade intervjuer men också genom analys av olika skriftliga dokument. I de sista studierna jag presenterade (avsnitt 3) var det arbetsgruppen, dvs. individen och dennes närmiljö, som var i fokus.

För att fånga de kontextuella villkoren och förhållanden som styr samspellet mellan individer i en närmiljö, krävs en mer etnografiskt inriktad metod, dvs. intervjuer, band- och videoinspelningar och direkt observationer.

5 Slutord

Självklart kan man nu ställa sig frågan vad detta har för relevans för retoriken och i så fall vilken. Jag tror mig inte om att kunna ge ett entydigt svar på denna fråga. Jag skulle istället vilja säga att svaret beror dels på vilken roll man tilldestrar det sociala/sociologiska perspektivet på diskursen, dvs. hur man ser på samhällets och gruppens betydelse för hur diskursen konstrueras och hur den förändras, dels på hur ingående man menar att texten bör analyseras.

Vad jag alltså här försökt lyfta fram är hur man genom analyser av skriftlig och muntlig diskurs kan studera samspelet med det sociala och samhälleliga. Den retoriska tradition som jag i första hand kommit i kontakt med är den amerikanska, vad man skulle kunna kalla den skrivretoriska. För många inom denna tradition - jag tänker här t.ex. på Charles Bazerman och Carol Berkenkotter – har beskrivningen av gruppen, i första hand vetenskapssamhället, varit central. Dessa analyser grundas dock på sociologisk teori, snarare än på sociolinguistisk. Men framför allt skiljer sig deras analyser av texter från de jag här behandlat. De amerikanska skrivretorikerna kommer oftast från en litterär tradition, vilket gör att deras analyser av texterna gjorts på litteraturvetares sätt och inte med språkvetenskapliga metoder. Detta inte sagt för att förringa deras arbeten utan för att förklara skillnaden mellan vad jag här diskuterat och deras arbeten.

Tanken att analysera text och tal inom olika kontextramar har förvisso många haft, och vi känner alla till olika beskrivningar av sambandet. t.ex. till Faircloughs olika kontextmodeller. Vad jag tror mig ha kunnat bidra med här är framförallt beskrivningen av vägar att komma åt kopplingen mellan teori och empiri, dvs. den empiriska förankringen av kontextramsdiskussionen. Inte sällan finner man i litteraturen beskrivningar av kontextmodeller som det visar sig vara svårt att operationalisera. Tanken med det här föredraget har varit att ge lite impulser till sådana operationaliseringar. Den diskursanalytiska utmaningen ligger nämligen, som jag ser det, i själva skärningspunkten mellan textlingvistik/diskursanalys och sociologi/antropologi. Där kan vi som sociolinguistiskt orienterade diskursanalytiker lämna ett bidrag.

6 Publikationer inom behandlade forskningsprojekt

6.1 Facktexter under 1900-talet. En språkvetenskaplig studie av budskapsförmedlingen inom medicin, teknik och ekonomi

Gunnarsson, Britt-Louise: Facktexten och den sociala kontexten. En analysmodell. I: Gunnarsson, B.-L.(red.), Facktext. Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 18. Liber. Malmö 1987. S. 72-103.

- Gunnarsson, Britt-Louise, Melander, Björn & Näslund, Harry: Facktexter under 1900-talet 1. Projektpresentation och materialbeskrivning. FUMS Rapport nr 135. Uppsala universitet 1987.
- Gunnarsson, Britt-Louise: Texter i ett föränderligt samhälle. I: Svenskans beskrivning 16:I, utg. P. Linell, V. Adelswärd, T. Nilsson & P.A. Pettersson (SIC 21a). Tema Kommunikation, Linköping 1988. S. 187-201.
- Gunnarsson, Britt-Louise: Textmönster i vår äldsta vetenskapliga tidskriftsprosa. En analys av medicinska rön i Vetenskapsakademiens Handlingar 1750-1769. I: Nysvenska studier 67/1987. [Tr.1988] S. 155-180.
- Gunnarsson, Britt-Louise: Medicinsk facktext i 1700-talets Sverige. I: Ingemar Olsson 25 augusti 1988 (MINS 28.) Inst. för nordiska språk. Stockholm 1988. S. 125-139.
- Gunnarsson, Britt-Louise: Svenska facktexter i synkron och diakron belysning. Nordisk tidskrift för fackspråk och terminologi 88/1. S. 1-5.
- Gunnarsson, Britt-Louise: The growth of technical language in Sweden. A comparison of patterns in scientific articles from the 18th and 19th centuries. Manus till Olsen, L.A. & Ulijn, J. M. (red.), Language for Science and Technology: A Multinational Perspective. Michigan, USA.
- Gunnarsson, Britt-Louise: LSP Texts in a Diachronic Perspective. I: Laurén, C. & Nordman, M. (red.), Special Language : From Humans Thinking to Thinking Machines. Multilingual Matters Ltd. Clevedon, Philadelphia. 1989. S. 243-252.
- Gunnarsson, Britt-Louise: Facktexter under 1900-talet 2. Metoder för textanalys på makro- och mikronivå. FUMS rapport nr 145. Uppsala universitet 1989.
- Gunnarsson, Britt-Louise: Svenska facktexter i synkron och diakron belysning. I: Svenska som fackspråk på högskolenivå. Nordiska språk- och informationscentret. Rapport nr 28. Helsingfors 1989. S. 37-45.
- Gunnarsson, Britt-Louise: Makrotematiska och pragmatiska mönster i medicinska artiklar. I: Svenskans beskrivning 17. Åbo 1990. S. 97-114.
- Gunnarsson, Britt-Louise: The LSP text and its social context. A model for text analysis. I: Halliday, M.A.K., Gibbons, J. & Nicholas, H. (red.), Learning, keeping and using language. Vol. II. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam, Philadelphia 1990. S. 395-414.
- Gunnarsson, Britt-Louise: Medicinskt, ekonomiskt och tekniskt fackspråk förr och nu. I: ASLA-Information 16:2. Uppsala universitet 1990. S. 95-101.
- Gunnarsson, Britt-Louise: Linguistic change within cognitive worlds. I: G. Kellermann & M. D. Morrissey (red.), Diachrony within Synchrony: Language History and Cognition, Frankfurt am Main 1992: Verlag Peter Lang. S. 205-228.

Gunnarsson, Britt-Louise: Message structure in LSP texts. - A socially determined variation at different text levels. I: Lindeberg, A.-C., Enkvist, N.E. & Wikberg, K. (red.), *Nordic Research on Text and Discourse*. NORDTEXT Symposium 1990. Åbo Akademis Förlag. Åbo 1992. S. 91-106.

Gunnarsson, Britt-Louise: Pragmatic structure of LSP-articles from a diachronic viewpoint. I: Grindsted, A. & Wagner, J. (red.), *Communication for Specific Purposes. Fachsprachliche Kommunikation. Kommunikation und Institution 21*. Gunter Narr Verlag. Tübingen 1992. S. 72-92.

Gunnarsson, Britt-Louise: Pragmatic and macrothematic patterns in science and popular science: A diachronic study of articles from three fields. I: Ghadessy, M. (red.), *Register Analysis: Theory and Practice*. Pinter Publishers. London and New York 1993. S. 165-179.

Gunnarsson, Britt-Louise: Analyse de textes en relation avec le niveau cognitif. I: Moirand, S., Ali Bouacha, A., Beacco, J.-C., Collinot, A. (red.) *Parcours linguistiques de discours spécialisés*. Peter Lang. Berne, Berlin, Frankfurt am Main, New York, Paris, Vienna 1993. S. 173-192

Gunnarsson, Britt-Louise: On the Sociohistorical Construction of Scientific Discourse. I: Gunnarsson, B.-L. , Linell, P. & Nordberg, B: (red.) *The Construction of Professional Discourse*. Longman. London and New York. 1997. S. 99-126.

Gunnarsson, Britt-Louise: Academic Discourse in Changing Context Frames: The construction and development of a genre. I: P. Evangelisti Allori (red.) *Academic Discourse in Europe. Thought Processes and Linguistic Realisations*. Rome: Bulzoni. 1998. S. 19-42.

Melander, Björn: Facktexter under 1900-talet 3. Resultat från kognitiv textanalys. FUMS Rapport nr 148. Uppsala universitet. Uppsala. 1989.

Melander, Björn: Innehållsmönster i svenska facktexter. [Content patterns in Swedish LSP texts.] Ph.D. dissertation. Skrifter utgivna av inst. för nord. språk vid Uppsala universitet 28. Uppsala. 1991.

Melander, Björn: : Main worlds and supplements. An attempt at using a qualitative approach to quantitative data. I: Lindeberg, A.-C., Enkvist, N.E. & Wikberg, K. (red.), *Nordic Research on Text and Discourse*. NORDTEXT Symposium 1990. Åbo Akademis Förlag. Åbo. 1992. S. 107-118.

Melander, Björn: Patterns of content structure in Swedish LSP texts. I: Grindsted, A. & Wagner, J. (red.), *Communication for Specific Purposes. Fachsprachliche Kommunikation. Kommunikation und Institution 21*. Gunter Narr Verlag. Tübingen. 1992. S. 52-71.

- Melander, Björn: From Interpretation to Enumeration of Facts: On a change in the textual patterns of Swedish LSP texts during the 20th century. TeFa nr 7 (=FUMS Rapport nr 170.) Uppsala universitet. Uppsala. 1993.
- Melander, Björn: Anglifiering och internationalisering. Om förändrade textmönster i svenska medicinska artiklar under efterkrigstiden. TeFa nr 9 (=FUMS Rapport nr 174.) 1994.
- Melander, Björn & Näslund, Harry: Diachronic Developments in Swedish LSP Texts. A presentation of some of the results from the research project 'LSP Texts in the 20th Century'. I: FINLANCE. A Finnish Journal of Applied Linguistics, vol XII. Language Centre for Finnish Universities. University of Jyväskylä. 1993. S. 63-94.
- Näslund, Harry: Facktexter under 1900-talet 4. Resultat från kognitivt inriktad referentanalys. FUMS Rapport nr 149. Uppsala universitet. Uppsala. 1989.
- Näslund, Harry: Referens och koherens i svenska facktexter. [Reference and coherence in Swedish LSP texts.] Ph.D. dissertation. Skrifter utgivna av inst. för nord. språk vid Uppsala universitet 29. Uppsala. 1991.
- Näslund, Harry: Identity relations and superthemes in Swedish LSP texts. I: Lindeberg, A.-C., Enkvist, N.E. & Wikberg, K. (red.), Nordic Research on Text and Discourse. NORDTEXT Symposium 1990. Åbo Akademis Förlag. Åbo. 1992. S. 119-128.
- Näslund, Harry: Identity and Causality in Swedish LSP Texts. TeFA nr 3 (=FUMS Rapport nr 164). Uppsala universitet. Uppsala. 1992.
- Skolander, Björn : Facktexter under 1900-talet 5. Innehållsstrukturella mönster. TeFa nr 6 (=FUMS Rapport nr 168.) Uppsala universitet. Uppsala. 1992.

6.2 Fackspråkens framväxt. En studie av terminologi och allmänord i facktexter från tre sekler

- Gunnarsson, Britt-Louise: Terminologi och allmänord i facktexter från tre sekler. I: Studier i svensk språkhistoria 2, red. Malmberg, S.G. & Ralph B. Nordistica Gothoburgensia 14. Göteborg 1991. S. 57-69.
- Gunnarsson, Britt-Louise & Skolander, Björn: Fackspråkens framväxt: terminologi och ordförråd i facktexter från tre sekler 1. Projektpresentation och materialbeskrivning. FUMS rapport nr 154. Uppsala universitet. 1991.
- Gunnarsson, Britt-Louise: LSP in a Historical Perspective. Introduction. Historical studies in different traditions. I: Brekke, M., Andersen, Ö., Dahl, T. & Myking, J.(red.), Applications and Implications of Current LSP Research. Volume II. Fagbokforlaget. Bergen. 1994. S. 878-887.
- Gunnarsson, Britt-Louise: Textual patterns and the discourse community: A sociosemantic approach to the history of LSP. I: Brekke, M., Andersen,

Ö., Dahl, T. & Myking, J.(red.), Applications and Implications of Current LSP Research. Volume II. Fagbokforlaget. Bergen. 1994. S. 888-898.

Gunnarsson, Britt-Louise: Uttryck för kritik och värdering under tre sekler. I: Studier i svensk språkhistoria 4. Förhandlingar vid Fjärde sammankomsten för svenska språkets historia. Stockholm 1-3 november 1995. Patrik Åström (utg.). Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet, MINS 44. Stockholm 1997. S. 87-100.

Gunnarsson, Britt-Louise: Expressing criticism and evaluation during three centuries. Journal of Historical Pragmatics, vol 2(1), 2001. S. 115-139.

Näslund, Harry: Från lungsot till tuberkulos. Begreppet 'tuberkulös lungsjukdom' och dess utveckling – några tendenser. TeFa nr 19. 1997.

Näslund, Harry: Pengar som vetenskaplig term – en syntagmatisk studie. TeFa nr 27. 1999.

Näslund, Harry: Från generell handling till specifikt resultat. En lexikalisk och syntaktisk studie av verbalsubstantiv i ekonomiska texter från tre sekel. TeFa nr 34. 2000.

Näslund, Harry: Elektrisk- elektro- och el-. En lexikalisk och syntaktisk studie i tekniska texter från tre sekel. TeFa nr 39. 2000.

6.3 Texter i Europeiska skrивsamhället. En kontrastiv studie av svenska, engelska och tyska textmönster.

Andersson, Bo: Årsredovisningsförordet. Några kontrastiva iakttagelser. Texter i europeiska skrивsamhället 2. TeFa nr 22. Uppsala universitet. Uppsala. 1997.

Bäcklund, Ingegerd, 1998: Metatext in professional writing: A contrastive study of English, German and Swedish. Texts in European Writing Communities 3. TeFa nr 25. Uppsala universitet. Uppsala. 1998.

Gunnarsson, Britt-Louise, Bäcklund, Ingegerd & Andersson, Bo: Texts in European Writing Communities. I: Gunnarsson, B.-L. & Bäcklund, I. (red.), Writing in Academic Contexts. TeFa nr 11. Uppsala: Uppsala Universitet. 1995. S. 30-53.

Gunnarsson, Britt-Louise: Text, Discourse Community and Culture. A Social Constructive View of Texts from Different Cultures. I: Hickey, T. & Williams, J. (red.), Language, Education and Society in a Changing World. Dublin, Clevedon, etc: IRAAL/Multilingual Matters. 1996. S. 157-169.

Gunnarsson, Britt-Louise: Den europeiska skrivgemenskapen - finns den? Om textmönster i kontrastiv belysning. I: Att förstå Europa - mångfald och sammanhang. Humanistdagarna vid Uppsala universitet. Uppsala. 1994. S. 225-238.

Gunnarsson, Britt-Louise: Promoting Images. The Discursive Construction of a Bank. I: Lundquist, Lita, Picht, Heribert & Jacques Qvistgaard (red): LSP Identity and Interface. Research, Knowledge and Society. Proceedings of the 11th European Symposium on LSP. Copenhagen, August 1997. Volume II. Copenhagen Business School, Copenhagen. 1998. S. 623-636.

Gunnarsson, Britt-Louise: Texten i och för organisationen. I: Samtal och språkanvändning i professionerna. Rapport från ASLA:s höstsymposium, Linköping, 6-7 november 1997. Per Linell, Lars Ahrenberg & Linda Jönsson (utg.). ASLA, Svenska föreningen för tillämpad språkvetenskap. Uppsala 1999. S. 65-86.

Gunnarsson, Britt-Louise: The Study of discourse in organizations.
"Introduction" samt "Discourse and organizational culture – a study of professional communication in three countries". I: AFinLA Series. Multiple Languages – Multiple Perspectives. Texts on Language Teaching and Linguistic Research, edited by Päivi Pietila & Olli-Pekka Salo. AFinLA Yearbook 1999. No 57. Jyväskylä, Finland. 1999. S. 9-20.

Gunnarsson, Britt-Louise: Discourse, Organizations and National Cultures. Discourse Studies. Vol 2, No 1. 2000. S. 5-34

Gunnarsson, Britt-Louise: Bankvärlden och dess texter. Språkbruk 1/2001. Tidskrift utgiven av Svenska språkbyrån. Helsingfors. 2001. S. 12-14.

Gunnarsson, Britt-Louise: Orders and Disorders of Enterprise Discourse. I: Proceedings from International Conference on Discourse, Communication and the Enterprise. Lissabon, Portugal. October 25-27, 2001. Under utgivning.

Levin, Anna: Kognitiva och pragmatiska mönster i professionella texter från svenska, engelska och tyska skrivmiljöer. Texter i europeiska skrивsamhällen 1. TeFa nr 20. Uppsala universitet. Uppsala. 1997.

Sörlin, Marie: Skrivande i sex europeiska företag. En studie av professionellt skrivande på banker och ingenjörsbyråer i Sverige, England och Tyskland. Texter i europeiska skrивsamhällen 4. TeFa nr 36. Stockholms universitet. Stockholm. 2000.

6.4 Interaktionen vid seminarier

Christensen, Ditte: Kritiken på forskarseminarier. En analys av interaktiv balans och diskussionsutveckling. TeFa nr 14. Uppsala universitet. Uppsala. 1996.

Gunnarsson, Britt-Louise: Interaction and Gender. A study of postgraduate seminars at a Swedish university. TeFa nr 12. Uppsala universitet. Uppsala. 1995.

Gunnarsson, Britt-Louise: Academic Leadership and Gender. The Case of the Seminar Chair. I: Broch, I., Bull, T. & Swan, T. (red.), Proceedings of the

2nd Nordic conference on language and gender. Tromsö 3-5. November 1994. NORDLYD, Tromsö University Working Papers on Language & Linguistics, No. 23. 1995. S. 174-193.

Gunnarsson, Britt-Louise: Women and men in the academic discourse community. I: Kotthoff, H. & Wodak, R. (red.), *Communicating Gender in Context*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 1997. S. 219-247.

Gunnarsson, Britt-Louise: Vem hörs på seminarier? Kvinnligt och manligt i den akademiska språkmiljön. I: Den nordiska mosaiken. Språk- och kulturmöten i gammal tid och i våra dagar. Humanistdagarna vid Uppsala universitet 1997. Red. Rut Boström Andersson. Uppsala universitet. 1997. S. 133-149.

Gunnarsson, Britt-Louise: Visst spelar könet roll! Kvinnliga doktorander i manlig seminariekultur. I: Feministiskt Perspektiv. Nr 4/97. Tema: Kommunikation. Göteborg. 1997. S. 12-16.

Gunnarsson, Britt-Louise: Spelet om den akademiska kunskapen. En studie av ämnesutvecklingen i forskarseminarier. NyS 24. Nydanske Studier & Almen Kommunikationsteori. Sprog & Køn. Dansklærerforeningen. Institut for nordisk filologi. Københavns universitet. 1998. S. 41-72.

Gunnarsson, Britt-Louise: Academic women in the male university field. Communicative practices at postgraduate seminars. I: Baron, Bettina & Kotthoff, Helga (red.), *Gender in Interaction. Perspectives on femininity and masculinity in ethnography and discourse*. Pragmatics & Beyond NS, 93. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 2002. S. 247-281.

Gunnarsson, Britt-Louise: "Style of success" i en mansdominerad miljö. Analys av kvinnliga strategier vid ett doktorandseminarium. I: Jagen och rösterna. Goffman, Viveka & samtalet. Texter till Viveka Adelswärd den 17 mars 2002. Utgiven av Per Linell & Karin Aronsson. SIC 42. Linköping University. 2002. S. 251-263.

Lindroth, Kajsa: Kön, status och värderande i forskarseminarier. TeFa nr 18. Uppsala universitet. Uppsala. 1997.

Olevard, Helena: Tystnad och pauser - en analys av förekomsten av pauser och deras betydelse. TeFa nr 21. Uppsala universitet. Uppsala. 1997.

Olevard, Helena: Kvinnor i seminarieinteraktion. En studie av enkönade och blandade forskarseminarier. TeFa nr 24. Uppsala universitet. Uppsala. 1997.

Persson, Annika: Diskursdeltagande - vilja och framgång på forskarseminarier. TeFa nr 17. Uppsala universitet. Uppsala. 1997.

6.5 Textflödet vid en kommunal förvaltning

Gunnarsson, Britt-Louise: Skrivande i yrkeslivet. En sociolinguistisk studie. Studentlitteratur. Lund 1992.

Gunnarsson, Britt-Louise: Nya perspektiv på yrkeslivets skrivande. I: Skriv för livet. Om yrkeslivets skrivande. The State of the Art. Dokumentation från en konferens den 15 april 1994. Inst. för nordiska språk, Stockholms universitet. 1994. S. 5-21.

Gunnarsson, Britt-Louise: The writing process from a sociolinguistic viewpoint. Written Communication, vol 14, no 2. 1997. S. 139-188.

Oestreicher, Amelie: Skrivande i en kommunal förvaltning – enbart att fylla i blanketter. I: Gunnarsson, B.-L, Liberg, C. & Wahlén, S., red: Skrivande. ASLA:s skriftserie 2. Uppsala universitet. 1989. S. 251-265.

6.6 Den kommunikativa situationen för invandrare på svenska arbetsplatser

Gunnarsson, Britt-Louise: Den kommunikativa situationen för invandrare på svenska arbetsplatser. Projektbeskrivning. (Ansökan till Vetenskapsrådet 2001.) KINSA-projektet. Arbetsrapport 1. Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet. 2002.

Nelson, Marie: Den kommunikativa situationen för invandrare på svenska arbetsplatser. Pilotstudie genomförd våren 2001. KINSA-projektet. Arbetsrapport 2. Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet. 2002.

Den retoriske utfordringen

Kort kommentar til Britt-Louise Gunnarsson: *Den diskursvetenskapliga utmaningen*

Johan L. Tønnesson

Vi har nettopp hørt en på mange måter *forbilledlig* forelesning fra en ytterst erfaren diskursforsker, som jeg takker for. Når jeg sier ”*forbilledlig*”, står jeg i en retorisk tradisjon, ved å karakterisere et bidrag slik og dernest begrunne karakteristikken, bygger jeg som lærling opp min egen *ethos* ved å erklære mesteren for forbilde. Gunnarsson har tatt opp store og brennbare temaer på en forståelig måte. Samtidig fikk vi anskueliggjort behovet for å kombinere det å *docere* med å *delectare* da mange glippende øyne i forsamlingen straks glimtet til når hun viste noen slående personbilder fra årsberetninger i de firmaer hun hadde studert, dette kastet etter min mening et klart lys over morgenens lille ordveksling mellom professorene Koch og Andersen om behagets berettigelse i overveiende doserende sammenhenger, så også på denne måten var foredraget forbilledlig. Hun har tatt oss med på en reise i egen forskning til ulike *topoi*, steder, hvor det praktiseres ulike tenke-, handle- og væremåter. Hun har vært mange steder: I medisinsk og annen akademisk kultur, i bank- og ingeniørbedriftskultur og ute blant folk på gølvet. I lingvistisk betont tekstanalyse inkludert korpuslingvistikk, i sosiolingvistikk og samtaleanalyse og i historisk og samfunnsfaglig kontekstanalyse. Og hvilke mange interessante funn hun har gjort, har vi nettopp hørt. Problemstillingen er *Hva er den viktigste diskursvitenskapelige utfordring, eller de viktigste utfordringer, i dag*, og hun svarer greit: *Å binde sammen analysen av tekstnær empiri og samfunnsteori*. Her vil, mener hun, lingvistisk basert diskursanalyse, særpreget som den er av metodisk pregnans, kunne gi et særlig viktig bidrag.

Retorikkens relevans overlater hun til oss å vurdere, sier hun, men den ligger jo, slik jeg hørte henne, som en undertekst som jeg nå gjennom ti punkter (stikk i strid med Christian Kocks retoriske råd om kun å avlevere ett poeng) prøver å artikulere litt mer, i alle fall litt annerledes. Dette for ytterligere å styrke sambandet med det overordnede konferansetemaet og forhåpentligvis gi de diskusjonslystne i salen enda mer vann på møllene. Det hele vil ventelig ta de foreskrevne 15 minutter.

1. Gunnarsson er opptatt av sammenhengen mellom tekst/tale og *kommunikativt formål* i hhv. science-tekstene og næringslivstekstene. Hun er også opprettet av hvordan folk skriver og snakker for å overbevise om egen virksomhets fortreffelighet. *Persuasio* er selvsagt et klassisk retorisk mål.

2. Hun har selv, i alle fall i forbindelse med sitt sist omtalte prosjekt, en *instrumentell* ambisjon, som kan minne om i alle fall den klassiske retorikkens: Studier av språklig interaksjon skal gi *bedre* språklig og sosial samhandling mellom innvandrede og innfødte svensker i arbeidslivet.
3. Jeg nevnte *topoi*, eller altså latinsk *loci*, om de diskursive steder hun har vært innom på sin forskningsreise. Også hennes inndeling i *verdener* – vitenskaps-, objekt-, praksis-, privat- og eksternverdener - bringer tankene til det danske Ole Togeby kaller topobunter i sin studie av ”steder i bevissthetens landskap”.
4. Hennes selvsagte tro på språkets kraft – at vi *gjør noe med språket*, at språket ikke bare er representasjon, er en dypt retorisk erkjennelse.
5. I alle tre studier viser hun betydelig interesse for den konteksten hvor tekste ne ”finner sted”: ulike svenske vitenskapskulturer gjennom historien, ulike næringslivskulturer, møtet mellom innfødte og innvandrede samtalepartnere. Men er dette den retoriske situasjonen, *kairos*? Det antropologiinspirerte skillet mellom *situasjonskontekst* og *kulturkontekst* som vi kjenner fra mye diskursanalyse er ikke innført i hennes forelesning, hun taler i stedet om flere ulike kontekstnivåer. Jeg tror retorikken er relevant blant annet ved den vekt det legges på det situasjonelle, på hva som faktisk fant sted *der og da* eller *finner sted* her og nå.
6. Og fra og med dette punkt tillater jeg meg å være litt mer kritisk: Jeg lurte litt på om det er en korrespondanse mellom hennes tredeling *økonomisk-politisk, sosial og kognitiv* på den ene siden og *pathos, ethos og logos* på den andre, kanskje er dette en litt søkt sammenheng, men tredelingen er så sentral hos henne at den i alle fall er verd å diskutere. Hvor er for eksempel passjonen, følelsene, og hvor er poesien i hennes triade? Jf. også den nevnte replikkvekslingen om Kocks tilsynelatende insistering på å skille skarpt mellom når man skal dosere og når man skal underholde/behage/delectare.
7. Hvor mye rom gir egentlig retorikken for det genuint *dialogiske* i tekster? Og hvor stort rom gir Gunnarsson for dette? Jeg tenker da ikke på det tilfellet hvor det er faktisk samtale mellom folk som føres. La oss først tenke dialogisme i form av innebygd flerstemmighet i tekstene. Kan det tenkes at de vitenskapelige tekstene, som midt i all sin kodifiserte struktur kanskje rommer indre kamp – mellom tradisjoner og ambisjoner og identiteter, for eksempel den mellom forskeren som ego vs del av et kollektiv, som medmenneskelig lege vs som scientist, som hermeneutiker vs positivist? Nåvel, dette er sånt som *jeg* ofte er på jakt etter, det behøver jo ikke være noen *sentral* diskursanalytisk og retorisk utfordring av den grunn.
8. Litt til om det dialogiske: Klassisk retorikk er opptatt av virkningen på mottakeren, han og hun skal blant annet behages og beveges eller *moveres* mens taleren *doserer*. Men i hvilken grad forutsetter god skriftlig kommunikasjon at det settes i gang kritisk meningsskaping hos leseren? Med dette spørsmå-

let vil jeg ikke gjøre en medisinsk fagartikkkel synonym med et haikudikt synonymt med fuglesang. Umberto Eco, han med det åpne verket fra 60-tallet, har i en berømt diskusjon noen tiår seinere insistert på at fortolkningen har noen grenser, og vår egen Helge Jordheim snakker gjentagne ganger i sin bok fra i fjor om å *redde teksten*. Grensesetting og redningsaksjoner må imidlertid, vil jeg hevde, ikke føre til at vi vender blikket bort fra leseren, mottakeren, og mottakeren i teksten. Nettopp Ecos begrep *modelleser*: en leser, eller flere lesere, som på dialogisk vis konstrueres gjennom teksten, er inspirerende for mange diskursanalytikere. Slik kan vi begripe *kontekstens tilstedeværelse i "selve" teksten*. Hvilken plass har modelleseren, som ikke skal forveksles med målgruppen, i retorikken og hos Gunnarsson?

9. Når jeg kalte mesterens tekst forbilledlig, var det også fordi det er litt deilig å høre en forsker med medarbeidere som har reist fra sted til sted og laget skikkelige studier og publisert en masse artikler som ikke er teorieksegese og metodisk tvil, men som simpelthen blir *nyttig*, og da på et videre anvendelsesområde enn tradisjonell lingvistikk. Blant annet har jeg som tidligere informasjonsmedarbeider hatt stor glede av å lese en av hennes studenters analyse av *förfäckningstexter på barnmat*. Men likevel, og uten egentlig å ville bruke positivisme som et skjellsord slik så mange gjør, er det ikke for det første en tendens her og der til positivismeinfluerte énveis gjenspeilings- og avsløringstanker? Riktignok hevdes det ofte at diskurs skaper sosial virkelighet, men jf. følgende sitater fra foredragsmanuset: "texternas formella organisation och retoriska mönster avslöjar det stadium som det medicinska vetenskapssamhället befinner sig på." "Jag skulle (dock också) vilja hävda att de här resultaten speglar vetenskapsmännens roll i samhället." "Språket speglar företaget och dess idéer" "Språket speglar nationellt förankrade kulturskillnader". Er det ikke heller slik at diskursen og virkeligheten speiler *hverandre* – hvis da sammenhengen i det hele tatt treffende kan beskrives med en slik optisk metafor? Det kan hevdes at dannelsen av normer for tekst og sjangere er langt mer komplisert enn hva som i hvert fall kommer fram akkurat i disse komprimerte sitatene, og jeg skal komme med et treffende sitat om akkurat dette helt til sist i kommentaren. For det andre: Og er det en aldri så liten tendens til å underspille den kritiske refleksjon omkring forskeren Gunnarssons egen retoriske rolle, om hennes vitenskapelige teksts evne til ikke bare å analysere og beskrive virkelighet, men også å skape slik virkelighet? Om dette har Svein Østerud allerede talt klokt og innsiktsfullt.
10. Jeg liker også hennes stolthet over å være språkviter og dermed kunne bidra med en spesialkompetanse i tekstanalyse. Under konferansen Samhällets diskurser i Stockholm sist høst ble motsetningen mellom samfunnsvitenskapelig og humanistisk betont tekstanalyse ganske tydelig i plenum: Samfunnsviterne synes grovt sagt at vi humanistiske tekstforskere setter oss fast i teksten og at kontekstene blir kulisser, mens vi synes samfunnsviterne beveger seg på overflaten også når de påstår at de studerer tekst og diskurs –

tekstene blir liksom bare illustrerende eksempler på allerede fastlagte teser. Gjennom sin sterke betoning av sosiologiens og sosialantropologiens viktighet ønsker Gunnarsson så vidt jeg skjønner, aktivt å unngå disse grøftene, og hun regner med – sier hun avslutningsvis – at hun antar svaret på retorikkens relevans avhenger av hvor nær man er den ene eller den andre grøfta. Derimot ønsker hun, rett nok på en høflig måte, å markere sitt felt som noe annet enn litteraturvitenskap. Det sies ikke, men jeg leser og tolker, at litteraturvitenskapelige metoder er for lite stringente. Hvor nødvendig er det å markere en slik avstand? Er det ikke bedre å invitere litteraturvitere, som rett nok for anledningen må gi opp et eventuelt fokus på den unike og kanskje kanoniske tekst, men som ofte har blikk nettopp for slike retorikkfornyende trekk jeg har pekt på ovenfor, å invitere dem til diskursanalyse som et felles prosjekt? Jeg innrømmer at dette er hva som i norsk dagligtale kalles et retorisk spørsmål.

Helt til slutt i denne kommentaren vil jeg, som varslet, deklamere et sitat fra en klok forsker som bedre enn jeg kan gjøre det, artikulerer samspillet eller vekselspillet mellom språk og virkelighet, altså feltet hvor den diskursvitenskapelige hovedutfordring foreløpig er plassert.

In every strand of human communication, language plays a role in the formation of a social and societal reality and identity. We construct ourselves and our roles within the group and within society via communicative interplay with others, and we are also perceived by others through their interpretation of our communicative behaviour. This is true of oral as well as written communication. It is true of individuals as well as groups. (“Academic discourse in changing context frames: The construction and development of a genre” I: Allori (ed.): Academic discourse in Europe. Thought processes and Linguistic Realisation. Roma 1988: 23.)

Og hvem er så denne kloke forskeren som jeg siterer for å understreke min diskusjonsforberedende påpeking av noen retorisk-diskursvitenskapelige utfordringer som jeg av og til kunne savne litt i foredraget? Professor Britt-Louise Gunnarsson, selvfølgelig.

Retoriske kvaliteter i billeder

Jens E. Kjeldsen

Det er vanskeligt at forestille sig at en person som så den direkte fjernsynsudsendelse hvor Jack Ruby skyder Lee Harvey Oswald, vender sig mod sin kone eller sine børn med kommentaren: "Vi har netop modtaget en helt usædvanligt meddelelse".¹⁵

Sådan skrev Tony Schwartz¹⁶ i 1972 i bogen *The Responsive Chord*, hvori han præsenterer sin teori om "resonansprincippet" i kommunikation. Alligevel, fortsætter Schwartz, er analyser af Rubys direkte fjernsynssendte mord bebyrdet med termer som afsender, modtager, kanal og meddelelser.

Denne opfattelse af visuelle og auditive medieindtryk som *meddelelser* hersker stadig i mange medievidenskabelige studier. Men menneskers oplevelse af den sanselige umiddelbarhed som findes i lyd og billeder forklares ikke tilfredsstillende gennem lingvistiske, strukturalistiske og semiotiske teorier om budskab og indhold. Der er noget ved billeder og lyd som ikke afkodes som mening eller betydning, noget som i stedet blot vækker resonans, genklang.

Genklangens retorik

Schwarts bog *The Responding Chord* behandler netop det han kalder for resonans-princippet i kommunikation. Det er et princip som vi finder allerede i den antikke retorik som lægger stor vægt på *evidentia*, altså den levende, direkte og visuelle præsentation af hændelser så tilhørerne føler at de ser dem med egne øjne. Bogens titel og hele teksten rummer da også den samme metaforik som Cicero benytter, når han sammenligner fremførelsen med lyrens strenge som fremkalder de rette emotionelle genk lange i tilhørerne.¹⁷ Både i antikkens retorik og i vor tid søger den gode kommunikator at slå på strenge hvis lyd giver resonans i modtageren.

---

¹⁵ Schwartz (1973: 1).

¹⁶ Tony Schwartz (f. 1923) er både praktiker og teoretiker. Han har skabt mere end 20.000 radio- og fjernsynsreklamer, og flere af reklamerne er blandt de mest kendte i USA gennem tiden. Han har gennemført politiske kampe for mere end 200 kandidater. Gennem mere end 40 år har han produceret et ugentligt radioprogram og gennem 15 år har han skrevet en ugentlig spalte for *Media Industry Newsletter* (MIN). Som teoretiker har Schwartz bl.a. skrevet bøgerne *The Responsive Chord* (1973) og *Media: The Second God* (1981). Han har sammen med Marshall McLuhan delt "the Schweitzer Chair" på Fordham University og fungeret som "Visiting Electronic professor at Harvard University's School of Public Health" hvor han lærte læger at benytte medierne i forbindelse med offentlige helseproblemer. Han underviser også på New York University og Columbia og Emerson college. Selvom Schwartz i udgangspunktet er en praktiker så refereres der jævnligt til hans teoretiske overvejelser (se fx Kern 1989) og Kathleen Hall Jamieson fra Annenberg School of Communication sagt at "Tony Schwartz has come to most of the important findings in the communication literature by experience." Se net-siden om Schwartz på: <http://home.earthlink.net/~newsounds/>.

¹⁷ Cicero, *De Oratore* (3,47,216).

Et af Schwartz's eksempler på resonnansprincippet i praksis er hans egen politiske tv-reklame for Lyndon B. Johnson under den amerikanske præsidentvalgkamp i 1964: Den såkaldte "Daisy Girl" (Ill. 1.). Reklamen er legendarisk:¹⁸ En lille pige ses i halvtotal. Hun står på en ager med højt græs, blomster og træer i baggrunden. Fuglene kvidrer og i hånden holder pige en tusindfryd. Hun tæller til ti, og for hvert tal river hun et blad af blomstens hoved. Mens pige tæller, zoomer kameraet ind til halvnær. Da pige når til tallet ni, overdøves hun af en kontrapunktisk off-screen-stemme som mekanisk begynder at tælle *nedad* fra tallet ti. Pige ser op som om hun har hørt noget langt væk.

Under nedtællingen mod nul, zoomes der ind til et ultranaert billede af pigeens øje indtil hendes pupil fylder hele skærmbilledet. Ved tallet 'zero' klippes der til en atombombe som sprænges. På lydsiden er overgangen fra fuglekvidren og barnestemme til voldsom ekspllosion overvældende. På billedsiden fyldes hele skærmen med mørk røg fra ekspllosionen. Hen over lyden af ekspllosionen høres nu Lyndon B. Johnsons off-screen-stemme: "These are the stakes: To make a world in which all of Gods Children can live or to go into the darkness. We must either love each other, or we must die!" Skærmen bliver sort, hvorefter en voice-over understøttet af en skærmtekst opfordrer seerne til at stemme på Johnson på valgdagen: "The stakes are too high for you to stay home!".

Republikanerne var vrede over at den politiske reklame anklagede deres præsidentkandidat Barry Goldwater for at være "triggerhappy", men som Schwartz bemærker¹⁹ blev Goldwater aldrig nævnt i reklamen. Pointen er, skriver Schwartz, at reklamen fremkaldte en dyb følelse som allerede lå i vælgerne, følelsen af at Goldwater muligvis kunne finde på at benytte kernevåben. Goldwater havde nemlig tidligere udtalt at han støttede brugen af taktiske kernevåben. Mistroen befandt sig derfor ikke primært i selve reklamen, men i stedet hos dem som så reklamen. Heri lå reklamens værdi, mener Schwartz.

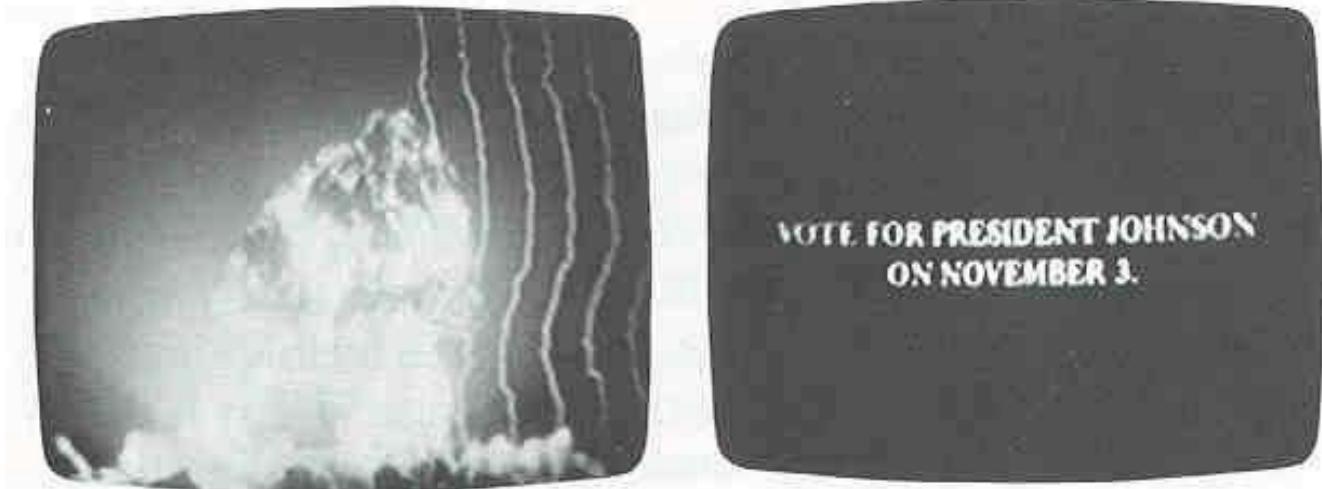
---

¹⁸ Se Jamieson (1996: 197ff.), (1992: 54ff.) Diamond & Bates (1992: 117ff.), Hughes (1994: 88ff., 116ff.). Schwartz's reklame kan ses på <http://www.ammi.org/cgi-bin/video/years.cgi?1964,,ss,,> eller på <http://www.pbs.org/30secondcandidate/>.

¹⁹ Schwartz (1973:93).

Ill. 1.

Han er overbevist om at reklamer som forsøger at lære eller fortælle seerne noget, ikke er så effektive som dem der forsøger skabe forbindelse til noget der allerede findes i seerne. Det gælder ikke om at få noget *ind i* seerne, så meget som det gælder om at få noget *ud af* seerne. Det gælder om at slå en streng an, som giver ressonans i modtageren. Den effektive reklame forsøger kort sagt ikke få seeren til at huske noget, den forsøger i stedet at vække minder seeren allerede har. Den omringer vælgeren med auditive og visuelle stimuli som kan vække den ønskede reaktion.²⁰

I overensstemmelse med dette skelner Schwartz mellem “recieved media” og “percived media”, hvad vi kunne kalde for “modtaget medieindtryk” og “opfattet medieindtryk”.²¹

Modtaget medieindtryk – som de fleste skrevne tekster – er kendetegnet ved at kræve færdigheder og tid til at blive forstået. Det er noget mennesker reagerer *på* og det søger at skabe indlært erindring. Det vil sige at få modtageren til at huske bestemte ting.

Opfattet medieindtryk – som de fleste billeder – er derimod kendetegnet ved ikke at kræve specielle færdigheder og ved at blive opfattet umiddelbart. Det er noget mennesker interagerer *med*, og noget som søger at skabe fremkaldt erindring. Fremkaldt erindring vil sige at ‘modtageren’ ikke behøver aktivt at huske noget, men i stedet at bestemte erindringer, følelser og tanker fremkaldes i mødet med bestemte stimuli.

Disse reklamestimuli betyder ikke i sig selv noget, men får kun betydning i seerens sind ud fra tidligere oplevelser og erfaringer, og de fremkaldes heraf. Når man for et dansk barn – eller en voksen for den sags skyld – synger “Se den lille ...”, vil barnet automatisk og uden forsøg på at huske, vide at det næste ord er “kattekilling”. Ordene og melodien gør at den som hører, ikke behøver anstrengte sig for at huske. Der er nemlig ikke tale om *indlært* erindring. I stedet

²⁰Schwartz: (1973: 93).

²¹Schwarz (1981).

vil erindringen af ordet uden videre, og uden anstrengelse, blive *fremkaldt* af de lydlige stimuli. Det er på dette grundlag at fjernsynsreklame, ifølge Schwartz, virker bedst. Som Rorschach mønstre skaber de auditive og visuelle stimuli som kan vække en vælgers dybtliggende følelser. Fjernsynsreklamerne fortæller ikke seeren noget, men skaber udtryk som lader hendes følelser komme til overfladen.²²

Som en sådan form for *opfattet medieentryk*, har billeder en helt naturlig mulighed for at skabe retorisk *evidentia*,²³ og dermed overbevisning: *persuasio*

Billeders fire retoriske kvaliteter

Billeder med retorisk *evidentia* kan ses i modsætning til lingvistisk, konventionel skabelse af mening og retorik. Lingvistiske, konventionelle tegn og ytringer skaber først og fremmest mening og retorik ved indirekte at lade noget fraværende repræsenteres af noget nærværende. Ordet “sejlåd” repræsenterer noget fraværende som ikke vises og som ikke ligner ordet.

Billeder med *evidentia* ligner derimod det de repræsenterer, og synes derfor synes at repræsentere noget nærværende gennem noget nærværende. Eller anderledes udtrykt: Primært lingvistiske, konventionelle ytringer *repræsenterer*, mens ytringer med *evidentia* synes at “præsentere”, og dermed at skabe en særegen retorik.

Den retoriske *evidentia* og den *persuasio* billede sætter i stand, beror – vil jeg hævde – på i al fald fire kvaliteter ved billedlig formidling: *retorisk nærvær*, *retorisk realisme*, *retorisk umiddelbarhed* og *retorisk fortætning*. Derfor skal vi se lidt nærmere på dem.

Retorisk nærvær

Fortæller en ven af os at hun har set en trafikulykke, vil det røre os mere end hvis vi læsser om den samme ulykke i avisens. På samme måde vil det røre os mere hvis den omkomne i ulykken er fra samme boligkvarter som vi selv bor i – uanset om vi hverken kender personen eller har set vedkommende selv. Denne nærheds-logik er ikke uden grund en definerende og bestemmende faktor i nyhedsjournalistik og journalistikforskning.²⁴ Håndbøger i journalistik

---

²²Schwartz (1973: 92-3).

²³Se nærmere hos Kjeldsen (2002a)

²⁴Journalistikforskeren Henk Prakke (1968) har peget på at afgørelsen af om noget er en nyhed, bestemmes af hændelses afstand til modtageren i forhold til tid, kultur og geografi. Jo større afstand, desto mindre nyhed. At andre forskere er enige med ses fx hos Sande (1992: 103) som opsummerer flere forskeres nyhedskriterier. Han slår fast at “nærlek/identifikasjon/personifisering” er den nyhedsfaktor som findes mest regelmæssigt i alle oversigterne og at den psykiske nærværelse er vigtigere end den geografiske. Sande benytter blandt andet Galtung og Ruges (1965) klassiske tekst “The Structure of Foreign News”, hvor personificering findes som en egen nyhedsfaktor.

bestemmer da også almindeligvis nærhed som det mest centrale nyhedskriterium.²⁵

Ligesom nærhed i almindelighed virker stærkere, så virker nærhed også stærkere udtrykt i visuel form. For når noget formidles på tryk i abstrakte sætninger eller ord, forekommer det os fjernt, mens levende billeder af de konkrete hændelser virker nære. Det er denne samme nærhed de antikke talere søgte gennem *evidentia-strategier*, når de gennem både fremførelsen (*actio*) og det sproglige udtryk (*elocutio*) gjorde alt hvad de kunne for at stille sagen frem foran øjnene på tilhørerne, så at tilhørerne ikke bare ble fortalt om hændelserne, men følte at de selv så og oplevede dem.

At det nære virker stærkere, skyldes en tæt sammenhæng mellem nærhed, vigtighed og handling. Jo nærmere noget er, desto mere vedrørende og vigtigt forekommer det, og jo stærkere incitament giver det til handling. Selvom vi hverken kender eller bryder os om vores nabo, så hjælper vi ham hvis hans hus brænder. Men hører vi på radioen at et hus på den anden side af byen er brudt ud i brand, så kører vi ikke dertil for at hjælpe.

Sammenhængen mellem nærhed, vigtighed og handling fremgår også af de tre traditionelle retoriske stillejer. I det lave stilleje søger retorikeren gennem logosappel at argumentere overbevisende om sandheden ved at belære (*docere*) om generelle ting som ikke er særlig vigtige. I det mellemste stilleje søger han gennem ethosappel at vinde tilhørernes velvilje ved at underholde og belære om vigtigere, men stadig generelle ting, som for eksempel principielle moralske spørgsmål. I det højeste stilleje søger retorikeren gennem pathosappel at bevæge tilhørerne i forbindelse med meget vigtige og konkrete ting, og at få dem til at handle umiddelbart.²⁶ Med andre ord: Jo vigtigere noget er, desto nærmere bør det retorisk set være. Dette gælder stadig både i almindelighed og i retorikken. Nærværets centrale retoriske betydning understreges da også af Chaim Perelman i værket *The New Rhetoric*.²⁷ Her betones det at taleren er optaget af at gøre det fraværende nærværende, når dette fraværende er vigtig for talerens argumentation og når det kan fremhæve værdien af bestemte elementer i talen.

Værdien af visuelt nærvær er både en central og forsvarlig del af retorikken. Retoriske, visuelle og levende fremstilling som skaber nærhed og påvirker emotionelt kan ikke i sig selv udsættes for etiske bebrejdelser. Ja, det kan endog være etisk klandreværdigt at undertrykke eller udelade visuelle fremstillinger

²⁵ Se fx Njaastad (1999: 36ff) som mener at de vigtigste hovedkategorier der bestemmer hvad der bliver til nyheder, er: 1. Nærhed i tid, 2. Konsekvensnærhed, 3. Nærhed i geografi, 4. Kulturel nærhed, og 5. Følelsesmæssig nærhed. Som Njaastad skriver giver folks fornemmelse af nærhed en følelse af væsentlighed.

²⁶ Lindhardt (1987: 86ff.), (1993: 148f.). I Prakkes tre nærheds- eller rettere afstandstyper: tidsafstand, geografisk afstand og kulturel afstand, findes der i den sidstnævnte tre grader af involvering som svarer godt til tanken om de tre stillejer. De tre trin er kendskab, interesse og engagement. Jo højere i de tre grader vi kommer, desto bedre er nyheden. Disse tre grader af menneskelig involvering er næsten helt parallelle til den form for involvering vi finder i retorikkens tre stillejer.

²⁷ Perelman & Olbrechts-Tyteca (1971:116ff.).

som skaber nærvær. En sådan kritik modtog for eksempel USA's styringsmagter i form af anklager om propaganda i forbindelse med golf-krigen. Anklagerne hævdede at landet og de forenede styrker havde forhindret at emotionelt stærke billeder af lig og ofre for FN's bombninger af Irak nåede offentligheden.²⁸

Værdien af visuelt nærvær finder vi også i billederne af Rodney King som bliver gennembasket af de fire LAPD-betjente (Ill. 2.), eller i billederne af den palæstinensiske far og søn som i de genopblussedde uroligheder i Gaza i slutningen af 2000. Sammenkrøbet af frygt gemmer den 12 år gamle Muhammad al-Durrah sig bag sin far Jamal al-Durrah under beskydning fra Israelske soldater. (Ill. 3.). Faderen blev hårdt såret. Drengen blev dræbt.

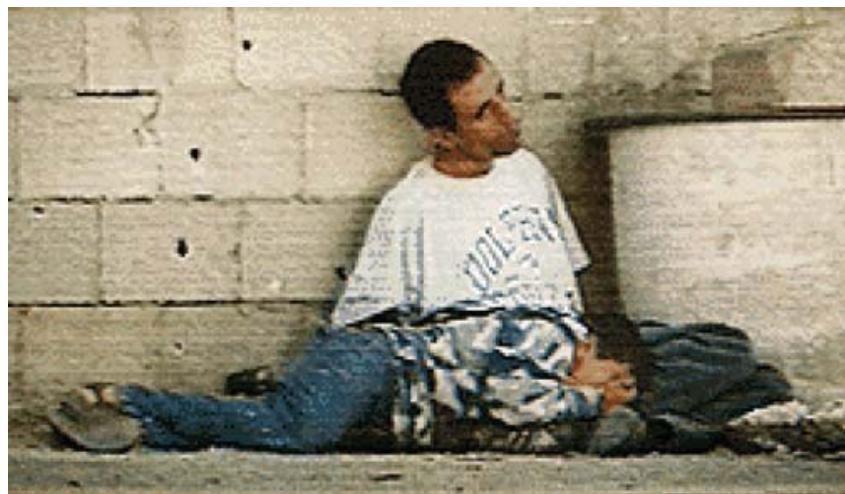
Ill. 2

---

²⁸Se fx Taylor (1995: 293ff).

Ill. 3

Begge disse tilfælde betoner sagens vigtighed ved visuelt at bringe den nærmere. Ja, selve den billedlige repræsentation gør sagen vigtig, fordi den gør sagen nær. Vi har jo selv set personerne, vi har overværet hændelserne. Vi har så at sige haft knipler og kugler inde i vore egne stuer. Denne nærhed har uden tvivl bidraget stærkt til udbruddet af urolighederne efter frikendelsen af de fire LAPD-betjente. I forhold til fx det talte ord eller den skrevne tekst, så er den billedlige formidlings nærhed nemlig for det første vanskeligt at overse og for det andet appellerer den stærkere – og med rette – til emotioner og til handling. Det hænger sammen med billedders evne til at skabe tilsyneladende naturlige (re)præsentationer og selvsyn, eller måske mere korrekt *retorisk realisme*.

Retorisk realisme

Billeder skaber grundlæggende to former for *retorisk realisme*. Den ene er den *ikoniske*. Det vil sige billedet er realistisk i den forstand at det for beskueren ligner det som afbilledes, eller i det mindste har en vis form for virkelighedspræg. Vi kan sige at et billede har ikonisk retorisk realisme i den grad det magter at afbilde noget på en måde som vil fremkalde responser der er lig dem det afbildede ville have fremkaldt i beskueren hvis vedkommende så dette ”i virkeligheden.”

I denne retoriske sammenhæng bør realisme forstås i lyset af de antikke retorikeres begreber om *mimesis* og *imitatio*, som det som *synes* virkelig. Som fx Schwartz gør opmærksom på, er det vigtige i forsøget på at påvirke en seer ikke at fange virkeligheden selv, men at skabe et udtryk som vil påvirke seeren på en måde der er *lig* den oplevelse seeren ville have fået i den virkelige situation.²⁹ Retorisk set handler det ikke om virkeligheden *per se* – for virkeligheden kan ikke præsenteres, kun formidles – men om troværdighed. Derfor er det da også muligt at skabe et realistisk og emotionelt bevægende billede af en enhjørning.

Det er således den ikoniske realismes vigtigste opgave at skabe visuelt nærvær,³⁰ eller udtrykt med den antikke *evidentia-topos*: At præsentere hændelser så levende at beskueren føler de sker foran ham. I sit store værk *The Power of Images* påpeger David Freedberg da også at realisme og lighed gennem historien har vist sig at være essentiel for billedders virkningskraft, fordi de lader repræsentationen fremstå som en præsentation og dermed involverer modtageren i en direkte empatisk relation med det viste.³¹

Den anden *retoriske realisme* er den *indeksikalske*. Denne realisme forekommer i billedder der fungerer som et aftryk af virkeligheden (som det er

---

²⁹Schwartz (1973: 31, 70-1).

³⁰Eller at gøre det fraværende nærværende, som Alberti siger med Cicero. Alberti, *De Pictura* (II.25). Se Alberti (2000: 266), (1966: 63).

³¹Se fx kapitel 9. ”Verisimilitude and Resemblance”, side 192-245.

tilfældet i for eksempel fotografier, video-optagelser, satellit-billeder, mål-foto, røntgen-billeder, osv.). Den indeksikalske realisme er altså retorisk fordi billeder kan fungere som dokumentation. Denne retoriske funktion benyttes for eksempel til at dokumentere at nogen har et bestemt *udseende*, at noget *er* på en bestemt måde, at noget er *sket* i fortiden (herunder til at argumentere for at noget faktisk *kan* ske, dvs. lade sig gøre), eller til at bestemme *hvordan* noget er sket. Derfor har vi billeder i vore pas, derfor har forretninger og banker installeret videokameraer, derfor har amerikanske politibiler videokameraer i deres biler, og derfor benytter norske myndigheder fotobokse på vejene.³² Med sin indeksikalske realisme er det fotografiske billede er stadig et af de vigtigste og mest effektive former for visuel retorik.³³

Retorisk umiddelbarhed

Den tredje retoriske kvalitet ved billeder er den umiddelbarhed hvormed den opfattes, den samtidighed hvormed et billede som helhed forstås i et kort øjeblik.³⁴

---

³²At fotografi og video i sådanne tilfælde faktisk anvendes som bevismiddel er i sig selv en afvisning af at vi på grund af øget billedkompetance og øget mulighed for billedmanipulation ikke længere har tiltro til det fotografiske billedes indeksikalske karakter. På trods af at billeder nemmere og bedre kan manipuleres end nogen sinde før i repræsentationens historie anvendes billeder stadig som dokumentation og bevisførelse. Og almindeligvis forventer fx avislæsere da også uden videre at pressefotografier – i dagligsproglig forstand – er både autentiske og objektivt registrerende. Se fx kapitel 2 “Afvisning og accept” i Ingemann (1998).

³³At selv kritiske, post-moderne og konstruktionistiske medieforskere, når noget står på spil, uden videre tror på billedet som ikonisk og indeksikalsk bevis, illustrerer en udtaelse fra *Society for Cinema Studies* (SCS). I 1992 faldt SCS’ konference samme med frifindelsen af de fire Los Angeles-politibetjente som var anklaget for overdreven voldsbrug i forbindelse med arresteringen af Rodney King. På konferencen blev der i al hast skrevet en begæring som udtrykte dyb krænkelse over at: “Kendelsen om at frikende fire hvide Los Angeles Police Department officers modsiger magtfuld visuelt bevis.” Begæringen anførte blandt andet at det efterfølgende oprør i Los Angeles gader var sat i gang af: “Juryens overlagte nægtelse af at ‘se’ dette visuelle bevis sådan som de fleste af os – uanset farve – se disse billeder”. Oversat og citeret fra Tomasulo (1996: 79). Episoden med SCS og Rodney-King illustrerer at fotografiske billeder overbeviser imidlertid først og fremmest overbeviser når deres udsagn bekræfter hvad vi allerede tror eller føler, og vi betvivler deres sandhedsværdi når de ikke gør det. Ikke engang dette er nyt. Billedbeskuere har altid haft mistro til billeder som fornægter deres verdensbillede, og fra fotografiets begyndelse har erkendelsen af den fotografiske løgn været til stede. “Hurrah for the camera. The less we are the better we look”, skal den amerikanske essayist og poet Ralph Waldo Emerson have sagt allerede ved fotografiets spæde begyndelse. Se Adatto (1993: 10). I vore dage har øget evne og kompetence i visuel forståelse sammen med øget bevidsthed om henholdsvis mulig billedemanipulation og billeder relative sandhedsværdi betydeligt forstærket den genstridige beskuers kritiske indstilling til visuelle udsagn.

³⁴Forestillingen om de visuelle kunstners umiddelbarhed udvikles vel først teoretisk med G.E. Lessings skelnen mellem de plastiske kunstarter (maleri og skulptur) og litteraturen, hvor de førstnævnte er spatiale og øjeblikkelige og den sidstnævnte temporal og successiv. Lessing (1992). Se også kapitel 4. “Space and Time” i Mitchell (1987), samt Lykke (2000: 28ff.). Roman Jakobson gør sig lignende tanker i artiklen “Om forholdet mellem visuelle og auditive tegn”. Jakobson (1979: 162) skriver “Det er klart, at der mellem på den ene side de visuelle, rumlige tegn, specielt malerkunsten, og på den anden side litteraturen og musikken, der hovedsageligt er tidslige, ikke alene er en række vigtige forskelle, men også mange ligheder. Man må tage grundigt hensyn til disse forskelle og ligheder, og selv om den simultane syntese betegner en vigtig lighed, er der en dybgående og helt generel inkongruens mellem de rumlige og de tidslige kunstarter, mellem de rumlige og de tidslige tegnsystemer”. I midten af 1900-tallet har Hans Jonas ud fra et fænomenologisk perspektiv gjort sig lignende tanker om visuel perception, og udpeget *samtidigheden* som det unikke træk ved visuel perception. Jonas skriver (1966: 136): “Sight is *par excellence* the sense of the simultaneous or the coordinated, and thereby of

For at høre noget må jeg vente på at lyde skabes, og for at høre lydene er jeg tvunget til at lytte i det tidsrum hvor lydene forløber. For at se skal jeg blot åbne øjnene, og i løbet af et øjeblik har jeg set hvad der er foran mig. Nu behøver synssansens fænomenologiske umiddelbarhed dog ikke at betyde en umiddelbarhed i perceptionen af billeder. På museet kan jeg jo bruge lang tid på at udforske Edvard Munchs maleri "Jalousi". Alligevel kan det ikke benægtes at perceptionen af billeder principielt set har potentialet til en umiddelbar opfattelse og forståelse som adskiller sig fra den almindelige opfattelse, forståelse eller afkodning af eksempelvis tekster eller tale. Det mener fx Susanne K. Langer som skriver at: "*visuelle former er ikke diskursive*. De præsenterer ikke deres bestanddele succesivt, men samtidigt, så de relationer som bestemmer en visuel struktur gribes i en synshandling".³⁵

For Herbert Read kendetegnes visuelle kunstværkers umiddelbare emotionelle påvirkning desuden af noget intuitivt: "Et kunstværk overrasker os altid; *det har udrettet sin virkning før vi er bevidste om dets nærvær*".³⁶ De visuelle kunster appellerer ikke til den bevidste perception eller tanke, men til den intuitive opfattelse af følelser. Derfor mener Read da også at mange af de teorier som søger at forklare hvordan sindet påvirkes af kunsten, undervurderer umiddelbarhedens vigtighed i vort møde med visuelle kunstværker.³⁷ De overser det som er blevet kaldt for den "sanselige umiddelbarhed".³⁸

Den sanselige umiddelbarhed findes naturligvis ikke kun i kunstværker, men også i dagligdags oplevelser af langt mere almindelige billeder. Skal jeg give nogen en forståelse af hvordan mine børn ser ud, gør jeg det unægtelig både hurtigst og mest præcist og sandsynligvis mest emotionelt appellerende hvis jeg afstår fra en verbal beskrivelse og i stedet blot fremviser et fotografi.

---

the extensive. A view comprehends many things juxtaposed, as co-existent parts of one field of vision. It does so in an instant: as in a flash one glance, an opening of the eyes discloses a world of co-present qualities spread out in space, ranged in depth, continuing into indefinite distance, suggesting, if any direction in their static order, then by their perspective a direction away from the subject rather than toward it". Se også Langer (1952: 78-9).

³⁵Langer (1952: 75-81) skelner mellem *presentationel symbolisme* og *diskursiv symbolisme*. Mens den diskursive symbolisme, som sproget, bibringer mening successivt, fungerer den presentationelle symbolisme, som billeder, gennem en samtidig og integreret presentation – deraf navnet. Og ikke nok med det. Hun hævdter endog at sproget som diskursivt system er et meget dårlig medium til at udtrykke følelser. Sproget benævner blot bestemte vagt og groft opfattede menneskelige tilstande, og mislykkes sørgetlig i formidlingen af vores indre emotioner. Langer opfatter i stedet musikken som den bedste formidler af emotioner. Selvom Langer ikke mener at sproget er særlig egnet til at beskrive og formidle følelser, må vi dog indrømme at både poeter og retorikere gennem tiden trods alt har formået at bevæge mennesket ganske godt. Og de har gjort det med en kunstart der, som musikken, udvikler og forandrer den emotionelle bevægelse over tid. Hvor de følelser vi oplever og erfarer til en koncert eller når vi læser en bog, hele tiden kan opbygges, fremkaldes, forandres og nedbrydes, så har de følelser et billede fremkalder normalt en mere umiddelbar, uforandret og samtidig karakter.

³⁶Read (1967: 51).

³⁷Read (1967: 29f). Med Spinoza mener Read at en følelse ophører med at være en følelse så snart vi former en tydelig og klar forståelse af den.

³⁸Mierzoeff (1999: 13-15).

At jeg kan bruge lang tid foran et maleri af Munch eller med øjnene på et fotografi som forestiller mine børn, ændrer ikke ved at billede har kapacitet til at rumme og overføre et væld af information og emotionel substans på en momentan vis som hverken tale eller skrift magter. Det væld af information og emotionel substans som er presset sammen i det enkelte billede skaber en *retorisk fortætning*.

Retorisk fortætning

Når vi lytter til det talte ord eller læser en tekst, erhverver vi information trinvis. Som receptionsteorien har lært os, forflytter læseren hele tiden sit synspunkt fremover. Samtidig med at hun husker på det hun netop har læst eller hørt, foregriber hun derud fra hvad der vil komme.³⁹ I modsætning til læserens eller lytterens aktive oparbejdning af information over tid, står beskuerens umiddelbare opfattelse af et billede. Vi kan sige at et billede har retorisk fortætning når det med et blik opfattes i et *umiddelbart nu* – nærmest i et øjeblikts ekspllosion af indtryk og mening.

At relationerne i visuelle udtryk nærmest bogstaveligt talt gribes i et *øjeblik*, betyder ikke at disse relationer er mindre komplekse. Vi kan tværtimod sige at deres kompleksitet ikke er begrænset af verbalsprogets lineære struktur.⁴⁰

En vigtig forudsætning for billeders retoriske fortætning ligger i at det billedlige udtryk i øjeblikkets ekspllosionen af mening forener både æstetisk og argumentativ påvirkning.

En andet vigtigt bidrag til retorisk fortætning i billeder er at billeder semiotisk sagt har en særegen evne til på samme tid at formidle mening både som et konventionelt (eller tropologisk) og et motiveret tegn, og til at forene disse former for repræsentation.

Tag for eksempel fotografiet af den amerikanske flaghejsning ved Iwo Jima i 1945 (Ill.4.), eller af kineseren foran de tre militære tanks på Den himmelske freds Plads i 1989 (Ill. 5.). Begge er unægtelig ikoniske afbildninger. De forestiller begge noget konkret. Men samtidig har de som billeder udviklet en konventionel karakter der minder om opsummerende symboler. Det er billeder som med deres epideiktiske retorik både i indhold og udtryk har en form for

---

³⁹Se fx Iser (1978), Eco (1984: 31).

⁴⁰Langer (1952: 75) gør eksempelvis opmærksom på at “An idea that contains too many minute yet closely related parts, too many relations within relations, cannot be “projected” into discursive form; it is too subtle for speech”. Det kan derimod lade sig gøre i visuelle fremstillinger hvis primære funktion er “conceptualizing the flux of sensations, and giving us concrete *things* in place of kaleidoscopic colors or noises, is itself an office that no language-born thought can replace”. Se også Kress & van Leuwen (1996) differentieringer mellem det verbale og det visuelle sprog. De peger eksempelvis på (: 76) at enkeltstående visuelle udsagn nemt kan repræsentere cykliske hændelser, som det sker i de Saussures kendte illustration af samtalens kontinuerligt vekslende karakter (de Saussure 1988: 5). Her bliver den tiltalende hele tiden den tiltalte, og den tiltalte den tiltalende. de Saussures enkle illustration repræsenterer i *et nu* en mængde information om en bestemt proces, en proces som forklaret i ord ville have krævet mindst fire sætninger.

vedvarende appell der strækker ud over den konkrete situation som afbildes. Det er på samme tid fotografier som viser konkrete scener eller hændelser *og* symboler for generelle værdier. Også denne sammenpresning af både opsummerende symboler og ikoniske repræsentationer i samme billede bidrager til retorisk fortætning.

Billeders retoriske appell findes derved, mener jeg, i en art dobbelt fortætning. Gode retoriske billeder indeholder et æstetisk udtryk der fungerer som en kondenseret eller sammenpresset emotionel appell. Men gode retoriske billeder indeholder også kondenserede eller sammenpressede argumenter. Det er når disse to allerede eksisterende fortætninger findes presset sammen i et og samme retoriske udtryk at vi kan tale om *dobbelt retorisk fortætning*. I denne dobbelte fortætning fremstår ikke blot logos- og pathosappellerne uadskillelige, fortætningen vil desuden normalt foreligge som en uadskillelig del af billedets grafiske og æstetiske udformning.

Ill.4.

Ill. 5.

De to retoriske fortætninger som udgør den dobbelte fortætning kan vi kalde for den emotionelle fortætning og argumentative eller enthymemiske fortætning.

Emotionel fortætning betyder at et enkeltstående billede, eller få, enkle træk i et billede kan udløse en mere omfattende emotionel respons. Som når reklamer viser glade, smilende, vaklende, pludrende skønne, små børn, og derved umiddelbart får forældre til at smile og glædes fordi billederne genkalder erfaringer og minder med egne børn. For i al fald forældre rummer billeder af søde børn en emotionel fortætning der kan udløse positive tanker forbundet med konkrete oplevelser og med forældrerollen som helhed. En sådan emotionel fortætning skabes almindeligvis i foreningen af retorisk nærvær, retorisk realisme og retorisk umiddelbarhed.

Hvor tegn som primært er konventionelle kræver aktivt forarbejde og tidsforløb for at få tilknyttet en emotionel fortættet appell, så har de tegn som primært er ikoniske et potentiale til mere direkte og uden aktivt forarbejde at skabe en fortættet emotionel appell. Denne appell kan fremkaldes idet en beskuer umiddelbart genkender det som et billede viser, eller berøres af den tilskuerposition som vedkommende placeres i (afhængig af fx nærhed eller distance, fugleperspektiv, frøperspektiv, eller frontalperspektiv, osv.).

Paul Messaris⁴¹ har flere steder argumenteret overbevisende for at billeders ikoniske repræsentationsform genskaber visuelle signaler ("visual cues") som i virkelighedens verden er forbundet med en række emotionelle responser.

⁴¹Messaris (1994), (1995), (1997). Messaris bygger alle tre steder på omfattende teoretisk og empirisk dokumentation. For videre referencer henvises der derfor til Messaris.

Messaris peger også på at brugen af synsvinkel i visuel formidling på lignende vis udløser emotionelle responser fordi tilskuerpositionen genskaber positioner vi genkender – og derfor genkalder – fra vort sociale liv. Vi reagerer altså på sådanne billeder på en måde der er *analog* til den måde vi ville reagere i virkeligheden. Ligesom antikkens talere ønskede at tilhørerne skulle reagere på en hændelsesbeskrivelse (*descriptio rei*) som om de så hændelsen med egne øjne,⁴² ønsker vor tids reklamfolk at seeren skal reagere emotionelt på billede som om de var virkeligheden – hvilket vel at mærke ikke er det samme som at reagere på billede som var de virkeligheden selv.

Argumentativ fortætning betyder at et enkeltstående billede eller få enkle træk i et billede kan udløse en mere omfattende rationel eller argumentativ respons, som for eksempel et ræsonnement. En vigtig retorisk form for argumentativ fortætning kan vi kalde for det *visuelle enthymem*. Enthymemet beskrives som bekendt som den retoriske syllogisme. Karakteristisk for enthymemet som argumentform er blandt andet at enkelte dele af argumentet udelades, således at modtageren i (gen)konstruktionen af argumentet selv må bidrage med både præmisserne og deres forbindelse. Det er netop L.F. Bitzers tanke når han forklarer enthymemets egenart og retoriske kraft med at det konstrueres i fællesskab af afsender og modtager.⁴³ Udeladelsen af præmisser er samtidig en fortætning, fordi den fremstillede del af argumentet for overhovedet at blive retorisk forståelig og effektiv i sig må have de fraværende dele. Fordi enthymemet i sin fortættede form både smigrer og udfordrer tilhørerne, er det retorisk værdifuldt. Som Aristoteles skriver i *Retorikken*: “Folk føler nemlig en ekstra tilfredsstillelse ved at være i stand til selv at regne dem ud på forhånd. Det samme gælder de enthymemer, tilhørerne lige akkurat kan nå at begribe i det øjeblik de fremsættes”.⁴⁴

Billedlig argumentation netop kendtegnet ved enthymemisk udeladelse. De visuelle argumenter eksplickerer kun en begrænset del af deres præmisser. I mødet med billedlig retorik kan vi altså forvente at modtageren på baggrund af denne begrænsede ekspliceret af den fulde argumentation vil søge at konstruere både enkeltstående argumenter og endog længere argument-hierarkier. Det er i denne aktive medskaben hos beskueren at det retorisk værdifulde i det visuelle enthymem findes.⁴⁵ På denne måde både forudsætter og

---

⁴²Se Kjeldsen (2002b)

⁴³Bitzer (1959).

⁴⁴Aristoteles, *Retorikken* (B.23,30; 1400b).

⁴⁵Vi finder en lignende aktiv medskaben ved brug af det retoriske spørgsmål (*interrogatio*), hvor det er tilhørernes opgave i tankerne at søge svaret på talerens spørgsmål. Ud over denne aktiverende funktion, som vi også finder i andre retoriske udeladelser, har Perelman og Olbrechts-Tyteca (1971: 178) peget på det fællesskabssamlede ved retoriske spørgsmål. Når tilhørerne fører svaret til det retoriske spørgsmål, så indgår de nemlig i fælles bestræbelser sammen med taleren. På samme måde er enthymemet både aktiverende og fællesskabssamlende. At retoriske spørgsmål har persuasiv værdi støttes af flere eksperimentelle studier. Se fx Petty & Cacioppo (1996: 246-7). Et studie pegede på at når modtagerne er engagerede og personligt interesserede, virker de retoriske spørgsmål overbevisende ved dårlige argumenter og svækrende ved gode

skaber enthymemets fællesskab. Fællesskabet forudsættes fordi enthymemets tager for givet at tilhørerne og taleren deler de fremsatte værdier og holdninger, og fællesskabet skabes fordi enthymemets samtidig delagtiggør tilhørerne i de forudsatte værdier og holdninger. "Enthymemet postulerer konsensus. Det samler og binder".⁴⁶ Det er således sandsynligt at enthymemiske appeller er bedst til at bekræfte og styrke allerede tilstede værende holdninger.⁴⁷

Det visuelle enthymem er desuden overbevisende fordi det fungerer som selv-overbevisning.⁴⁸ Som modtager af visuelle enthymemer deltager vi i konstruktionen af de argumenter som skal overbevise os. Som retorisk udsagn giver mange overbevisende billeder først mening i det øjeblik beskueren konstruerer de ønskede argumenter – og når det sker har modtageren uforvarende sat en selv-overbevisningsproces i gang.

Denne form for enthymemisk argumentation er tydelig i mange af tøjfirmaet Benettons foto-reklamer. Fællestrækket for fotografierne af fx bådflygtningene (1992; Ill. 6.), den AIDS-døende David Kirkby (1992; Ill. 7.), den sorte kvinde der ammer et hvidt barn (1989; Ill. 8.) og af en sort og hvid hest som korpulerer (1996; Ill. 9.)⁴⁹ er at de kun giver mening hvis beskueren forstår dem som retoriske udsagn. Ud fra ønsket om meningsfuldhed antager vi som beskuerer at Benetton forsøger at skabe argumenter og retorik som stiller selskabet i et positivt lys. Dermed har vi selv aktivt konstrueret disse argumenter og skabt den retorik vi i udgangspunktet blot antog.

Det kan lyde som om at beskueren i mødet med et visuelt enthymem sætter en bevidst, rationel og omstændelig tankeproces i gang, og derved trinvis kalkulerer sig frem til billedets retoriske mening og budskab. Det er ikke nødvendigvis tilfældet. Netop på grund af den visuelle fortætning kan forståelsen ske umiddelbart. Det visuelle enthymem er en argumentativ og rationel, men fortættet udgave af "the responding chord". Frem for at tvinge budskaber *ind* i modtageren, forsøger det at hente respons *ud* af modtageren.

---

argumenter. Når modtagerne ikke er engagerede og personligt interesserede, virker brugen af retoriske spørgsmål overbevisende ved stærke argumenter, men svækrende ved dårlige argumenter. Andre retoriske former for udeladelse er fx *ellipse/defectio* (udeladelse – almindeligvis af det som er selvfolgeligt – som gør at en udtalelse står ufuldendt) eller *aposiopese/praeclisio* (selvafbrydelse af en tale, således at publikum selv må fuldføre tanken). Se også kapitel 4. i Kjeldsen (2002a).

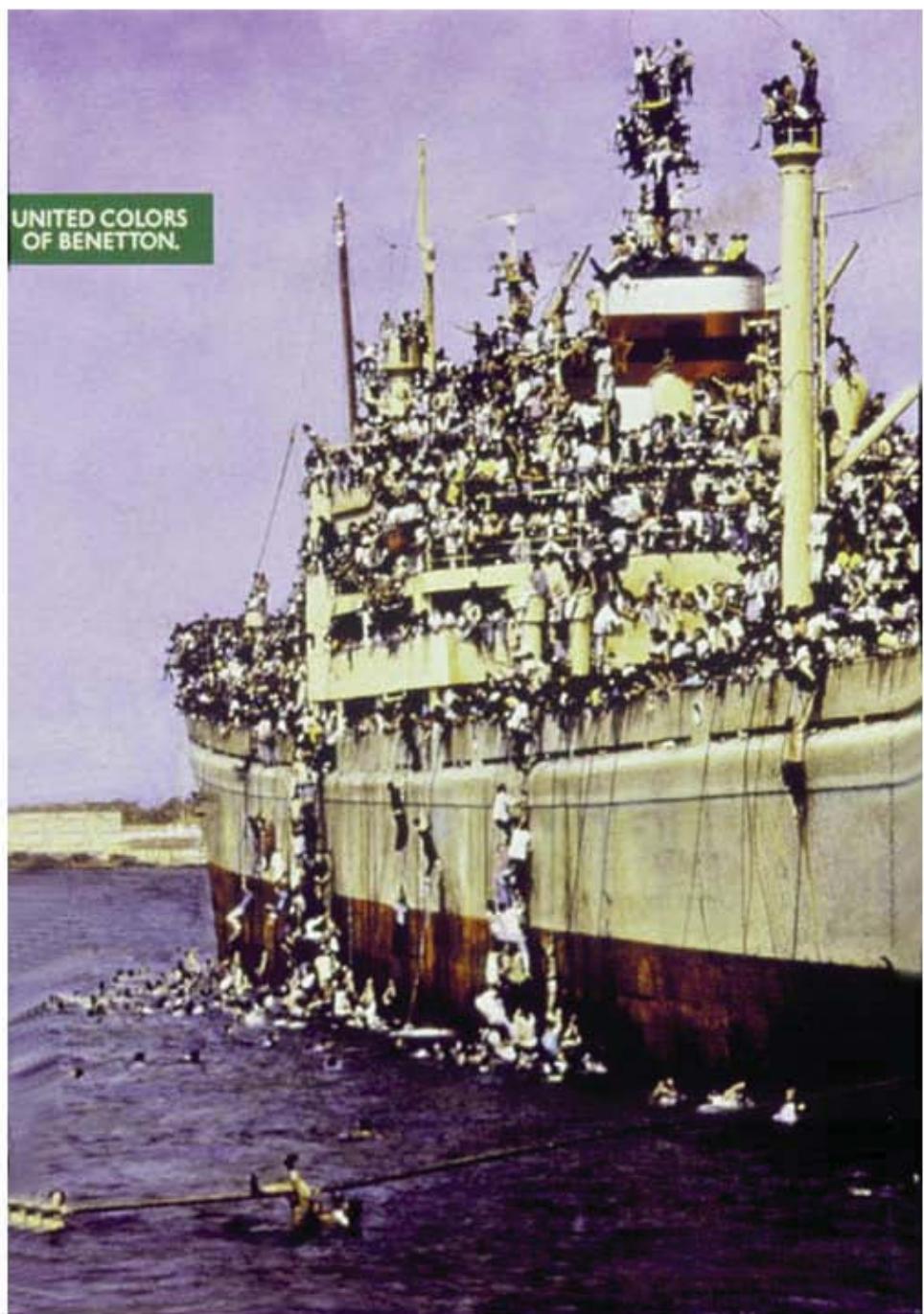
⁴⁶ Andersen (1995: 151).

⁴⁷ Jv. Paine (1981b: 14ff), Horwitz (1999).

⁴⁸ At selvoverbevisning er en effektiv form for retorik støttes af både teori og eksperimentelle studier. Se fx Perelman og Olbrechts-Tyteca (1971: 40ff.), Tesser (1978). Petty & Cacioppo (1996: Kapitel 8. "Self-persuasion Approaches"), Pratkanis & Aronson (1991: 123ff.).

⁴⁹ Billederne kan også ses på Benettons hjemmeside <http://www.benetton.com/press/>

Ill. 6.

Ill. 7.

Ill. 8.

Ill. 9.

Billedet som sprogsystem og som medieret evidētia

Min beskrivelse af billeder har været domineret af en opfattelse af billeder som naturlige afbildninger der er ikoniske og motiverede, det har været en beskrivelse af billeder som *medieret evidētia*. Det er dog kun *en* måde at anskue det retoriske i billeder. Billeders retorik kan nemlig også anskues som kommunikative udtryk skabt af tegn som er arbitrære og konventionelle.

Disse to anskuelser genfinder vi da også generelt i teoretiske behandlinger af billeder og visuel kommunikation. Afhængig af tradition og perspektiv er der nemlig en tendens til at behandle (og bestemme) billeder som *enten* sprogsystem *eller* som medieret evidētia.

Opfattelsen af billeder som sprogsystem findes i mange forskellige versioner og teoretiske retninger. Disse retninger deler imidlertid flere forhold. For det første beskæftiger de sig ofte med billedernes budskaber og undersøger hvordan disse budskaber aflæses eller afkodes. Normalt forklares modtagerens (re)konstruktion af budskabet ved at definere og beskrive forskellige elementer, dele og mindstedele som billeder udgøres af. Desuden defineres og beskrives forskellige systemer, regler eller koder som tillader en beskuer at samle og sammensætte de pågældende elementer, dele og mindstedele til udsagn og ytringer, dvs. til mening.

En mere hermeneutisk og holistisk, men også mindre teknisk og traditionelt videnskabelig tilgang til billeder – og dermed til visuel retorik – er opfattelsen og beskrivelsen af billeder som medieret *evidentia*.

Det er netop forståelsen af billeder som et samlet udtryk, som én hændelse, der karakteriserer opfattelsen af billeder som medieret *evidentia*. Nærvær, realisme, umiddelbarhed og samtidighed i perceptionen er centrale for at give beskueren muligheden for at møde det billede viser, som en hændelse eller et sanseligt indtryk der opfattes, frem for som et sprog der afkodes.

Hvad angår behandlingen af billeder kan vi nok sige at opfattelsen af billeder som sprog generelt set har en tendens til at overse noget af det som gør billeder til billeder, nemlig at billede for beskueren fremtræder som et samlet sanseligt fænomen, som en æstetisk hændelse og et spejl af virkeligheden. På den anden side har opfattelsen af billeder som medieret *evidentia* en tendens til at overse billede's evne til at optræde som sprog, og dermed til at fungere som udsagn og argumentation. Med anerkendelsen af at vi i almindelighed opfatter billeder som spejl af virkeligheden kommer også risikoen for at overse at afsenderens billedebrug er retorisk, at et billede's stil, naturlighed, ja hele udtryk, er en konstruktion skabt på konventionelt grundlag.

Billeders retoriske kraft, deres retoriske essens, skal derfor først og fremmest findes i at de på samme tid kan fungere som sprogsystem *og* som medieret *evidentia*. Vi oplever billeder som medieret *evidentia* på grund af deres retoriske nærværelse, realisme, umiddelbarhed og fortætning. Men samtidig tolker vi dem som 'sproglige' kommunikative udsagn på grund af deres indlejring i retoriske kommunikationssituationer.

Fordi billeder på samme tid både er sprog *og* medieret *evidentia*, så forener de ofte det generelle med det konkrete. Som ikoniske afbildninger viser billeder altid noget konkret. Et billede af en hund repræsenterer ikke som de verbalsproglige udsagn "hunde" eller "hunderacen" noget generelt. Billedet viser derimod en bestemt og konkret hund som vi oven i købet kan se med vore egne øjne. Men som beskuere er vi samtidig klar over at et billede af en hund sjældent bruges til udsagn af typen "Dette er en hund", eller "Dette er Nero" – med mindre da billede findes i et leksikon eller hænger på væggen hos en hundeelsker. Som beskuere ved vi at billeder ikke bare forestiller noget, men også bliver brugt til at ytre noget. Vi antager derfor at konkrete billeder almindeligvis ikke alene på ikonisk vis viser noget, men også på konventionel vis repræsenterer noget.

I almindelighed forstår og opfatter vi billeder ved *både* at afkode dem semiotisk (herunder sprogligt og 'logisk') *og* ved at sanse dem umiddelbart og æstetisk. Vi ved at billede ikke er virkeligheden selv, men de ser virkelige ud. Derfor oplever vi i mødet med et billede normalt både en konkret hændelse som vi kan se og føle, og et budskab som vi kan tolke og forstå. Derfor bør retorikvidenskabelige udforskninger af billeder og af billede påvirkning

involvere både en semiotisk afkodning og en perceptuel, æstetisk og fænomenologisk udfoldning af billedets medierede evidentia og sanselige appeller. Disse bør så forstås i fællesskab, for det er heri retorikken findes.

Tag for eksempel Tony Schwartz's politiske fjernsynsreklame *Daisy girl*. Selv forklarer Schwartz reklamens virkemåde og effekt i overensstemmelse med det jeg har kaldt medieret evidentia. Han mener at reklamen ikke søger at fortælle seerne noget, men i stedet blot benyttede de passende visuelle og auditive stimuli til at vække eksisterende og dybtliggende følelser. Som flere andre beskrivelser af reklamen giver Swartz's egen beskrivelse indtrykket af at dens visuelle retorik udelukkende fungerer gennem den emotionelle appell som skabes ikonisk ved hjælp af pige og atomskyen: en ren og skær emotionel stimulus-respons gennem billedets ikonicitet, gennem dets naturlige, motiverede og analoge art. *Daisy Girl* vakte da også umiddelbar opsigt. Den blev kun sendt én gang, men efter sendingen lyste centralbordet i Det Hvide Hus op som et juletræ, mens amerikanske borgere prøvede at komme igennem på telefonen med deres protester.⁵⁰ Normalt forklares den polemik som billedet skabte, med følelsesappellen Som Dean Burch, formanden for *Republican National Committee*, udtrykte det i 1964: "This horror-type commercial is designed to arouse basic emotions and has no place in this campaign".⁵¹

Der er ingen tvivl om at reklamen besidder en medieret evidentia hvis sanselighed appellerer til følelserne, men den egentlige forklaring på polemikken og på reklamens formodede effekt skal snarere findes i at den faktisk også udtrykker en mening, eller rettere et argument. På trods af at den ikke siger det direkte, så var ingen i tvivl om at reklamen påstod at Goldwater var "triggerhappy". Argumentationen er underforstået, men åbenbar, og effekten af den emotionelle appell skyldes at emotionerne er rationelt styret. Reklamens styrke og effekt findes i at den visuelt – og auditivt, naturligvis – både fungerer som medieret evidentia og som et 'sprogligt' konventionelt skabt udsagn, reklamen forener rationelle og emotionelle retoriske appeller. Det er karakteristisk ved al god retorik.

Litteratur

- Adatto, Kiku. 1993. *Picture Perfect. The Art and Artifice of Public Image Making*. BasicBooks. HarperCollins Publishers. New York.
- Alberti, Leon Battista. 1966 (1956/1435). *On Painting*. Oversat til engelsk og med introduktion og noter af R. Spencer. Yale University Press. New Haven and London.
- Alberti, Leon Battista. 2000. *Om Billedkunsten*. Oversat til dansk og med fyldig introduktion af Lise Bek. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. København.

⁵⁰Diamond & Bates (1992: 124), Jamieson (1996: 200).

⁵¹Se fx Diamond & Bates (1992: 125), Jamieson (1996: 200).

- Andersen, Øivind. 1995. *I retorikkens hage*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Aristoteles. 1991. *Retorik*. Oversat med introduktion af Thure Hastrup. Museum Tusculanums Forlag. København.
- Bitzer, Lloyd F. 1959. "Aristotle's enthymeme revisited". Side 399-408 i *Quarterly Journal of Speech, vol 45*.
- Cicero, Marcus T. 1981. "De Oratore". Oversat og kommenteret af Thure Hatrup. Bind I i *Retoriske Skrifter*. Red. Ture Hastrup & Mogens Leisner-Jensen. Odense Universitetsforlag. Odense.
- de Saussure, Ferdinand. 1988 (1915). "The Object of Study". Side 2-9 i red. David Lodge *Modern Criticism and Theory*. Longman. London & New York.
- Diamond, Edwin & Stephen Bates. 1992. *The Spot. The Rise of Political Advertising on Television. Third Edition*.
- Eco, Umberto. 1984 (1979). *The Role of the Reader. Explorations in the Semiotics of Texts*. Indiana University Press. Bloomington.
- Galtung, Johan & Mari Holmboe Ruge. 1965. "The Structure of Foreign News". Side 64-90 i *Journal of International Peace Research* no. 1. 1965.
- Horwitz, Linda D. 1999. "'Blocking the Enthymeme'. Does it unblock Identity Problems in Argumentation?". Side 382-385 i (red.) van Eemeren, Grotendorst, Blair & Willard) *Proceedings of the Fourth International Conference of the International Society for the Study of Argumentation*. SicSat. Amsterdam - The Netherlands
- Hughes, Elizabeth M.B.G. 1994. *The Logical Choice. How Political Commercials Use Logic to Win Votes*. University Press Of America. Lanham.
- Ingeman, Bruno. 1998. *Fatamorgana. Pressefotografiets virkelighed og læsernes*. Museum Tusculanums forlag. Københavns Universitet.
- Iser, Wolfgang. 1978. *The Act of Reading. A Theory of Aesthetic response*. The John Hopkins University Press. Baltimore, London.
- Jakobson, Roman. 1979. *Elementer, funktioner og strukturer i sproget. Udvalgte artikler om sprogvidenskab og semiotik*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. København.
- Jamieson, Kathleen Hall. 1992. *Dirty Politics. Deception Distraction and Democracy*. Oxford University Press. New York, Oxford.
- Jamieson, Kathleen Hall. 1996 (1984). *Packaging The Presidency. A Historical Criticism of Presidential Campaign Advertising*. Third Ed. Oxford University Press. New York, Oxford.
- Jonas, Hans. 1966. *The Phenomenon of Life*. Harper & Row Publishers. New York.

- Kern, Montague. 1989. *30-Second Politics. Political Advertising in the Eighties*. Praeger. New York, Conneticut, London.
- Kjeldsen, Jens Elmelund. 2002a. *Visuel retorik*. Dr.art. afhandling indleveret ved Institutt for medievitenskap, Universitetet i Bergen. Bergen
- Kjeldsen, Jens Elmelund. 2002b. "Talking to the Eye – Visuality in Ancient Rhetoric" i *Word & Image*. Taylor & Francis. Philadelphia.
- Kress, Gunther & Theo van Leeuwen. 2000 (1996). *Reading Images*. Deakin University. Victoria.
- Langer, S. K. 1952 (1942). *Philosophy in a New Key. A Study in the Symbolism of Reason, Rite, and Art*. Mentor Book. New York.
- Lessing, Gotthold Ephraim. 1992 (1766/1770). *Laocoön. An Essay on the Limits of Painting and Poetry*. Oversat til engelsk, med introduktion og noter af Edward Allen McCormick. The John Hopkins University Press. Baltimore og London.
- Lindhardt, Jan. 1987. *Retorik*. Munksgaard. København.
- Lindhardt, Jan. 1993. *Frem mod middelalderen - det levende billede i det åbne rum*. GEC Gad. København.
- Lykke, Jon. 2000. *I mødet mellom ord og billede*. Kulturstudier nr. 11 fra Senter for Kulturstudier. Bergen Høyskoleforlaget AS og Jon Lykke. Kristiansand.
- Messaris, Paul. 1994. *Visual "literacy": Image, mind, and reality*. Boulder, Co. Westview Press.
- Messaris, Paul. 1995. "Visuel 'læsefærdighed': En teoretisk sammenfatning". I: *MedieKultur nr. 23*. Sammenslutningen af Medieforskere i Danmark. Aarhus.
- Messaris, Paul. 1997. *Visual Persuasion. The Role of Images in Advertising*. Sage Publications.
- Mierzoeff, Nicholas. 1999. *An Introduction to Visual Culture*. Routledge. London & New York.
- Mitchell, W.J.T. 1987 (1986). *Iconography. Image, Text, Ideology*. The University of Chicago Press. Chicago.
- Njaastad, Olav. 1999. *TV-Journalistik. Bildenes fortellerkraft*. Ad Notam/Gyldendal. Oslo.
- Paine, Robert. 1981a. "When Saying is Doing". Side 9-23 i (red.) Robert Paine *Politically Speaking: Cross-Cultural Studies of Rhetoric*. Philadelphia. Institute for the Study of Human Issues.
- Perelman, Chaim & L. Olbrechts-Tyteca. 1971(1969). *The New Rhetoric. A Treatise on Argumentation*. University of Notre Dame Press (First paperback edition).

- Petty, Richard E. & John T. Cacioppo. 1996 (1981). *Attitudes and persuasion: Classic and Contemporary Approaches*. Westview Press. Oxford.
- Prakke, Henk. 1968. *Kommunikation der Gesellschaft. Einführung in die funktionale Publizistik*. Dialog der gesellschaft. Verlag Regensberg Münster.
- Pratkanis, Anthony & Elliot Aronson. 1991. *Age of Propaganda. The Everyday Use and Abuse of Persuasion*. W.H. Freeman and Company. New York.
- Pratkanis, Anthony & Elliot Aronson. 1996 (1981). *Attitudes and persuasion: Classic and Contemporary Approaches*. Westview Press. Oxford.
- Read, Herbert. 1967 (1931). *The Meaning of Art*. Penguin Books. Baltimore. Maryland.
- Sande, Øistein' 1992. *Frå brevduer til satellittar. Ei innføring i nyhetsformidling*. Det Norske Samlaget. Oslo.
- Schwartz, Tony. 1973. *The Responsive Cord*. Anchor Press/Doubleday. Garden City, New York
- Schwartz, Tony. 1981. *Media: The Second God*. Random House. New York
- Taylor, Philip M. 1995. *Munitions of the Mind. A History of Propaganda From the Ancient World to Present Day*. New Edition. Manchester University Press. Manchester and New York.
- Tesser, Abraham. 1978. "Self-generated Attitude Change". Side 289-338 i (red.) L. Berkowitz: *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol 11. Academic Press. N.Y.
- Tomasulo, Frank P. 1996. "i'll see it when i believe it" Rodney King and the prison-house of video". Side 69-87 i (red.) Vivian Sobchack *The Persistence of History. Cinema, Television and The Modern Event*. Routledge. New York & London.

Retorikk og juss

Sverre Blandhol

Innledning

Anton Martin Schweigaard taler i artikkelen ”Om den tyske filosofi” (1835) – der han hufletter tyske filosofer for deres begrepstenkning og systemtvang – om et middel til å vurdere systemene, nemlig ”at bedømme dem efter deres Konsekventser, efter deres Resultater, efter Anvendeligheden af det, som de lære [...].” Men dette midlet, fortsetter Schweigaard, ”er kun anvendeligt der, hvor Videnskaben ikke er skilt fra Livet, hvor Videnskaben ikke danner et Rige for sig, men hvor man tænker i sit Studerværelse paa samme Maade, som naar man staar overfor Publikum [...].”⁵² Schweigaard, som foruten å være en ledende politiker, var en av sin tids førende jurister – og en stor taler – sluttet seg her til et retorisk ideal, og til en tanketradisjon som går tilbake til greske retorikere som Isokrates, men som særlig ble aksentuert hos romerne og Cicero: forbindelsen mellom teori og praksis og publikums betydning for utformingen av argumenter og for dommen over deres holdbarhet.

På Schweigaards tid var den retoriske kulturen fortsatt en ikke helt glemt del av den antikke arven, siden er den forsvunnet ut av horisonten; og slik det har gått med den retoriske kulturen på andre områder, har det også gått med blikket for sammenhengen mellom retorikken og jussen. Først i den senere tid er denne tendensen i ferd med å snu, i det man igjen har begynt å fokusere på de strukturelle likheter og det historiske slektskap mellom juss og retorikk. Et ferskt eksempel på denne trenden i norsk sammenheng, gir Ande Sombys bok *Jus som retorikk* (1999).⁵³ I det følgende skal jeg si litt om retorisk argumentasjonsteori og juridisk metodelære, og om retorisk stillære og juridisk skrift og tale. For å sette emnet inn i sin sammenheng, skal jeg starte med å trekke noen linjer i synet på juss og retorikk opp gjennom historien.

To tradisjoner

For å forstå forholdet mellom juss og retorikk, er det nødvendig å erindre at retorikken i antikken både var en argumentasjonsteori og en lære om veltalenhet; det vil si den hadde både en logisk og en stilistisk del. I moderne tid ble argumentasjonslæren i økende grad forbeholdt filosofien, som gikk stadig lenger i å formalisere den. Retorikkens lære om praktisk argumentasjon falt i kurs. Retorikken ble istedet rendyrket som stillære – en lære om språklig utrustning (ornatus), om

---

⁵² Anton Martin Schweigaard: *Ungdomsarbeider*, Kristiania 1904, s. 272.

⁵³ Ande Sombys: *Jus som retorikk*, Oslo 1999. (Somby 1999).

overtalelsespotensialet i den varierte bruken av semantiske, syntaktiske og musikalske aspekter ved språket (troper og figurer). Aristoteles derimot, som grunnla både det teoretiske studium av den formelle logikken og av retorikken, gjorde det klart at retorikken også var en argumentasjonslære; ja, for ham var det argumentasjonslæren – å finne frem til, ordne og avveie de relevante argumenter – som var retorikkens egentlige emne: "Rhetoric then may be defined as the faculty of discovering the possible means of persuasion in reference to any subject whatever."⁵⁴

Ved å ta fatt på studiet av retorikken satte Aristoteles seg i opposisjon til sin lærer Platon. Platon hadde i sine dialoger konstruert figuren Sokrates som en motsetning til sofistene, og den sokratiske metode – dialektikken – som motpol til sofistenes retorikk. Mens Sokrates var opptatt av det sanne, det evige og det gyldige, var sofistene, i følge Platon, fornøyd med det sannsynlige, aktuelle og gjeldende. Sokrates og de som fulgte ham – de sanne filosofer – kunne ved innsikt i idéverdenen finne frem til den rette statsordning en gang for alle; sofistene hadde vært tilfredse med å la statsanliggenter bli avgjort ved folkeavstemninger. En sann filosof, som kunne konstruere og vokte idealstaten, måtte etter Platons oppfatning få en filosofisk utdannelse, og i denne var geometrien en ufravikelig del; ved inngangen til akademiet var det en innskrift der det sto at ingen slipper inn hvis ikke de har studert geometri. Retorikken forsøkte Platon å gjøre det av med i dialoger som Gorgias og Faidros.⁵⁵

I praksis led Platons dannelsesidealer samme skjebne som hans idealstat; det var retorikken, ikke filosofien, som dannet grunnlaget i almendannelsen fra grekernes *enkyklios paideia* og til renessansens *studia humanitatis*. Hos romerne, særlig i republikkens tid, ble retorikken dyrket, samtidig som den ble gitt en mer praktisk retning. Dessuten utviklet romerne jussen i en langt større grad enn det grekerne hadde gjort, men også dette faget først og fremst som en praktisk kynighet: *juris prudentia*. Den romerske advokat og konsul Marcus Tullius Cicero, satte, til tross for sin kjærighet til Platons dialoger, det romerske ideal med forening av praktisk virksomhet og teoretisk refleksjon høyere enn grekernes hengivenhet til teoretiske studier alene. "For what can be more admirable than the union of experience in the management of great affairs with the study and mastery of those other arts?"⁵⁶

Arven fra antikken kom på denne måten til å ta form av to tradisjoner, som med mange variasjoner, snart i samspill, snart i konflikt, har levet frem til vår egen tid. På den ene siden en 'gresk', filosofisk-systematisk tradisjon, med røtter hos Platon. På den annen side en 'romersk', retorisk-pragmatisk tradisjon, med

⁵⁴ Aristotle: 'Art' of Rhetoric, translated by John Henry Freese, Harvard University Press 1967, 1355a.

⁵⁵ Om Platons angrep på retorikken, med detaljerte kritiske analyser av de nevnte verkene, se Brian Vickers: *In Defence of Rhetoric*, Oxford 1988, kapittel 2.

⁵⁶ Marcus Tullius Cicero: *De re publica*, translated by Clinton Walker Keyes, Harvard University Press 1970, bok III, iii, 5.

røtter hos Cicero og den praktiske Aristoteles.⁵⁷ Vi kan karakterisere disse to tradisjonene noe nærmere, samtidig som det understrekkes at det dreier seg om en skjematisk fremstilling av en tendensmotsetning; de historiske forholdene er mere komplekse enn det er anledning til å gå inn på her.

I den 'greske' tradisjonen er rettsstudiet en vitenskap og retten et system av regler og begreper. I den 'romerske' tradisjonen er rettsstudiet en praktisk kynghet som besvarer konkrete problemer ved hjelp av forskjellige typer av argumenter. Mens den greske tradisjonen løser det enkelte rettsspørsmål ved å innordne det i et allerede ferdig system, der bare ett svar er mulig, behandler den romerske tradisjonen rettsspørsmål ut fra ulike perspektiver og et vell av argumenter. I begge tradisjoner er det et forhold mellom system og enkeltilfelle. Også i den romerske tradisjonen utvikles det nemlig systemer, men de har en annen karakter enn de greske. Mens de retorisk-pragmatiske systemene er åpne, foranderlige og pluralistiske, er det filosofiske systemet sluttet og monistisk. De retorisk-pragmatiske systemene kalles topiske, de filosofiske aksiomatiske. Også argumentasjonsmønstret er forskjellig. Mens den filosofiske forutsettes å følge et begrenset antall logiske regler, med syllogismen som den mønstergyldige slutningsform, gjerne kjedet sammen i lange slutningsrekker, opererer den retoriske argumentasjonstradisjonen med et stort antall ulike slutningsformer, som kan opptre ved siden av hverandre. Endelig er det ulikheter i synet på begrepsdannelse, på språkets funksjon og på forholdet mellom språk og virkelighet. Mens den filosofiske oppfatningen går ut på at språket har som primær oppgave å avbilde virkeligheten og at ordene har visse grunnbetydninger, som gir det bokstavelige språket en prioritet fremfor det billedlige, er språk etter en retorisk oppfattelse en form for handling og metafor en uutslettelig del av det språklige redskap.

Som vi var inne på spilte matematikken en avgjørende rolle for utformingen av den filosofisk-systematiske tankemåten hos Platon. Med den vitenskapelige revolusjonen på 1600-tallet ble forholdet mellom filosofi og matematikk knyttet enda tettere sammen. Såvel vitenskapen som filosofien ble ansett å følge den samme metode, den geometriske. Oppfatningen om denne metodens universelle anvendelighet har fått et slående uttrykk i Spinozas etikk, som han fremla "more geometrico" – på geometrisk manér. Idealet om et formelt system og en geometrisk metode ble også forsøkt overført til den juridiske tenkningen, både da og senere. Teologen og filosofen Christian Wolffs (1679-1754) naturretts-system, juristen Georg Friedrich Puchtas (1798-1846) romerrettssystem og rettsfilosofen Hans Kelsens (1881-1973) rene rettslære, er eksempler på forsøk på å lage formelle systemer i rettstenkningen. Christian Wolff oppstilte et fullstendig system for alle plikter, moralske såvel som rettslige, ut fra enkelte overordnede aksiomatiske begreper. Sitt naturrettslige hovedverk kalte han *Jus naturae methodo scientifica pertractatum*. Vitenskapelig metode (*methodo scientifica*) og geomet-

---

⁵⁷ En betegnelse for den del av Aristoteles' verk som omhandler blant annet argumentasjonslære, etikk og politisk teori.

risk manér (*more geometrico* – jfr. tittelen på Spinozas etikk) var for denne tiden synonymer. Tilsvarende idealer gjenfinner vi i (deler av) 1800-tallets tyske rettsvitenskap, den såkalte konstruktivisme eller begrepsjurisprudens. I den tyske romerrettsvitenskapen på Puchtas tid var idealet at systemet var konsistent og uten hull ("lückenlos"). Man søkte å gjøre begrepene skarpe og klare og sørge for at samme begrep hadde samme betydning overalt hvor det ble anvendt. Puchta omtalte systemet som en begrepspyramide.⁵⁸ Hans Kelsen bygget i sin rene rettslære opp et system av normer med grunnormen på toppen. Alle andre normer skulle kunne utledes av den, som selv ikke kunne utledes av noen høyere norm.

Det filosofisk-systematiske idealet ble imidlertid aldri enerådende. I opplysningsperioden – samtidig med Spinoza, Wolff og de klassiske, rasjonalistiske systemer – levde den romerske, retorisk-pragmatiske tradisjonen videre. Denne tradisjonen, som senest hadde hatt en blomstringstid i renessansen blant humanister i Italia, Nederland og England, fant på 1700-tallet fortalere i tenkere som den italienske jurist, filosof og professor i retorikk ved Universitetet i Napoli, Gian Battista Vico (1668-1744),⁵⁹ den engelske litteraten Anthony Ashley Cooper, Earl of Shaftesbury (1671-1713) og den tyske "populærfilosofen" Christian Garve (1742-1798).⁶⁰ Vico var, så vidt jeg vet, ikke kjent i Skandinavia før i det tyvende århundre, Shaftesbury ble neppe lest mer enn overfladisk, mens populærfilosofen Garve derimot kom til å få stor betydning for den skandinaviske rettstenkningens utvikling, gjennom sin innflytelse på den danske jurist og filosof Anders Sandøe Ørsted (1778-1860).⁶¹ Ørsted kom i sin tur til å få en voldsom betydning for nordisk rettsvitenskap og juridisk tenkning, særlig for den danske og norske.⁶² Ennå så sent som i 1940 kunne den norske høyesteretsjustitiarius Herman Scheel tale om en felles dansk-norsk rettskildelære, med rot i Ørsteds skrifter;⁶³ i Danmark var Carl Ussing og Viggo Bentzon blant dem som uttrykkelig fulgte Ørsteds program. Slik kom en retorisk-pragmatisk tankemåte til å gli inn i nordisk rettstenkning.

---

⁵⁸ Se til dette Franz Wieacker: *A History of Private Law in Europe*, Oxford 1995, s. 296 (system og metode som naturrettens arv til den historiske skole) og s. 317 (spesielt om F. Puchta).

⁵⁹ Om Vico i den retoriske tradisjonen, se Michael Mooney: *Vico in the Tradition of Rhetoric*, Princeton 1985.

⁶⁰ Om Christian Garve, se Claus Altmeyer: *Aufklärung als Popularphilosophie. Bürgerliches Individuum und Öffentlichkeit bei Christian Garve*, St. Ingbert 1992; Johan van der Zande: "The Microscope of Experience: Christian Garve's Translation of Cicero's *De Officiis* (1783)", *Journal of the History of Ideas* 1998, s. 75-94. Om populærfilosofien generelt, se van der Zande: "In the Image of Cicero: German Philosophy between Wolff and Kant", *Journal of the History of Ideas* 1995, s. 419-442.

⁶¹ Om forholdet mellom Ørsted og Garve, se Sten Gagnér: "Ørsteds vetenskap, de tyske kriminalisterna och naturrätsläran", *Tidsskrift för Rettssvitenskap* 1980, s. 367-443, særlig s. 419-441.

⁶² Men også, om enn i mindre målestokk, for svensk og finsk. Se Lars Björnes verk om *Den nordiska rättsvetenskapens historia*, bind II: *Brytningsperioden*, Lund 1998.

⁶³ Herman Scheel: "Rettskildene i norsk og dansk rettslitteratur", *Tidsskrift for Rettssvitenskap* 1940, s. 119-144. Se særlig s. 121, der det heter: "Takket være Ørsted har de danske og norske domstoler i det store og hele kunnet praktisere en med en sunn oppfatning av de reelle hensyn stemmende rettskildelære. Og hans utredninger i emnet har også kommet den senere teoretiske behandling av emnet til gode."

Fra 1920-årene var det en tid en ny oppblomstring av filosofisk-systematiske tankemåter, også i nordisk rettsvitenskap. Hans Kelsens rene rettsaksiomatikk fikk avgjørende betydning for den danske rettsfilosofen Alf Ross' (1899-1979) forfatterskap.⁶⁴ Senere gikk den logiske positivismen sin seiersgang; Ross sluttet seg også til denne retning. Idealet ble å gjøre rettsstudiet til en streng vitenskap, uavhengig av praktisk betydning. Metodelæren seilte sin egen sjø, og hadde med Ross' egne ord ”et meget fattigt indhold.”⁶⁵

Siden 1950 har man i stigende grad erkjent forbindelsen mellom jussen og den retorisk-pragmatiske tradisjon og tankeform. Den tyske juristen Theodor Viehweg, den belgiske jurist og filosof Chaim Perelman (1912-1984) og den engelsk-amerikanske filosofen Stephen Toulmin (1922-), har særlig bidratt til å sette i gang denne prosessen.

Viehweg tok i boken *Topik und Jurisprudenz* (1953) utgangspunkt i Vicos skrift om metodene (*De nostri temporis studiorum ratione*, 1708), og søkte å påvise de nærmere strukturelle likhetene mellom topikken og den juridiske argumentasjonsformen.⁶⁶

Perelman kom til retorikken gjennom sine studier av rettferdighetsbegrepet. Han fant at i den daværende dominerende filosofiske positivismen var det eneste akseptable uttrykk for rettferdighetskravet det rent formelle, at like tilfeller skal behandles likt. Selv om det var åpenbart at verdivurderinger var avgjørende for å anvende denne formelen, siden man ikke kan si hvilke tilfeller som er like uten å vurdere dem, eksisterte det på den tiden ingen teori om argumentasjon om verdier. Standpunkter til verdispørsmål ble ansett som irrasjonelle fordi de verken kunne verifiseres empirisk eller utledes logisk. Dette synet kunne Perelman ikke slå seg til måls med: ”Faced with the impossibility of admitting this last conclusion, especially after the years of Nazi rule inspired by the ‘Myth of the 20th Century’ and the cult of violence”, begynte han i samarbeid med sin kvinnelige kollega L. Olbrechts-Tyteca å undersøke om det fantes en logikk for verdivurderinger. Arbeidet ledet ham tilbake til retorikken: ”After many years, during which we analyzed, as minutely as possible, hundreds of arguments concerning values, we found that this specific logic of value judgments did not exist. What we found, however, was the ancient tradition, today almost completely forgotten, of rhetoric and of Graeco-Roman dialectic.”⁶⁷

---

⁶⁴ Om Alf Ross, derunder hans forhold til Kelsen, se Sverre Blandhol: *Juridisk Ideologi. Alf Ross' kritikk av naturretten*, København 1999. Se også Sverre Blandhol: ”Formalisme, pragmatisme, realisme. Teori, metode og grunnlovsforståelse hos Castberg, Knoph og Ross”, i: Eivind Smith (red.): *Grundlagens makt*, Stockholm 2002, s. 43-73. (Blandhol 2002a)

⁶⁵ Alf Ross: ”Rettskilde- og metodelære i realistisk belysning”, *TfR* 1931.

⁶⁶ Theodor Viehweg: *Topik und Jurisprudenz*, 1953. Oversatt til engelsk av W. Cole Durham, jr som *Topics and Law, A Contribution to Basic Research in Law*, Frankfurt a.M., 1993.

⁶⁷ Chaim Perelman: *Justice, law and argument*, London 1980, s. 149. (Perelman 1980).

Toulmin på sin side søkte å gjøre logikken praktisk anvendelig ved å se den i lys av juridisk argumentasjon: “[L]et us forget about psychology, sociology, technology and mathematics, ignore the echoes of structural engineering and collage in the words ‘grounds’ and ‘backing’, and take as our model the discipline of jurisprudence. Logic (we may say) is generalized jurisprudence.”⁶⁸ Dette var et poeng som også Perelman insisterte på: jussens betydning for argumentasjonslæren, for retorikken. Som han uttrykte det i en av sine epigrammatiske formuleringer: “Legal reasoning is to rhetoric what mathematics is to formal logic.”

Renessansen for retorikken kan synes å ha hatt en viss innflytelse også på nyere nordisk rettslære. Torstein Eckhoff bygget i sine analyser av rettferdighetsbegrepet blant annet på Perelmans undersøkelser av samme emne.⁶⁹ Og i den innflytelsesrike læreboken *Rettskildelære* (1. utg. 1972) – som har dannet grunnlaget for undervisningen i juridisk metode i Norge i 30 år, og som også har hatt betydelig innflytelse utenlands, særlig i Danmark – formulerete Eckhoff en juridisk argumentasjonslære som har klare strukturelle likheter med retorikken.⁷⁰ Dette skal vi straks se nærmere på.

Det er imidlertid langt fra alle som har latt seg overbevise om at retorikken kan være en verdig samarbeidsparter for jussen. Den svenske rettsteoretikeren Stig Strömholm har avfeid retorikken under henvisning til de tradisjonelle idealer i det filosofisk-systematiske paradigmet: eksakt kunnskap og endegyldig (“slutgiltigt”) bevis:

[T]opiken [utgör] såvitt jag kan förstå ett steg tillbaka. Det är inte utan intresse att fastslå, att Aristoteles, vilken hyllas som topikens grundare, betraktade den topiska argumentationsmetoden som en nödfallsutväg, en lösning av det rationella argumenterandets problem, som stod till buds i de fall där brist på exakt kunskap och tillräckligt bestämda begrepp gjorde en ’apodiktisk’, d v s logisk, strängt vetenskaplig, argumentation omöjlig; det kan tilläggas, att medicinen på Aristoteles’ tid hörde till de discipliner som ansågs tjänliga för topisk behandling. Att för rättsvetenskapens och rättstillämpningens del idag medvetet gripa tillbake på en argumentationsteknik som på 300-talet f Kr valdes i brist på bättre, framför allt i brist på exakt kunskap, är

---

⁶⁸ Stephen Toulmin: *The Uses of Argument*, Cambridge 1958, s. 7.

⁶⁹ Torstein Eckhoff: *Rettferdighet*, Oslo 1971. Eckhoffs analyse av rettferdighetsargumentasjon synes også influert av Arne Næss program for empiriske språkbruksanalyser og hans normative argumentasjonslære. Endelig er Eckhoff selvfølgelig del av en juridisk tradisjon, der retorikken siden Ørsted lever sitt skjulte liv.

⁷⁰ Hvilken innflytelse den tidligere retorisk-pragmatiske tradisjonen i Skandinavia og Chaim Perelmans tenkning har hatt på Eckhoff, er det ikke her anledning til å gå inn på. Erik Friis Fæhn har i boken *Ingen plikt til lydighet* (2002) fremmet en rekke ekstravagante påstander om Eckhoffs forhold til en rettspositivistisk tradisjon der målet er ”et totalt herredømme over samfunnsutviklingen” og rettsteoriens oppgave ”å legitimere vitenskapelig det jeg vil anse for å være et totalitært styresett” (s. 290). Friis Fæhns historiske utlegninger inneholder imidlertid en rekke svake sider, se nærmere min anmeldelse av Friis Fæhns bok i essayet ”Norsk Rettspositivisme?” i tidsskriftet *ARR* nr. 4/2002, s. 71-75.

i varje fall en utväg, vars nödvändighet och önskvärdhet måste bevisas slutgiltigt innan den kan accepteras. Någon sådan bevisning har ej presterats.⁷¹

Slike utfall hører til sjeldenheterne. Vanligere er det at retorikken overses. I en ellers utmerket bok om praktisk argumentasjon – *U/Enighetsanalyse – med særlig vekt på juss og almen rettsteori* (1998) – har Svein Eng behandlet en rekke emner som også er sentrale for en retorisk oppfatning av argumentasjon, som tesen om de graduelle overganger mellom normative og deskriptive utsagn, uten på noe punkt å se forbindelsen mellom juss og retorikk.

Denne forbindelsen søker derimot Ande Somby å knytte i sin bok. Hans prosjekt går ut på å sette søkelyset på teknikker som anvendes i praksis, men som fortsatt i enkelte miljøer mangler vitenskapelig legitimitet:

Status synes å være at retorikken er nokså fordømt, mens vitenskapen på sin side virker nokså forherliget. At vitenskapen er forherliget, gjør antagelig at de fleste som bedriver juridisk argumentasjon, ønsker at virksomheten skal skje under vitenskapens flagg, og at man i minst mulig grad vil fremtre som retorikere. Dette danner utgangspunkt for min ambisjon om å anskueliggjøre solsidene ved en retorisk tilnærningsmåte. Samtidig som det blir et anliggende å helle noe kaldt vann i blodet til de mest (over)troende av en vitenskapelig tilnærningsmåte.⁷²

Jeg skal i det følgende peke på noen punkter der det etter mitt skjønn har særlig betydning å ”anskueliggjøre solsidene” ved en retorisk tilnærningsmåte til jussen.

Retorikk og juridisk argumentasjonslære

De ulike forsøk gjennom tidene på å tilpasse rettsvitenskapen til geometrien, har hatt en tendens til å strande. Det har også sin naturlige forklaring. For at et formelt system skal kunne opprettes og fungere, er det minst tre forutsetninger som må være tilstede:⁷³ (1) All vaghet og flertydighet både i tegnene som brukes i systemet og i reglene for bruken, må elimineres; (2) systemet må være koherent, det vil si at det samme tegnet må bevare den samme betydningen i enhver sammenheng det brukes, og (3) systemet må være fullstendig, det vil si at for hvert spørsmål som skal kunne løses i henhold til systemet må det kunne gis et bestemt svar. Ingen problemer må oppstå som systemet ikke kan besvare. Med disse forutsetningene oppfylt, vil man kunne foreta sluttninger innenfor systemet. Siden tegnene har klare grenser og betyr det samme overalt, vil bruken av dem i sluttninger gi klare svar. Siden systemet er fullstendig vil alle spørsmål kunne besvares.

---

⁷¹ Stig Strömholm: *Rätt, rättskällor, rättstillämpning*, Stockholm 1988, s. 136.

⁷² Somby 1999, s. 26.

⁷³ Se til dette Perelman 1980, s. 137.

Et slikt ideal har imidlertid vist seg umulig å gjennomføre i praksis. Virkeligheten er for kompleks til at den kan ordnes i et formelt system av begreper. Rettstilfellene forekommer i en glidende overgang fra det åpenbare til det tvilsomme; skarpe grenser finnes ikke. En avgjørelse kan ikke treffes ut fra ett enkelt begrepskriterium, men må fattes ut fra en vurdering av en rekke momenter. Og i den juridiske argumentasjon spiller det formelt logisk gyldige resonnement en helt underordnet rolle. Det er da også få som i dag vil hevde at det er mulig å ordne rettsstoffet etter mønster av et formelt logisk system, eller at den juridiske argumentasjon følger logikkens regler.⁷⁴ Det hender at filosofer forsøker å korrigere eller rydde opp i juridisk argumentasjon ved hjelp av sitt kjennskap til logikken. Men det virker sjeldent overbevisende.⁷⁵

Derimot bør den retoriske argumentasjonslæren ha stor relevans og interesse. Forholdet mellom den juridiske metode (rettskildelæren) og retorikkens argumentasjonslære kan ikke utredes i sin fulle bredde innenfor rammen av denne artikkelen. Vi kan bare belyse dette spørsmålet gjennom å trekke frem ett sentralt verk, Torstein Eckhoff's bok *Rettskildelære* (1. utgave 1972). Som nevnt har denne boken spilt en viktig rolle for den moderne rettskildelære både i Norge og Danmark. Det er derfor av stor interesse å se hvordan Eckhoff redegjør for juridisk argumentasjon. For å få et sammenliknings-grunnlag, skal jeg først karakterisere retorikkens argumentasjonslære noe nærmere.

Retorikken behandler spørsmål som det kan være delte meninger om; saker som har mer enn én side. Retorikkens område er det sannsynlige, ikke det sanne. Spørsmål som faller inn under retorikkens felt kan heller ikke behandles ved tradisjonell filosofisk sannhetsverdi-analyse, der svaret er ett av to: sant eller falsk. I retorikken handler det i stedet om grader av visshet. Argumentasjonslærens utgangspunkt er premisser som aksepteres i det store og det hele; av de fleste eller av de mest kvalifiserte. De er uttrykt i et språk som i sin natur er flertydig og uten eksakte grenser. Siden premissene har denne kvaliteten, kan man heller ikke forvente at slutningene skal være uggendrivelige, eller presse kravene til formell gyldighet for langt. Retorikken søker åpen tilslutning, ikke underkastelse ved tvang. Man trenger ikke retorikk for å overbevise om at $2 + 2 = 4$; og like lite kan retorikken brukes til å vinne tilhengere for det motsatte – da hjelper bare vold. Retorikkens felt er derfor omfattende.⁷⁶

---

⁷⁴ Det betyr selvsagt ikke at logikk ikke har *noen* betydning. Selv om den hviler på bestemte forutsetninger og har begrenset anvendelighet, er logikken et viktig redskap i mange sammenhenger.

⁷⁵ Et eksempel er en debatt i anledning Treholt-dommen. Se Ola Hole og Øystein Sjaastad: *Logisk sokelys på Treholt-dommen*, Solum forlag 1988 og Hans Petter Gravers kritikk i *Lov og Rett* 1990: "Treholt-dommen – logikk og juridisk argumentasjon". Et av Gravers hovedpoenger, var at man må "skille mellom logiske sluttninger, og sluttninger basert på erfaring og sannsynlighetsvurdering." (s. 365). Det korresponderer til det området som retorikken undersøker (*doxa*) og det den formelle logikken undersøker (*episteme*) i henhold til Aristoteles.

⁷⁶ Jfr. Perelman 1980, s. 120.

Retorikken er som tankeform problemorientert, heller enn systemorientert. Det betyr at utgangspunktet er et problem, det vil si et spørsmål som har mer enn ett svar, slik at det altså faller innenfor området for retorikken, slik det er karakterisert ovenfor. I retorisk teori kalles dette gjerne saker (*causa*).

Med utgangspunkt i problemet finner man frem til mulige argumenter i saken. Det kan være argumenter som er anvendelige innenfor en rekke områder (som slutninger fra det mer til det mindre) eller argumenter som bare er anvendelige innenfor et bestemt emne. Å finne frem til argumenter kalles i den retoriske teori *inventio* (bokstavelig = utfinning). Hos grekerne ble denne delen av retorikken utviklet som et eget felt med betegnelsen topikk. Topikken skulle være et hjelpemiddel til å finne frem til relevante argumenter i en sak. Man lagde mer eller mindre omfattende kataloger over argumenter som var en slags gjengangere i praktisk argumentasjon. Slike toposkataloger finner vi både i Aritotes *Topika* og i Ciceros *De Inventione* og *Topica*. Toposkatalogene er også en form for systemer, men med en annen struktur enn de formelle logiske. Det er karakteristisk at de er åpne, ikke sluttede. Det er også karakteristisk at det kan tenkes flere kataloger eller systemer ved siden av hverandre.

Når mulige argumenter er sortert ut, begynner en annen prosess: å forsterke enkelte argumenter og svekke andre. Enkelte kaller dette den egentlig retoriske dimensjon. Teknikken kan knyttes til det greske begrepsparket *auxesis* (forøkelse) og *meiosis* (forminskning). Teknikken kan anvendes både av den som vil fremme et standpunkt og av den som vil ta en beslutning, men vil falle noe forskjellig ut for de to gruppene av aktører. For den som fremmer et standpunkt (f. eks. advokaten) vil poenget være å styrke egen sak og svekke motpartens. For beslutningstakeren (f. eks. dommeren) vil teknikken ta form av en *avveining* av de ulike argumenter i saken.

Som en del av retorikken kan man også regne fortolkningslæren (hermeneutikken).⁷⁷ Alt i alt kan man derfor tale om tre stadier i den retoriske argumentasjonslære: topikk, hermeneutikk og den egentlige retorikk.⁷⁸

Til Eckhoffs fremstilling av rettskildelæren kan det heretter reises to spørsmål: 1) Er det strukturelle likheter mellom rettskildelæren slik den er fremstilt i Eckhoffs verk og retorikkens lære om argumentasjon, slik den er fremstilt ovenfor? og 2) Er det en idéhistorisk (genetisk) forbindelse mellom rettskildelæren slik Eckhoff beskriver den, og retorikken?

Disse spørsmålene er tidligere bare såvidt berørt i litteraturen. Ande Somby har i sin bok vært inne på det første spørsmålet. Etter å ha karakterisert retorik-

⁷⁷ Hans Georg Gadamer knytter hermeneutikken til retorikken gjennom felles opphav i den humanistiske tradisjon fra romerne til bla. Vico og Shaftesbury. Se bla. *Wahrheit und Methode*, 1960, engelsk oversettesle: *Truth and Method*, London 1989, s. 19-42.

⁷⁸ De to (eller tre) stadiene som er nevnt her, svarer til de to første trinn i det som i klassisk retorisk teori gjerne regnes som talens fem trinn: *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* og *actio* (finne argumenter, ordne dem, formulere talen med bla. troper og figurer, memorere den og avlevere den).

kens *inventio*, beskriver han den strukturelle likheten mellom denne og Eckhoff's rettskildelære:

I norsk rettstenkning har man konsentrert seg meget om *inventio* på det systematiske plan. Eckhoff's bok i rettskildelære som har programerklæringen om å gjøre 'rede for hva man bygger på, og hvordan man resonerer når man tar stilling til rettsspørsmål de lege lata', kan ses som et eksempel på et studium i den generelle rettslige metodens *inventio*. Eckhoff systematiserer sin fremstilling på grunnlag av tre topoityper, argumentoppfahvstopoier, sluttningstopoier og vektleggingstopoier.⁷⁹

Somby nevner deretter eksempler på de enkelte topoi. Som eksempler på oppfahvstopoier nevnes lovtekster, forarbeider, rettsavgjørelser; som eksempel på sluttningstopoier nevnes språkbruksprinsipper om alminnelige språkbruk eller fagterminologi innenfor spesielle områder, osv.

Det Somby peker på, kan utvikles noe videre. I stedet for som Somby å regne alt til *inventio*, kan vi sammenlikne Eckhoff's beskrivelse av rettskildelæren med alle de tre retoriske dimensjonene vi har nevnt ovenfor. Videre kan vi trekke inn retorikkens problemorientering og det retoriske sannhetsbegrepet. Det er naturlig å ta utgangspunkt i Eckhoff's karakteristikk av rettskildelæren. Eckhoff skriver i åpningen av boken *Rettskildelære*:

I rettskildelæren gjøres det rede for hva man bygger på og hvordan man resonerer når man tar stilling til rettsspørsmål de lege lata.⁸⁰

Denne beskrivelsen føyer seg pent inn i en retorisk modell: Utgangspunktet for rettskildelæren beskrives som å ta stilling til rettsspørsmål – altså et problemorientert foretak. Oppgavene er å gjøre rede for hva man bygger på – argumentene – og hvordan man resonerer – sluttungsformer, avveininger m.m. Disse oppgavene svarer temmelig nøyaktig til retorikkens topiske dimensjon (*inventio*) og den egentlig retoriske (*auxesis/meiosis*). Til det Eckhoff angir som "hvordan man resonerer" kan vi også regne det han vekselvis kaller "evne til å utlede argumenter fra de enkelte faktorer", "slutninger" og "tolkning". Vi kan dermed parallellføre den retoriske argumentasjonslærens tre hovedtrinn med de tre hovedtrinn i rettskildelæren. Topikk, hermeneutikk og den egentlige retorikk, svarer til de tre stadier i rettsanvendelsen: relevans, sluttning og vekt.⁸¹

Hvis vi går mer detaljert inn på saken, er det en kategori det er verdt å nevne som eksempel på sammenhengen med topos-modellen, nemlig det Eckhoff omtaler som "rettskildeprinsipper". Eckhoff slutter seg til Nils Kristian Sundbys oppfatning om at disse er "retningslinjer", ikke regler. (Enkel forklaring: Retningslinjer sier noe om hvilke momenter det skal legges vekt på i en avveining,

---

⁷⁹ Somby 1999, s. 137.

⁸⁰ Torstein Eckhoff: *Rettskildelære*, Oslo 1987, s. 11.

⁸¹ Jfr. Eckhoff 1987, s. 17-24.

mens regler sier noe om hva som blir følgen hvis visse betingelser er oppfylt). Om rettskildeprinsippene sier Eckhoff at de gir ”en viss veiledning”; men at de forskjellige prinsippene ”er langt fra eksakte”; de kan ordnes i grupper (f. eks den kjente listen over rettskildefaktorene),⁸² men rekkefølgen i en faktorliste (topos-katalog) ”er ikke bestemmende for vekten”; det er heller ingen ”faste vekter”. Rettskildeprinsippene etterlater derfor rom for et betydelig skjønn. Dette tilsvarer sentrale strukturelle trekk ved topoi: Topoi er ikke eksakte. De kan grupperes, men vil ikke kunne utgjøre et fullstendig eller sluttet system. Det man kan oppnå ved hjelp av dem, er begrenset; de er kun hjelpe middler, som må anvendes og suppleres ved bruk av skjønn.

Retorikkens begrep om sannsynlighet svarer også til Eckhoffs begrep om juridisk visshet. Eckhoff skriver om avveiningene (den egentlige retoriske dimensjon), at resultatene ”må nødvendigvis bli temmelig skjønnsmessige.”⁸³ Som en del av forklaringen på dette peker han på at rettsanvendelsen har en kompleks karakter: ”En [...] grunn til at avveiningene blir skjønnsmessige, er at rettskildebildet varierer fra sak til sak, og at det ofte er mer enn to argumenter som skal veies mot hverandre. Det kan f. eks. hentes argumenter fra både lovtekst, forarbeider, praksis og reelle hensyn m.v. Og de kan dels trekke i samme og dels i forskjellige retninger.”⁸⁴ Det ligger i kortene at det vi har med å gjøre ikke handler om det sikre eller det selvinnlysende, eller det som kan bevises gjennom ”tvingende” logiske slutninger.

Forholdet mellom retorikk og juridisk argumentasjonslære slik den er fremstilt hos Eckhoff burde vært undersøkt mer utførlig. Men ut fra det som ovenfor er gjennomgått, må det med forbehold for de nyanser og presiseringer som en mer detaljert undersøkelse ville gi, være berettiget å konkludere med at det er strukturelle likheter mellom Eckhoffs rettskildelære og retorikkens argumentasjonslære.

Om det andre spørsmålet – om den genetiske eller idéhistoriske forbindelsen mellom rettskildelæren slik den er fremstilt hos Eckhoff og retorikken – finnes det ingen undersøkelser, som jeg er kjent med. Eckhoffs rettskildelære må sees i konteksten av hans øvrige rettsteori, og denne inneholder mange heterogene elementer som gjør det vanskelig å si noe bestemt om enkelte innflytelsesforhold. Det kan se ut til den retorisk-pragmatiske tradisjonen lever videre i Eckhoffs verk; ovenfor har jeg antydet innflytelse fra Perelman og Næss som mulige forklaringer. Dessuten er det grunn til å anta at Eckhoff trekker på en juridisk tradisjon som er så grunnfestet retorisk, at retoriske oppfatninger mer eller mindre ubevisst føres videre.

---

⁸² Eckhoff 1987, s. 18.

⁸³ Eckhoff 1987, s. 22.

⁸⁴ Eckhoff 1987, s. 23.

Uansett hvordan vi vil betrakte de historiske og strukturelle forbindelser mellom retorikken og den juridiske metoden, slik den er fremstilt hos Eckhoff, er det på det rene at Eckhoff langt på vei formulerer seg med et annet vokabular enn det som brukes i retorisk teori. For eksempel snakker han om relevans, slutning og vekt, uten å nevne at dette kan forstås som eksempler på topiske, hermenutiske og retoriske teknikker. Det kan derfor reises spørsmål om det er grunner til å gjøre endringer i beskrivelsen av rettskildelæren slik den gjøres hos Eckhoff (endringer som altså i mindre grad ville gå på innholdet), for bedre å bringe den i samsvar med retorisk teori. Somby har antydet et svar på dette spørsmålet. Rettskildelæren har etter hans oppfatning et vokabular som det knytter seg problemer til og som godt kan forandres: ”Rettskildelæren har lånt mange scientistiske ord og metaforer fra samfunnsvitenskapene, og de skulle det være mulig å skifte ut”.⁸⁵

Jeg er ikke uten videre enig i dette. Det viktigste er etter mitt syn at man er klar over forbindelsene mellom retorikk og juridisk argumentasjonslære. Det kan være mange ulemper forbundet med å gjøre store endringer i et vokabular som fungerer godt, og som har lang tradisjon, slik det begrepsapparatet Eckhoff betjener seg av til dels har. En annen ting er at retorikken, like lite som filosofien, bør gjøres til en overordnet målestokk for hva som er god juridisk praksis og språkbruk. Det juridiske felt utvikles best ut fra et nøyne kjennskap til de juridiske problemer og deres egenart. En retorisk orientering av rettskildelæren må følgeelig skje ut fra betraktninger av hva det er bruk for i jussen. Det er heller ikke tale om noe enveis forhold fra retorikk til juss; jussen har stått modell for retorikken like mye som omvendt. Et annet forhold, som det kan være grunn til å nevne, er at retorikken like lite som logikken, er noe universalmiddel som løser alle problemer. Tvert i mot er retorikken også i en viss forstand formell: den gir ingen ny kunnskap. En overdreven vekt på retoriske aspekter ved juridisk argumentasjon vil på samme måte som overfokusering av de logiske sider, kunne føre til at forbindelsen mellom jussen og de menneskelige og samfunnsmessige relasjoner som reguleres av retten, blir brutt. For å sikre forbindelsen mellom retten og det levende liv, er retorikken like så lite som logikken det rette middel. Som modell for den juridiske argumentasjon, derimot, er den etter min oppfatning å foretrekke.⁸⁶

Selv om man ikke vil omstøpe den juridiske metodelæren i et retorisk begrepsapparat, kan et kjennskap til retorikken være av det gode. Slik Somby var inne på, kan retorikken være et middel til rett og slett å kvitte seg med en del positivistisk skrap som hemmer forståelsen av de juridiske prosesser. Blant mange slike biter av positivistisk vrakgods, vil jeg her bare nevne en: tendensen

---

⁸⁵ Somby 1999, s. 137.

⁸⁶ En annen ting, er at det kanskje ikke er så mye Eckhoff selv – som hadde en særegen evne til å formulere seg på en naturlig og sjargongfri måte – som hans etterfølgere, som har gitt rettskildelæren det preg av scientisme, som den eventuelt måtte ha. Ved å gå tilbake til Eckhoff, og plassere ham i en retorisk tradisjon, ville kanskje faren for uheldig teknifisering av språket i noen grad kunne avverges.

til å operere med en form for bivalent logikk som ytrer seg i bruk av skarpe dikotomier (todelinger). Dikotomien stammer fra den formelle logikken; den er en nødvendig forutsetning for å få et formelt system til å fungere. Skal man kunne gjøre utledinger i formell logikk, nytter det ikke å si at slutningen er sannsynlig eller nesten gyldig. Det er enten-eller: sann eller falsk. Ut fra en retorisk argumentasjonsteori er det imidlertid sjeldent eller aldri at man støter på ekte todelinger. Som regel finnes det mellomformer. Og siden retorikkens område svarer med jussens, er det heller ikke på sin plass med dikotomier der.

Et av stedene hvor den dikotomiske tenkningen har gjort mest skade i retts-teorien, er i oppfattelsen av skillet mellom fakta og vurdering; mellom 'er' og 'bør'; mellom kunnskapsutsagn og vurderingsuttrykk, eller hvordan det nå uttrykkes.⁸⁷ Her er det selvfølgelig ikke meningen å hevde at det ikke er noen forskjeller ute og går; det er klart at noe av det vi påstår er tuftet på mer objektivt, uavhengig grunnlag, og noe er mer knyttet til ulike former for vurderinger. Po-enget er derimot at man ikke skal oppfattet dette skillet som absolutt, som det dreide seg om to – og bare to – alternativer, uten noen tredje mulighet. Saken er at det ikke bare er en tredje mulighet, men et helt sett av muligheter – det dreier seg om en overgang med mange mellomformer mellom det vi vil si dreier seg om kunnskap og det vi vil si beror på den enkeltes vurdering. En slik problem-stilling som den om rettskildelæren er normativ eller deskriptiv bør derfor begraves, fordi den på en helt feilaktig måte lukker spørsmålet i retning av svar-alternativer som ikke reflekterer problemets art. Det samme gjelder spørsmålet om grensedragningen mellom rettspolitikk og rettsvitenskap. Det er ikke her tale om et enkelt enten-eller. I tillegg til at det i begge relasjoner finnes mellomformer, vil det også være slik at ytterpunktene ikke finnes: det finnes rett og slett ikke noe som er helt objektiv, nøytral rettsvitenskap.

På den annen side – og det er like viktig – må disse innsiktene ikke misbrukes. At sikkerhet og objektivitet ikke kan oppnås må ikke tas som argument for en eller annen form for ukritisk og omfattende relativisme. Her er det mange postmoderne teorier som svikter. I realiteten opererer man med de samme tanke-skjemaene som formalister og positivister – man snur dem bare på hodet.⁸⁸

Nettopp i denne sammenheng kan retorikken være av stor verdi, fordi den er en lære om hvordan man kan argumentere på områder der det ikke finnes sikre utgangspunkter og tvingende konklusjoner. Den kan sees som et middel til det Stephen Toulmin har kalt *Return to reason*.⁸⁹

---

⁸⁷ Om hvordan Alf Ross bruker denne dikotomien i sin kritikk av naturretten, se Blandhol 1999, kapittel IV. Se også Blandhol 2002a, s. 61 for en mer kritisk evaluering av et annet eksempel på denne argumentasjonsstrategien hos Ross.

⁸⁸ Denne tankefeilen er ikke forbeholdt postmodernister. Det er i virkeligheten en meget gammel diskusjon som er bare er antydet: forholdet mellom omfattende og moderat skeptisisme.

⁸⁹ Stephen Toulmin: *Return to reason*, Cambridge 2001.

Retorikk og juridisk stil

Som vi har vært inne på hadde den klassiske retorikken to bestanddeler: en lære om argumentasjon og en lære om stil. De to flyter noe over i hverandre, for både gode argumenter og god stil er nødvendig for å nå målsetningen: – å overbevise. Om idealet for juristen såvel som for retorikeren alltid må være å fremme en sak ved hjelp av argumentenes kraft, kan man ikke være blind for – og aller minst i vår tids medievirkelighet – at innpakningen har betydning for resultatet. Retorikken som studiet av effektiv kommunikasjon, er her et kjernefag for juristen.

Juridiske lærebøker og dokumenter, enten det dreier seg om dommer eller offentlige utredninger, er sjeldent en fornøyelse å lese. Til en viss grad er det naturlig. Det juridiske språket fyller ofte spesielle funksjoner, der de estetiske aspekter er av relativt underordnet betydning. Dette gjelder ikke minst de mer tekniske juridiske tekster, som lovtekster og avtaletekster. Her er det klarhet (eller noen ganger også uklarhet) som teller, mer enn stil og eleganse. En annen ting er at det juridiske språket ofte i eminent forstand er performativt – det gjør noe med de situasjonene det omhandler, for eksempel avsier en dom, innstifter et ekteskap, konstituerer en avtale, osv. Det det da kommer an på, er faste uttrykk og vendinger – formler. Men i mange andre sammenhenger, for eksempel når det gjelder skriving av juridiske betenkninger, dommer og forskjellige utredninger eller artikler og bøker om juridiske spørsmål, vil kravene til stil være andre. Her kan retorikken være en hjelp, i det minste som en påminnelse om de utfordringer man står over for. Den største farenen med juridisk prosa er kanskje konvensjonaliteten: man bruker forskjellige formularer og maler for å lage nye dokumenter og venner seg også til bestemte uttrykksmåter som går igjen i mange sammenhenger. Ofte kan det dreie seg om nokså tungvinde måte å uttrykke seg på. Kanskje går det raskt og greit for den som forfatter dokumentet, siden det er gjort på denne måten tidligere. Andre jurister forstår kanskje også innholdet, fordi de gjør det på samme måte. Men jurister skriver ikke bare for seg selv, eller for andre jurister, men også for andre enn jurister. Og da må man justere sin bruk av virkemidler deretter – talen må rettes inn i forhold til publikum. Først da blir talen effektiv, og passende. Dette er innsikter som ligger dypt forankret i den retoriske tenkning, innsikter som kan være nyttige også for dagens jurister. I tillegg inneholder de retoriske lærebøkene et vell av begreper og eksempler som angår nettopp disse tingene.

Retorikken i antikken var en lære om talekunst – i bokstavelig forstand: kunsten å tale for en forsamling. Få yrkesgrupper har så stor bruk for ferdigheter i muntlig fremføring som jurister. Det finnes da også et eget fag spesielt for formålet, som kalles prosedyreteknikk. Det er et fag der den klassiske retorikken har eksemplarisk relevans. Selve fagområdet stammer fra antikkens retorikk. Ciceros og Quintillians lærebøker er fulle av eksempler fra rettssalen. En viktig norsk fremstilling av dette emnet – Johan B. Hjorts bok *Prosedyreteknikk* fra

1956 – har grepet dette.⁹⁰ Hjort tar i sin fremstilling utgangspunkt i retorikken. Han ordner stoffet etter den klassiske lære om talens fem deler og illustrerer med eksempler fra egen praksis, så vel som fra Ciceros og Quintillians skrifter. Man vil neppe angre på å stifte bekjentskap med Hjorts bok også idag. Men hvorfor ikke gå *ad fontes* – direkte til kildene, til Ciceros *De Oratore* eller Quintillians *Institutio Oratoria*? Det ville også være en påminnelse om at advokater utøver en profesjon med et historisk sus.

Prosedyre er et emne som engasjerer studenter og prosedyrekurranser er etterhvert blitt innført på det juridiske fakultet i Oslo, både internt og internasjonalt. Som tegn på praktikernes interesse i prosedyreteknikk, kan man se de utgivelsene som er kommet om dette emnet de senere årene, – senest førstelagmann Nils Erik Lies bok om *Parts- og vitneavhør*, som kom ut i 2002.⁹¹ I engelsk og amerikansk rettspleie regner man ferdighetene i krysseksaminering som det virkelige kjennetegnet på den gode advokat. Selv om de mange serier fra advokatmiljø og rettssaler som for tiden går over norske TV-skjermer neppe reflekter virkeligheten fullt ut, gir de nok et visst innblikk i hvilke ferdigheter og hvilken vekt som legges på eksaminasjonen i denne rettskulturen. Lie har tatt opp et emne med vide forgreninger.

Til tross for interessen fra studenter, og behovet i praksis, finnes det stadig intet studietilbud i retorikk og prosedyreteknikk for jurister ved Universitetet i Oslo. I Uppsala har professor i retorikk Kurt Johannesson i en årekke drevet opplæring i retorikk for jurister; etter eget utsagn med utgangspunkt i Ciceros og Quintillians bøker. Med opprettelsen av et studietilbud i retorikk og språklig kommunikasjon ved universitetet i Oslo, burde det være mulig å innføre en liknende ordning hos oss: et retorikkstudium for jurister. Det ville også bringe juristene i kontakt med en glemt del av egen fagtradisjon, og med et av de eldste humanistiske fag.

---

⁹⁰ Johan B. Hjort: *Prosedyreteknikk : herunder parts- og vitneavhøring*, Oslo : Den norske sakførerforening, 1956.

⁹¹ Nils Erik Lie: *Parts- og vitneavhør*, Oslo: Cappelen Akademisk Forlag 2002.

Retorik – ett nytt universitetsämne?

Kurt Johannesson

Under antiken hade retoriken en självklar status i samhället. Det fanns talarskolor i alla städer och i dem utbildades de ynglingar som skulle göra karriär i det offentliga livet. Dagarna fylldes av praktiska övningar och studium och imitation av de berömda talarna och författarna i samtiden och historien. Så blev retoriken en gemensam konst och kunskap inom tidens elit och ett instrument att hävda dess makt och ideal.

Sedan skulle andra eliter överta retoriken och omtolka den efter sina behov och drömmar om det goda samhället. Det var kyrkans folk, ”klerkerna”, under medeltiden. Det var furstarna, adelsmännen och ämbetsmännen under renässansen och barocken. Det var en ny grupp av borgarliga intellektuella under 1700-talet, liksom författare och tidningsmän under 1800-talet och nya grupper av frikyrko- och nykterhetspredikanter, folkupplysare och politiska agitatorer mot seklets slut. Man kallade det inte alltid ”retorik”. Men alla använde denna klassiska konst för att styra människors tankar, känslor och handlingar.

Så var retoriken en obruten men också dynamisk och föränderlig tradition under mer än två tusen år av Västerlandets historia. Men i dag år 2002? Våra studenter skall inte tala i den romerska senaten, skriva manifest i någon furstes kansli eller predika i något bönhus på landet. De kommer att möta en helt annan värld när de stiger ut genom skolans eller universitetets portar. Och ändå vågar jag tro att retoriken fått en ny aktualitet inom den moderna forskningen och undervisningen – och särskilt på fyra områden som jag vill skissa i det följande.

Språk- och samhällshistorien

I äldre tider ägde man en teori om språket som byggde på tre discipliner – grammatiken, logiken och retoriken. I dag har vi en annan teori, den moderna lingvistiken. Och jag förstår om den gamla teorin tycks mekanisk och ytlig eller naiv i dess ögon.

Men detta har en förklaring. De gamla läroböckerna skrevs inte för lärda och forskare – utan för skolpojkar och studenter. De skulle fungera i klassrummet när man steg för steg skulle lära sig den svåra konsten att tala och skriva väl. Därför måste denna språkliga teori vara enkel, konkret och pedagogisk. Men den skulle också inspirera generation efter generation att nära sig den fulländning som Cicero eller Demostenes givit odödliga exempel på.

Läroplanerna och elevernas skrivhäften visar hur systematiskt och effektivt man gick till väga. Det började med enkla övningar att imitera ett brev av Cicero eller skriva en liten uppsats över ett moraliskt tema. Efter hand fick man också

lära sig att variera och pryda språket med olika retoriska figurer och välja mellan olika stilar. Så kom de svåra övningarna. Det var att delta i disputationer som respondent eller opponent, att bestiga katedern för att hålla en oration, att skriva dikter på olika versmått och i olika genrer och kanske att agera i ett drama. Och alltid med de konstfulla ord, den sköna deklamation och det värdiga uppträdande som en sann vältalighet krävde.

I stort sett använde man samma pedagogiska metoder, läroböcker och exempel i alla västerländska skolor. De blev grunden till en gemensam vältalighet och tankevärld. Därför kunde en svensk eller norsk präst slå upp en tysk eller engelsk postilla och låna fraser och exempel från denna till söndagens predikan. Därför kunde diplomater och hovmän resa runt i Europa och använda samma eleganta fraser vid audienserna och samma sentenser eller historiska exempel i konversationen. För den retoriska konsten var alltid densamma.

Retorikens historia visar därmed hur olika eliter i alla tider undervisat och tränat de unga i det specifika språk som skänkte gruppen eller institutionen dess identitet och makt. Den retoriska konsten skapade och återspeglade en specifik struktur i varje samhälle. Samtidigt försökte dessa eliter ”tukta” och ”uppodla” de nationella språken till samma lagbundenhet, klarhet, skönhet och kraft som den antika vältaligheten ägt. Kyrkans män fick en oerhörd betydelse för en sådan normering och utveckling av ”folkspråken”. Predikningar, bibelöversättningar, bön- och andaktsböcker – allt var en oupphörlig undervisning inte bara i fromhet och dygd utan också i det rätta och goda språket. Och detta var en skola där alla, rika och fattiga, lärda och olärda, satt som lyssnande och vördnadsvärda elever. Men från renässansen började också furstehoven och aristokratiska eller borgerliga sällskap och ”akademier” verka för en uppodling av folkspråket, så att detta kunde fostra medborgarna till ädla dygder och höja nationens ära. När den franska akademien grundades 1635 och den svenska 1786 hade båda ett klart politiskt syfte. Detta långa och målmedvetna arbete har också präglat de språk vi lever med och använder i dag. Skrapar man på ytan av den officiella franskan, svenska eller norskan finner man en mängd av de språkliga mönster och ideal som först formulerades i den klassiska retoriken.

Retoriken finns också i varje enskild text från äldre tider. Alla som gått i en skola hade lärt sig att betrakta språket ur ett bestämt perspektiv – som ett medel eller instrument att övertyga människor. Det blev också självklart att man skulle använda denna konst när man lämnat skolan och skulle hålla en predikan och ett politiskt tal eller skriva ett brev och konversera i salongerna. Allt tycktes vara genrer inom en och samma vältalighet. Därför är det så viktigt att moderna historiker lär sig något om retoriken, som praktisk konst och syn på språket. För annars är det lätt att tolka dokument och källor på ett anakronistiskt sätt. Man ser inte vad äldre tiders människor egentligen ville säga och uppnå med dessa ord och argument.

Det är värt att notera hur även vetenskaperna räknades till vältaligheten, från antiken till 1800-talet. En historiker komponerade alltid sitt verk efter retorikens principer, med exempel och argument och med en stil som valts med stor omsorg. För historien skulle ju vara en *magistra vitae* med Ciceros berömda fras – det förflutna skulle undervisa och övertyga människorna om världens gång och hur de själva borde leva. Men det var lika självklart för naturvetenskapsmännen att använda sig av retoriken. Så skrev Carl von Linné lärda verk, reseberättelser och orationer med samma uttröttliga penna. Och alltid fann han exempel och metaforer som överraskade och hänförde – som när han jämförde växternas fortplantning som ljuva bröllopsnätter på mjuka bolstrar bakom kronbladens sängomhängen. Sexualsystemet var utan tvivel en genial princip för att skapa en ny ordning mellan familjer, släkten och arter inom botaniken. Men det skulle aldrig ha fått detta snabba genombrott, om inte Linné varit en djärv och medveten retoriker som visste hur man skulle ”sälja” sina idéer, sin älskade botanik och sig själv på offentlighetens scen.

Ännu en aspekt på retoriken. Den kan synas statisk och konservativ: här fick elever öppna samma läroböcker och imitera samma exempel under två tusen år. Men detta är bara halva sanningen. För denna mäktiga tradition kunde alltid om tolkas efter tidens krav och drömmar. Därför har retoriken ständigt bytt sin skepnad under historiens gång, likt Proteus i den grekiska sagan. Jakten efter ett nytt och utmanande eller hänförande språk, efter moderniteten, är ett lika typiskt drag hos retoriken som traditionen. Och ibland kan dessa metamorfoser komma mycket snabbt. Så skapar revolutionsmännen en ny retorik i Frankrike åren kring 1789. Men tio år senare är den omodern när Napoleons militärmakt omsveps och legitimeras i en antikiserande retorik. Och den förträngs av en tredje när Napoleon lider sig nederlag vid Waterloo 1815 och restaurationsens fromma språk börjar strömma från furstarnas troner och predikstolarna i hela Europa.

Det finns alltså många skäl att forska om retoriken i dag. Den var en del av skolornas vardag under två tusen år. Den var också ett instrument för olika eliter, andliga, politiska och intellektuella, när de försökte forma samhället efter sina ideal och intressen. Den kom också att präglia de olika språkens utveckling, eftersom den klassiska vältaligheten alltid hägrade som ett självklart ideal. Och även om retoriken var elitistisk till sin ideologi, kom den att få konsekvenser långt ut i samhället. För kyrkan var full av lyssnande människor vid prästens predikan. Man lyssnade även när överheten tog till orda vid ting och rättegångar eller genom det skrivna ordet.

Så har den retoriska konsten ägt en betydelsefull roll genom historien, när man sökt bygga fungerande samhällen och stater och formulera nationella identiteter. Det var detta som Cicero beskrev med några berömda ord i *De oratore*:

Vilken annan kraft kunde samla spridda människor till en enda plats och leda dem från det vilda och bondska levernet till en förfinad kultur och samhällsordning, eller skapa lagar och skipa rätvisa när en stat väl hade grundats?

Litteraturvetenskapen

1948 utkom *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* av Ernst Robert Curtius. Där sökte han visa hur en och samma tradition burit upp all språklig konst i Västerlandet, från antiken till modernismen. Och retoriken – den retorik som knappast nämndes i tidens litteraturhistorier – skulle ha varit en betydelsefull del av denna tradition.

Curtius och andra pionjärer kom att inspirera till en ny forskning kring den äldre litteraturen. Det fanns två roller inom den språkliga konsten sedan antiken, talaren och poeten. Men nu tyckte man sig se att de ägde mycket gemensamt. En skicklig talare utnyttjade kraften och skönheten i bilder och andra ”figurer” och ordens klang och rytm likaväl som en poet. Båda ville också röra människornas känslor och fostra dem till sanning och dygd. Detta blev särskilt tydligt i vissa poetiska genrer som epos, drama och roman – för där infogas ständigt konstfulla tal och debatter i berättelsen. Talekonsten och poesin beskrevs också som två former av samma vältalighet i läroböckerna, den ”fria” och den ”bundna”. Varje skolpojke och student skulle lära sig att behärska dem båda.

Därför har det blivit så vanligt under senare år att man använder retoriken som hjälpeteknik i forskningen kring den äldre litteraturen, antingen det rör sig om Shakespeares dramer. Montaignes essäer eller Rousseaus romaner och traktater. Denna ”retorisering” av litteraturvetenskapen har medfört en annan slags textanalys: man har försökt närra sig verken utifrån den konst och de värderingar som var självklara för diktarna själva och deras ursprungliga publik. Det har också inneburit ett nytt perspektiv på verkens syfte och funktion i sin tid. All vältalighet hade ett undervisande, argumenterande och fostrande syfte – så även dikten.

Med romantiken kom som bekant en annan litterär teori. Nu övertog estetiken mycket av den roll som retoriken förut ägt i den lärda världen. Den hävdade att poesin och vältaligheten var vitt skilda genrer och att poesin var den konstnärligt och mänskligt överlägsna. För den var den äldsta formen av språklig konst och den enda som kunde uttrycka en ideal sanning liksom individens djupaste känslor och upplevelser. Vältaligheten dock beskrevs som en mer ytlig och begränsad konst. Den handlade inte om det eviga och djupa utan om samhällets strider och partiska intressen. Detta ledde med tiden till ett nytt begrepp, ”skönlitteraturen”, som inkluderade poesin och vissa former av konstnärlig prosa, exempelvis romanen. Nu fick vi dessutom en särskild vetenskap, litteraturhistorien, som sökte visa hur dessa ideal arbetat sig fram mot större klarhet och rikedom genom tidernas gång.

Detta har tolkats som att retoriken ”dog” med romantiken. Men detta är inte riktigt sant. För i praktiken fick vältaligheten en guldålder under 1800-talet. Då firade man oräknliga jubiléer och fester med praktfulla tal från tribunerna. Då fick vi en rikare samhällsdebatt än någonsin tidigare i historien, i parlament och politiska föreningar, i kyrkor och bönhus, i nykterhetsloger och föreläsningssalar och alla de tidningar och böcker som vällde fram i stora upplagar. Och retoriken var en självklar kunskap hos alla som talade eller skrev i denna moderna offentlighet. Alla ”bildade” hade ju läst sin Cicero i skolan och många andra grep begärligt efter samma konst som man kunde lära sig i arbetarklubbar och på folkhögskolorna eller genom billiga läroböcker och brevställare. Det är också släende hur många av de stora diktarna också höll tal i tidens frågor. Det gäller Tegnér och Heidenstam i Sverige likaväl som Björnson i Norge. Så levde den retoriska konsten kvar vid sidan av skönlitteraturen från romantiken till andra världskriget, även om litteraturhistorien sällan erkänner detta i sin bild av denna epok.

Det finns ännu en uppgift för litteraturvetenskapen. Det är att förklara vad som egentligen hände under 1800-talet. I regel har man beskrivit romantiken och realismen som ett gigantiskt brott i den västerländska traditionen. Före detta brott hade vi allt mer förstelnad vältalighet och ytliga läroböcker i retorik och poetik. Efter brottet kommer en fri och modern litteratur och en djupare förståelse av litteraturens väsen och uppgift. Mycket av detta synsätt etableras när den romantiska skolans ledare gav en överdrivet mörk bild av den gamla ”skolretoriken”, för att omge sina idéer och sig själva med ljusets och framstegets glans. De var i praktiken skickliga marknadsförare eller retoriker. Olika studier har också visat hur de valde ut vissa idéer i retoriken och lade dem till grund för en ny teori. Känslornas makt, den originella stilens, personlighetens utstrålning, musiken i språket – allt hade faktiskt diskuterats av de gamla retorerna. Så fanns det kanske något av en dialektisk process eller dold kontinuitet mellan gammalt och nytt när den nya estetiken och litteraturen föddes.

Konsten att tala och skriva

Men retoriken var först och främst en praktisk konst, från antiken till 1800-talet. Dess främsta syfte var alltid att skickliga eller professionella talare och skribenter. Nu håller man på nytt kurser i retorik igen i skolorna och vid universitetet, på företag och i föreningar och partier. Och egentligen är det samma dröm som lockar människor till dem. Man vill äntligen bli fri från sin fruktan att tala inför andra – detta är ett stort problem för oräknliga människor på alla nivåer i samhället. Dessutom vill man lära sig konsten att få andra att lyssna och att övertyga dem. Och denna dröm blir desto mer intensiv eftersom det talade ordet har fått en så märklig renässans i våra dagar, på bekostnad av det skrivna. Där finns måhända några orsaker till stora intresset för retoriken under senare år.

Men detta gör också retoriken till en främmande fågel på de humanistiska och samhällsvetenskapliga fakulteterna. Där försökte man skilja mellan sann vetenskap och den praktiska nyttan och färdigheten. Förr läste man historia för att lära sig hur man borde handla i olika situationer – det handlade om moral och levnadskonst. Nu såde man att historien måste utvecklas till en objektiv och strikt metodisk kunskap ”wie es eigentlich gewesen ist”. Förr läste man litteratur för att lära sig att hålla orationer och skriva dikter. Men detta krävdes inte i det nya ämnet litteraturhistoria - i stället skulle man vinna en kunskap om litterära teorier och de stora diktarnas livssöden och verk. Denna distinktion mellan vetenskap och praxis kan förklara den skepsis som många forskare och lärare känner inför retoriken. I deras ögon förefaller retoriken alltför ovetenskaplig eftersom den alltid förenat teoretisk spekulation med praktiska övningar.

Man kunde också säga att lägre skolor borde ta hand om den språkliga träningen. När man kommer till ett universitet eller en högskola skall man ha lärt sig att tala och skriva väl.

Men så ser inte världen ut, det vet alla som undervisat på ett universitet. Några studenter sitter alltid tysta på lektioner och seminarier. Några blir alltid ”sjuka” den dag de har en muntlig uppgift. Många använder också ett fattigt och osäkert språk i proven och uppsatserna eller avhandlingarna. Det finns redan i dag ett stort behov av tal- och skrivträning inom den akademiska undervisningen. Och detta behov torde öka i framtiden när allt fler beräknas gå vidare från gymnasiet till högre studier.

Hur ser studenterna själva på saken? Några vill syssa med politik eller juridik. Några skall presentera sin forskning vid internationella symposier. Många, alltför många är också rädda att tala offentligt. Alla vet att de också kommer att möta ett hårt konkurrenssamhälle den dag de lämnar sina fria studier. Och då kommer de att dömas och sorteras, bland annat utifrån sin förmåga att tala och skriva vid anställningsintervjuer, vid sammanträden, konferenser och liknande situationer. Men det handlar också om något annat, något mänskligt och tidlöst. Det är en längtan att finna ett eget språk och att bli sedd och respekterad genom detta. Jag tror att universiteten måste respektera dessa behov när man utformar läroplaner och kurser. De är faktiskt till för studenternas skull.

Men det är svårt att undervisa i retorik. Man måste behärska konsten att tala och skriva väl. Läraren skall vara en inspirerande förebild. Man måste också följa en genombrott pedagogisk plan. Och man måste lyssna på studenterna, för att uppfatta de problem och drömmar som varje individ bär inom sig.

Frågan är var och hur denna undervisning skall äga rum. Idealet vore naturligtvis om varje kurs innehöll en retorisk uppgift för varje student. Så var det på universiteten ända till 1800-talet, när man ständigt skulle lämna in ”krior” eller uppsatser för att då dem rättade av lärarna och delta i disputationer eller lyssna på sådana, antingen man läste teologi eller ekonomi. Däriigenom skulle den retoriska träningen bli ett element i all akademisk undervisning, från grundkursen till

forskarutbildningen. Man kunde också överväga att införa särskilda kurser i retorik under ett propedeutiskt år. Vid amerikanska college läser många *speech* och *composition* ett år innan de väljer andra ämnen. På samma sätt borde det finnas särskilda kurser i retorik för dem som just avslutat en viss utbildning och nu skall ta steget ut i arbetslivet – det kan gälla juridik, ekonomi, teologi eller något annat ämne. För då börjar många studenter ana hur viktigt det är att äga både teoretiska kunskaper men också den rätta språkliga kompetensen.

En kritisk disciplin

Retoriken är således en praktisk konst till sitt ursprung – men också en kritisk sådan. En talare måste lära sig att granska motståndarnas argument och språk för att finna svagheter och möjligheter, innan han själv tar till orda. Den klassiska retoriken rymmer dessutom en rik diskussion om de dygder som en god talare bör äga och om de skador en falsk och demagogisk vältalighet kan vålla i samhället. Retoriken handlade om konst, makt och moral, i deras eviga och alltid problematiska förening.

Den moderna retorikforskningen växte till stor del fram vid de amerikanska universiteten. Där började man använda denna gamla teori för att studera propagandan vid det första och andra världskriget. Dessutom studerade man de ledare som lyckades gripa makten och styra opinionen med en både bländande och skrämmande talekonst – män som Mussolini, Hitler, Stalin, Churchill eller Roosevelt. Samtidigt började man utforska retorikens roll i den amerikanska historien liksom i kampanjerna vid varje presidentval innebar. Och det fanns alltid en kritisk grundton i denna forskning. Man ville visa hur all politik kunde betraktas och studeras som en slags retorik. Och denna kunde man använda för att skapa enighet, kraft och optimism i svåra situationer - men också för att bedraga och manipulera mänskor med ordens gränslösa makt.

Man började också studera mediernas språk som en slags retorik. Under 1800-talet dominerade tidningarna den politiska opinionsbildningen, men under 1900-talets gång fick de mäktiga konkurrenter i radio och TV. Och etermedierna gav retoriken ännu större aktualitet. För nu läste man inte bara orden, man kunde också höra rösterna och se ansiktena och gesterna, som om retorikerna vore i ens eget vardagsrum. När Ronald Reagan framträddes på 1980-talet behärskade han denna konst med den professionelle skådespelarens skicklighet. Och sedan blev det självklart att en politiker borde tränas i detta av särskilda experter och konsulter. För världen styrdes ju genom *the telerhetoric*, som vissa forskare kallade det nya språket.

Detta har skapat ett märkligt fenomen. Förr fick vi en enhetlig politisk kultur i Västerlandet genom att alla läste Cicero och de antika historikerna i skolan. Därmed blev det forna Rom en skola i den politiska konsten för alla, vilket också framhävdes genom de pelare och portaler som fick pryda varje furstes slott eller ämbetsverk och riksdagshus. Nu har vi fått en annan slags globalisering av det

politiska språket där Washington blivit det nya Rom och där de amerikanska TV-bolagen skapat en retorik i ord och bild som beundras och imiteras i hela världen.

USA har blivit en förebild för andra länder, genom sin politiska kultur men också genom kritiska forskning av denna som bedrivs vid de amerikanska universitet. Jag tror att en sådan forskning behövs även vid de nordiska universitet. För varje land påverkas nu ofrånkomligt av den internationella retoriken – den binder vår handlingskraft och präglar vår världsbild. Samtidigt har varje stat en egen retorisk tradition som det är viktigt att utforska och värdera. Det som är rätt och övertygande i USA kan vara otänkbart i Sverige eller Norge – och vice versa.

Retoriken kan också skapa en kritisk distans och medvetenhet inför två andra institutioner som i hög grad styr det moderna samhället - medierna och reklamen. Man kan nämligen analysera en löpsedel, en tidningssida, ett nyhets- eller debattprogram eller en annons med hjälp av retorikens termer och värderingar, för att lyfta fram den dolda strategin bakom dessa språkliga handlingar. Naturligtvis kan man göra samma slags analys med modeller från den pragmatiska lingvistiken, *speech act*-teorin, semiotiken osv. Men retoriken har vissa fördelar. Den framhäver oss hur språket påverkar oss som lek, lust, känsla, närvaro och gemenskap. Andra teorier kan ha svårt att fånga denna sinnliga och emotionella upplevelse. Och retoriken inbjuder alltid till en moralisk debatt. Är det rätt eller orätt att använda språket på detta sätt?

Under senare år har ännu ett språk börjat forma våra liv – det som vi möter i datorerna. Vill man skapa en ny elektronisk muntlighet genom det enkla och snabba språket i alla *e-mail* och hela Internetkulturen? Hur förhåller sig detta språk till den klassiska brevkonsten och andra språkformer i historien? Och vad får det för konsekvenser för vår kultur, på gott eller ont? Detta är frågor som retorikforskarna torde brottas med i framtiden.

Behöver vi retoriken i dagens akademiska undervisning? Jag tror det. Det borde ingå ett moment av språklig träning i varje kurs, oavsett ämnet. Och det räcker inte för läraren att dela ut muntliga eller skriftliga uppgifter – studenterna måste också få en konstruktiv kritik på *vad* de säger eller skriver och *hur* de gör detta. Man kan också låta kamraterna göra detta. Då lyssnar de mer intensivt och då börjar de reflektera över de språkliga problemen och möjligheterna i varje uppgift. Och de missbrukar sällan denna roll som kritiker. Det är deras tur att stå på scenen nästa gång.

Dessutom kan retoriken användas som metod eller hjälpmetod inom en rad ämnen. Historien och statsvetenskapen handlar om hur man skapar opinioner och utövar makt med språkets hjälp, teologin om hur man formulerar en troslära och sprider den genom predikningar och andaktsböcker, juridiken om hur man löser rättsliga problem genom förhandlingar och rättegångar, litteraturvetenska-

pen hur dikten kan sätta fantasin, känslorna och drömmarna i rörelse – och i allt detta finns något som kunde kallas ett retoriskt element.

Jag tror också att retoriken borde existera som en särskild avdelning eller institution på universiteten. Det behövs nämligen en grundforskning på detta område och den kräver en kreativ massa av specialister. Där kan man utveckla själva metoderna för de praktiska kurserna, genom att undersöka det rika arvet från äldre tiders skolor och anpassa detta efter de specifika krav som det moderna samhället ställer. Där kan man studera de skilda funktioner retoriken ägt i historien, inom skolorna, politiken, religionen, litteraturen och hela det offentliga livet. Och där kan man diskutera vilken roll retoriken kan och bör spela bland andra vetenskaper och ämnen vid framtidens universitet.

För detta är uppenbart: retoriken har sina givna begränsningar, som praktisk konst och vetenskaplig teori. Den kan bara kasta ljus över en viss del av språket och samhällslivet. Men där kan vi kanske se något nytt.

Retorikkfaget på rullebanen

Øivind Andersen og Kjell Lars Berge

Fra initiativ til innstilling

Ved årtusenskiftet fikk Universitetet i Oslo sitt retorikkfag. Ikke lenge før hadde Det historisk-filosofisk fakultet vedtatt at det ikke skulle opprettes nye fagtilbud. En var ivrig opptatt med å sanere i gamle. Men retorikken kunne fakultetet ikke stå for! Faget red på en interessebølge, båret opp av en blanding av dårlig samvittighet og akademisk respekt og ekte nysgjerrighet – og av kremmerinstinkt. For dette var åpenbart et fag som trakk studenter, i Århus så vel som i Stockholm. Det der må vi også ha! Retorikk var faget som hadde alt: tradisjonens hevd og lærdommens helg, tankegods og teoretiske perspektiver for så vel lingvister som litterater, samt en praktisk komponent som gjorde at en kunne markedsføre det overfor utredere og informasjonskonsulenter og utredere. Det var et fag for alle. Og det er det jo også.

Både fra sakprosamiljøet og fra klassisk kom det i år 2000 henvendelser til HF-fakultetet som argumenterte for og skisserte opp et mulig studietilbud – dels i retorikk i snevrere forstand (det er vidt nok!), dels med sikte på en språkkonsulent- og informasjonsutdanning . På sitt møte 11. okt. 2000 gav fakultetsstyret sin prinsipielle tilslutning til å utrede nye studietilbud i ”retorikk og språklig kommunikasjon”. Det ble nedsatt en komite til å utarbeide et mer konkret opplegg med forslag til utbyggingsplan, moduler, ressurser og administrativ tilhørighet. En forutsetning for at opplegget kunne realiseres, var at opprettelsen skulle skje ved intern omdisponering av undervisningsressurser. En skulle satse, men det skulle ikke koste. Det har forsåvidt vært vilkåret hele tiden: å løfte seg selv opp etter håret. Mangelen på friske midler og friske krefter har gjort det vanskelig å få luft under vingene. Men faget er i gang.

Fakultetskomitéen avgav sin innstilling 27. mars 2001. Innstillingen gjengis nedenfor, i den danske språkform den fikk under Karen Gammelgaards styrende hånd.

Indstilling. Nyt studietilbud i retorik

1 Udfordringen

Arbejdsmarkedet for professionelle og reflekterede kommunikatorer og informationsarbejdere i videste forstand er i dag stort og voksende. Eksakt *hvor* stort dette arbejdsmarked er i Norge mangler der information om, men et udtryk for dets vækst er at det i 1999 blev etableret en egen forening for yrkesgruppen (“Kommunikasjonsforeningen”). Oplysninger fra de andre nordiske lande demonstrerer at antallet sysselsatte i informationsarbejde også der er meget højt. For eksempel findes der i Danmark job for cirka tre

gange så mange informationsmedarbejdere som journalister. Det finske Nokia ansætter et stærkt stigende antal såkaldte ”dokumentdesignere”, eksperter på enkelte sprog som styrer den totale udformning af firmaets dokumenter.

På universitetene i Norge tilbydes ingen egen uddannelse som kvalificerer studenterne til dette forholdsvis nye og voksede arbejdsmarked for humanister. Fakultetsstyret ved HF, UiO gav imidlertid den 11. oktober 2000 sin principielle tilslutning til at udrede nye studietilbud i retorik og sproglig kommunikation. Samtidig blev det nedsat en komite med denne arbejdsopgave.

Denne indstilling giver komiteens konkrete bud på en mulig udformning af et nyt studietilbud. Komiteen foretrækker at kalde studietilbuddet ”retorik”. Mundtligt og skriftligt verbalsprog er studietilbuddets centrale genstandsfelt, men i vor tid må også billedmedier og audiovisuelle medier inddrages i faget.

2 Perspektiver for fakultetet

Komiteen ser oprettelsen af studietilbuddet som en gylden chance for offensivt at markere humanistisk kompetence i en betrængt periode for fakultetet. Det koster nødvendigvis penge at oprette et nyt studietilbud, men vi er overbeviste om at studietilbuddet i retorik forholdsvis hurtigt kan blive en faglig og økonomisk gevinst.

Komiteen mener at studietilbuddet har et stort potentiale for at tiltrække nye studenter. Rekrutteringen vil ske både direkte til studietilbuddet og til andre fag ved at disse kan kombineres med moduler fra det nye studietilbud. På tilsvarende nordiske uddannelser er forholdet mellem ansøgere og optagne studenter cirka 10:1.

Vi tror også utdannelsen vil være meget interessant for HFs arbejde med **efteruddannelse**. Erfaringer fra de andre nordiske lande viser at erfarne arbejdstagere med en humanistisk orientering efterspørger denne type uddannelses- og forskningstilbud. For eksempel har efteruddannelsen i retorik ved Århus Universitet hvert år 80-90 deltagere.

De kontakter vi har taget med relevante miljøer i norsk arbejdsliv, viser at interessen for en sådan uddannelse vil være meget stor. Uddannelsen kan på længere sigt etablere ramme for et mere systematisk forskningssamarbejde mellem UiO og arbejdslivet indenfor tekst- og kommunikationsforskning, et samarbejde som også vil kunne indebære økonomiske fordele for universitetet.

Studietilbuddets kontakt med forskningen og den historiske tradition og refleksion vil være varetaget i og med at uddannelsen skal inddrage *både* den retoriske tradition, som vi kender den fra antikken og fremover, *og* moderne kommunikationsorienteret sprog-, tekst- og diskursvidenskab. Komiteen forstår derfor retorik bredt: fundamentet og den historiske reference er den klassiske retoriktradition, men studietilbuddet vil samtidig integrere retorikbegrebet i moderne kommunikationsvidenskab. Denne udvidede brug af retorikbegrebet afspejler sig i mange af de relevante forskningsmiljøer i dag, i Norden måske tydeligst i det efterhånden veletablerede tidsskrift *Rhetorica Scandinavica* (1997).

Alle nordiske lande – med unntak af Norge og Island - har senest i løbet af det sidste årti etableret humanistiske kommunikationsuddannelser rettet mot informationsarbejdermarkedet. I regi af det NorFa-finansierede nordiske netværk for diskursanalyse blev der 10. februar 2001 på INL ved HF arrangeret et seminar om disse uddannelser. Seminaret samlede deltagere fra Danmark, Finland, Sverige og Norge. Erfaringerne fra

de nordiske lande er inddarbejdet i komiteens forslag til studietilbuddet i retorik ved UiO. De norske uddannelsesinstitutioner komiteen har kontaktet, støtter tanken om en uddannelse i retorik ved HF-fakultetet ved UiO som en institution med udviklet kompetence indenfor feltet.

I studietilbuddet skal det tilbydes perspektiverende teori og analyse, såvel som praksisorienteret færdighedstræning og projektarbejde. Denne kombination af teori og analyse på den ene side og praksis på den anden har vist sig at være yderst vigtig i de tilsvarende nordiske uddannelser. Kombinationen af akademiske kundskaber og praksis har også vist sig populær på HFs Humanistisk projektsemester. Praksiserfaringen her synliggør studenternes humanistiske kompetence, både for dem selv og for potentielle arbejdsgivere. Dette har forbedret jobmulighederne for studenter med baggrund fra Projektsemesteret betragteligt.

Som nævnt bør studietilbuddet også tilbydes som efteruddannelse. Univett har allerede kontaktet komiteen med henblik på dette. Som efteruddannelse vil studietilbuddet kunne fungere som indtægtskilde for fakultetet. Studenter med arbejdserfaring på efteruddannelsestilbuddet kan desuden give vigtige impulser til ny forskning.

Et nyt studietilbud i retorik kan sidst men ikke mindst styrke de tværfaglige sider ved fakultetets forskning. Retorik-, tekst- og diskursorienterede kommunikationsstudier er i dag et hastigt voksende internationalt forskningsfelt som forener forskere med forskellige faglige baggrunde men med en fælles solid teoretisk og metodisk platform. Hvis forskningen ved UiO skal holde trit med den internationale udvikling på området, behøves et relevant fagligt forum. Studietilbuddet i retorik kan være en god begyndelse.

3 Formål

Studietilbuddets formål er at uddanne studenterne til gode og bevidste sprogbrugere, mundtligt og skriftligt, med indsigt i såvel den retoriske tradition som moderne tekst- og diskursorienterede kommunikationsvidenskab. I tilgift skal studietilbuddet øve studenterne i kritisk reflekteret og historisk bevidst at analysere og producere tekster i vid forstand.

Netop det kulturhistoriske perspektiv og den akademiske dimension sikrer det humanistiske fundament for studietilbuddet i retorik ved UiO og adskiller det dermed fra mere instrumentelt og mere merkantilt orienterede uddannelser i journalistik, reklame og lignende. Komiteen finder det afgørende at der i studietilbuddet ikke gives køb på humanistiske værdier, selvom studietilbuddet til dels er mere direkte rettet mod arbejdslivets behov end vanligt i fakultetets uddannelser.

Færdighedskomponenten står centralt i studietilbuddet. Dette både fordi praktiske retoriske færdigheder er en efterspurgt kompetence, og fordi deres sammensmelting med akademiske kundskaber har en pædagogisk funktion: studenterne får en bedre teoretisk og analytisk forståelse af det de selv arbejder med i praksis.

Studietilbuddet vil kunne indgå i en række fagkombinationer som kvalificerer for forskellige yrker hvor kundskab om og færdigheder i retorik er eller vil blive en central kompetance. Samtidig er studietilbuddet første trin i en udvikling af forskerkompetance. På længere sigt mener derfor komiteen at det grundniveaubaserede studieforløb (cand. mag. eller bachelor), som skitseres i denne indstilling, må suppleres med en forskningsoorienteret uddannelse på hovedfags- eller masternivå.

4 Uddygningsplan

I første omgang tilbydes tre moduler: Modul 1 på 10 vekttal og Modul 2 og 3 på hver 5 vekttal. Modulerne tages successivt. Afhængigt af godkendelsesproceduren kan Modul 1 starte i våren 2002, Modul 2 og Modul 3 i høsten 2002. De første forløb må betragtes som forsøg og må have forholdsvis små studenthold. Antal studenter bør dog rask kunne udvides.

Komiteen ønsker som nævnt at studietilbudet senere udbygges til hovedfag/masterniveau. Det er blandt andet påkrævet for at sikre forskning på feltet. Uddygningen må ske efter grundig evaluering af de først realiserede forløb. Desuden må udbygningen følge de generelle retningslinjer som vil gælde efter de bebudede omlægninger af universitetsuddannelserne.

Det kan blive aktuelt at åbne studietilbudet for studenter fra andre fakulteter, særligt det uddannelsesvidenskabelige og det samfundsvidevidenskabelige fakultet peger sig ud som relevante. HF-fakultetet må udrede eventuelle problemer knyttet til dette.

Som nævnt bør studietilbudet udbygges som efteruddannelse. Især det planlagte Modul 1 kan ret enkelt omgøres til et eksternt studietilbud: det vil få en struktur som ligner det nævnte, stærkt efterspurgte eksterne studietilbud ved Århus Universitet. Komiteen opfordrer til at et eksternt studietilbud realiseres snart efter oprettelsen af det interne studietilbud. Dette vil kunne bedre resursesituationen.

5 Opbygning

Denne indstilling fremlægger de generelle rammebetegnelser. Studietilbuds detaljerede opbygning skal senere udformes som konkrete studieplaner. Den koordinator som ansættes på studietilbudet (se pkt. 8), bør i samarbejde med et styre (se pkt. 9) få mulighed for indflydelse på studieplanen.

Erfaringerne med studietilbud i retorik og sproglig kommunikation i de andre nordiske lande viser at studietilbudenes popularitet bygger på:

- færdighedskomponenten og dennes integration med teoretisk og historiserende perspektivering og analyse
- den direkte, personlige opfølgning fra lærere og vejledere

Begge forhold stiller store krav til resurser. Disse resurser må primært tilføres studietilbuds første modul. Den stærke tilførsel af resurser til studietilbuds start skal sikre tilstrømning af studenter og at studenterne rask oplæres i at kunne fungere som hinandens kritikere. Dette vil spare resurser senere i forløbet.

På alle trin i studietilbudet må perspektiverende, analytiske og færdighedsmaessige komponenter sammenkædes. Pædagogisk er det en pointe at lade retorikkens historie lede direkte op til en forståelse af det retoriske system. Moderne tekst- og diskurstteori kan da også knyttes op til en historisk bevidst forståelse af retorikken. Erfaringer fra tilsvarende studietilbud i Norden viser omvendt at studenter er tilbøjelige til at sammen sætte studieforløb uden teoretiske elementer, hvis disse tilbydes særskilt.

Studietilbuddet kan skematisk afbildes sådan:

Modul 1 = 10 vekttal	Modul 2 = 5 vekttal	Modul 3 = 5 vekttal
Indføring	specialisering	projekt
færdigheder Gruppevejledning, individuel opfølging	færdigheder Selvdrevne studentgrupper, gruppevejledning	Selvstændigt arbejde De ansvarlige for studietilbuddet vil hjælpe studenterne med at koble projektet til en konkret kommunikationsopgave udenfor universitetet. Men opgaven kan også løses indenfor traditionelle akademiske rammer.
analyse Gruppeundervisning	analyse Gruppeundervisning	
perspektivering Forelæsning	perspektivering Forelæsning	

Modul 1 kan indgå i andre studietilbud, f.eks. sprogfag, litteraturvidenskab og mediefag, afhængigt af om disse accepterer retorik-modulerne i egne faglige forløb.

Modul udgør 10 vekttal, mens Modul 2 og 3 hver udgør blot 5 vekttal. Det større omfang af Modul 1 som vi foreslår, skyldes flere forhold:

- det faglige minimum i studietilbuddet kan ikke reduceres yderligere
- det kræver et helt semester at etablere en dynamisk ”kuld-følelse” blandt studenterne. Erfaringer fra blandt andet den lignende udannelse ved Stockholms Universitet viser at dette giver pædagogiske gevinster og aflaster lærernes vejledningsbyrde.
- resurserne kan disponeres fleksibelt over et helt semester
- udgifter til eksamen reduceres.

Modul 2 og 3 kan kun tages af studenter som har gennemført Modul 1. De enkelte institutter afgør om også disse moduler kan passes ind i de faglige forløb, institutterne er ansvarlige for. Det er ligeledes op til institutterne at bestemme på hvilket niveau i egne forløb, retorikmodulerne kan indgå. Afhængigt af studentergruppens aktuelle sammenstilling kan Modul 2 tilbydes som specialiserede kurser, som varetages af de enkelte institutter. Eksempler kan være ”retorik i audiovisuelle medier” eller ”retorik og æstetik”. Vi ser også spændende muligheder for sprogfagene og for kulturstudier her.

6 Eksamensordninger

Eksamensordningerne må afspejle studietilbuddets egenart. Retorikfaget synes at være særligt velegnet til at studenternes progression evalueres ved hjælp af moderne og forholdsvis lidet resursekrævende eksamensformer, som for eksempel mappeeksamen. Fakultetet må godkende studietilbuddets eksamensordning med tanke på minimal ressourcebrug (for eksempel brug af intern censur). Det må dog ikke må true studenternes retsstilling.

Hvert modul evalueres særskilt. Eksamensordningen bør lægge vægt på at opfange studentens teoretiske og analytiske kompetence, samtidig med at evnen til at præsentere denne indsigt mundligt og skriftligt dokumenteres og vurderes. Vi overlader til koordinatoren samt studietilbuddets styre (se pkt. 8 og 9) at diskutere sig frem til konkrete eksamensformer.

7 Optag

Der er særskilte optag til studietilbuds Modul 1, 2 og 3. Optag til Modul 2 og 3 forudsætter bestået eksamen i Modul 1. Alternativt kan der være to særskilte optag til Modul 1: ét optag for studenter som ønsker at tage hele studietilbudet i retorik, og et andet optag for studenter som blot ønsker at tage Modul 1. Optag sker på grundlag af karakter, eventuelt suppleret med specielt relevant erfaring.

Af hensyn til resursesituationen (se pkt. 8) kan der kun optages et begrænset antal studenter. Komiteen foreslår en grænse på 20 studenter for det første forløb som en forsøgsordning. Forholdet mellem antal studenter som tager hele studietilbudet, og studenter som blot tager enkelte moduler, må fastsættes senere. Hvis studietilbudet bliver en succes, ønsker komiteen fremover at udvide antal studenter.

Optag til studietilbudet som efteruddannelse sker på grundlag af relevant arbejdserfaring og eventuelle optagsprøver.

8 Resurser

Komiteen har et bundet mandat i forhold til resurser i og med at “det er en forutsetning at oppretningen av nye studietilbud skjer ved intern omdisponering av undervisningsresurser” (Dekani notat 4/10 2000, vedtaget af Fakultetsstyret 11/10 2000).

Komiteen foreslår derfor at undervisningen på retorikuddannelsen i størst muligt omfang varetages af lærere fra flere institutter. Denne undervisning kan gives isoleret til retorikstuderterne, og som et samtidigt tilbud til egne studenter og studenterne fra retorikfaget. Underviserne på studietilbudet ”tjener” vekttal til egne institutter. Institutterne vil dermed få en fordelingsmæssig fordel i at udlåne lærere til studietilbudet. Fakultetet må udarbejde forslag til en fordelingsnøgle.

Det bliver sandsynligvis nødvendigt at hente ind nogle lærere også fra andre fakulteter. Også her må Fakultetet udarbejde forslag til hvordan dette kan udlignes.

Det skal understreges at især Modul 1 kræver resurser. Modul 2 og 3 kan derimod med en godt planlagt studenterprogression i løbet Modul 1 blive forholdsvis billige at gennemføre.

Komiteen ser det som helt nødvendigt at ansætte en koordinator i 100 % stilling som administrativ og faglig leder for studietilbudet. Koordinatoren må have faglig kompetence (doktorgrad i et relevant fag) og skal selv stå for en del af undervisningen. Særligt i studietilbuds opbygningsfase må det forventes at de administrative og især koordinerende opgaver vil være omfattende i forhold til de faglige (undervisning og forskning). Koordinatoren skal sikre studietilbudet et ansigt udadtil, samordne den undervisning som varetages af andre lærere og af de enkelte institutter, og sørge for kontakter med miljøer udenfor universitetet for projekterne på studietilbuds Modul 3. Stillingen bør udlyses så der ansættes en koordinator med faglig ekspertise på de områder, fakuletets egne lærere ikke selv kan dække.

9 Styre

Et bredt fagligt sammensat styre må tilknyttes studietilbudet. Blandt styrets opgaver er at udarbejde et stillingsopslag for koordinatoren og derpå i samarbejde med koordinatoren

at udforme en konkret studieplan og eksamensordninger, godkende pensum og kontinuerligt evaluere studietilbudet.

10 Administration

Komiteen mener at INL bør have det faglige og administrative ansvar for studietilbudet i samarbejde med koordinatoren og styringsgruppen. Ved INL findes det ledig administrativ kapacitet og et fagligt kompetent miljø både på undervisnings- og forskningssiden.

Koordinatoren ansættes under INL, på lignende vilkår som koordinatoren for Humanistisk projektsemester (ansat under IKS).

11 Opsummering af fakultetets opgaver

I forbindelse med etableringen af studietilbudet i retorik må fakultetet:

- nedsætte et styre
- godkende udlysningsstekst for stillingsannonce om koordinator og ansætte koordinatoren
- godkende studieplan og eksamensordning
- udarbejde en nøgle for fordeling af de vekttal som tjenes til institutionerne af lærere med undervisning på studietilbudet
- udarbejde forslag til honorering af lærere fra andre fakulteter som underviser på studietilbudet
- udrede eventuelle problemer i forbindelse med at tilbyde studietilbudet i retorik til studenter fra andre fakulteter

27. marts 2001

Komiteen for udredning af nyt studietilbud i retorik

førsteamanuensis Karen Gammelgaard (IØO - leder)

professor Øivind Andersen (KRI)

førsteamanuensis Bergljot Behrens (ILF)

professor Kjell Lars Berge (INL)

førsteamanuensis Liv Hausken (IMK)

studentrepræsentant Karen Mæle

Innstillingen peker på et felt som mangler i ved Universitetet i Oslo, og som er blitt en suksess andre steder. Det er i seg selv et argument. Innstillingen ser strategisk på faget: Det gir en gyllen mulighet for å markere humanistisk kompetan-

se, og det bør kunne trekke nye studenter og dermed gi økonomisk gevinst. Innstillingen er praktisk orientert. Den tar utgangspunkt i arbeidsmarkedets behov for retorisk skolerte mennesker, og ikke minst for mulighetene innenfor etterutdanning. Ferdighetskomponenten står sentralt i studietilbudet slik det er tenkt. Praktiske retoriske ferdigheter er etterspurtt. Det er likevel langt fra at innstillingen forstår retorikken som kun et ferdighetsorientert praksisfag. Faget skal innarbeide både tradisjon og refleksjon, teori og analyse. Den klassiske retorikktradisjonen utgjør den historiske referansen, samtidig som retorikk blir bredt forstått, i tråd med dagens praksis. Det kulturhistoriske perspektivet og den akademiske dimensjonen sikrer det humanistiske fundamentet for UiOs retorikkstudium til forskjell fra mer instrumentelt og merkantilt orienterte utdanninger i journalistikk, reklame og liknende. En egenverdi ved retorikkfaget er videre at det er egnet til å styrke de tverrfaglige sidene ved fakultetets forskning – det pekes på retorikk-, tekst- og diskursorienterte kommunikasjonsstudier.

Fra innstilling til vedtak

På bakgrunn av komitéinnstillingen vedtok HFs fakultetsstyre 6. juni 2001 enstemmig å opprette et nytt studietilbud: Retorikk og språklig kommunikasjon. Komitéen hadde bruk betegnelsen ”retorikk” og eksplisitt foretrukket denne betegnelsen. Fakultetetsledelsens vedtaksforslag fastholder betegnelsen ”retorikk og språklig kommunikasjon” – etter innstillingskomiteens mening en slappere betegnelse med mindre retorisk appell. Denne tilsynelatende utvidelsen innebar også en uheldig innsnevring i forhold til f.eks. ønsket om å trekke inn også visuell kommunikasjon. Komitéen hadde allerede hatt kontakt med miljøer som satt på slik kompetanse.

Men hva betyr vel navnet? Mer interessant var det at komitéen i sin innstilling enstemmig hadde foreslått å legge administrasjonen av faget til *Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap*. Begrunnelsen var at det ved dette instituttet fantes såvel ledig administrativ kapasitet som et faglig kompetent miljø både på undervisnings- og forskningssiden. Det var blant annet fra dette miljøet ett av initiativene til et nytt studietilbud var kommet. På fakultetsmøtet 6. juni 2002 kom det imidlertid et benkeforslag fra styreren ved *Institutt for lingvistiske fag* (ILF) om å legge retorikkfaget *dit*. I følge henne hadde jo også dette instituttet både kapasitet og kompetanse. Forslaget overrasket de fleste andre, men det fikk både dekanatets og studentrepresentantenes stemmer. I vedtakets siste punkt heter det derfor at ”studietilbudet styres og administreres sentralt av ILF”. Institutt for lingvistiske fag fikk faget i fanget. Instituttet fikk ansvar for ”minst én av modulene” som det står i fakultetsvedtaket. Det ble dessuten bedt om å fremme forslag til stillingsbeskrivelse for koordinatorstillingen ”som besettes ved utlysning eller av en av instituttets fast ansatte”. Det ble naturligvis til det siste: Instituttet hadde ledig faglig kapasitet.

Fakultetsstyret vedtok i juni 2001 også at det skulle opprettes en referansegruppe for faget. En slik gruppe oppnevnte ILF kort etter. Den bestod av Øivind Andersen (KRI), Kjell Lars Berge (INL), Karl Henrik Flym (ILS/UV-fakultetet), Elizabeth Lanza (ILF), Hanne Gram Simonsen (ILF) og Espen Ytreberg (IMK). Sammen med denne referansegruppen forberedte ILFs koordinator for det nye studietilbudet, Andreas Sveen, den egentlige studieplanen. Berge ble leder av referansegruppen. Møtene ble mange og lange. Studieplanforslaget ble oversendt HF-fakultetet 11. februar 2002 og ble vedtatt senere på våren. Referansegruppen ble deretter oppløst, slik at det i dag ikke eksisterer noen referansegruppe for faget.

Studieplanen presenterer og reklamerer innledningsvis for faget med henvisning til det moderne mediesamfunnets behov for kompetanse innenfor kommunikasjon, formidling og meningsdannelse. Studiet, sies det, ”gir kompetanse som er relevant for arbeidsoppgaver innenfor en rekke områder av samfunnsliv- og forvaltning”. Planen understreker at retorikkstudiet ved Universitetet i Oslo tilbyr en akademisk, humanistisk basert kompetanse innenfor disse feltene. ”Studiet gir både en teoretisk ramme, historisk og kritisk perspektiv og samtidig praktiske retoriske ferdigheter i egenproduksjon og analyse av språklig kommunikasjon.” Videre: ”Retorikk er i dette studietilbudet bredt forstått. Den klassiske retorikken og den retoriske tradisjonen fra antikken til nyretorikken er utgangspunkt og historisk referanse. Men studiet integrerer retorikkens begreper og perspektiver i moderne diskursanalyse, tekstmønster og språkvitenskap med kommunikasjonsperspektiv.” Det vide retorikkbegrepet og de bestemte markeringene – en kan så å si føle referansegruppen på pulsen.

Retorikkfagets utfordringer

Allerede i dekanens notat til det møtet som i oktober 2000 nedsatte komitéen, het det at ”dette er både fagpolitisk og ressursmessig en innfløkt sak, ikke minst fordi det vil være flere institutter involvert”. Mer behøver ikke å sies om det. Det er heller ikke nødvendig å gå i detalj om de komplikasjonene som fulgte av at retorikkfaget ble vedtatt og forberedt mens det ennå het fag og grunnfag og vektall, og før antall avgjorte eksamener ble livsviktig for et institutt, mens det ble realisert i en verden av emner og 40-grupper og poeng og programmer, der hvert institutt i mye høyere grad enn før må være sin egen lykkes smed.

Det har vært et meget uoversiktlig farvann å manøvrere og koordinere et nytt fag i. Selv om retorikkfaget kunne ha påberopt seg historiske tradisjoner og teoretiske pretensjoner om å seile som fakultetets flaggskip, og godt kunne forsvare å gi navn og preg til et eget studieprogram – og kanskje kunne ha klart det, hvis ikke alt var kommet så brått på – så tilsa forholdene at en i stedet prøvde å gjøre seg gjeldende ved å sjøsette en rekke mindre sjalupper og barkasser under felles flagg. (Det ville unektelig vært mer smell i Retorikk-vimpelen enn det slagge ”Retorikk og språklig kommunikasjon”.) For det sammensatte og mangfoldige

fagområdet som det her dreier seg om, byr den nye strukturen på mange fordeler. Den inviterer til å gå på tvers av fagene og å lage nye sammenhenger av eksisterende elementer, og å se gamle ting i nytt perspektiv – i retorisk perspektiv. Men et nytt fag krever også nye elementer, og omdanning, ikke bare omdøping av gamle elementer. Alt blir ikke retorikk selv om en kaller det for retorikk. Skjønt en god del mer, faktisk det meste, blir ”retorikk og språklig kommunikasjon”.

Retorikkfaget – Retorikk og språklig kommunikasjon – ble operativt høsten 2002 under det gamle fagregimet, og gikk 2002/3 som et semesteremne pluss et grunnfagstillegg. Fagtilbudet har så funnet sin foreløpige form fra høsten 2003. I den nye studiestrukturen er faget – som en ”studieretning” – lagt inn under HF-fakultetets *Språkprogram*. Det er nærliggende ut fra betegnelsen og den administrative tilknytningen. Det er ikke fullt så naturlig når en tenker på retorikkens fagtradisjon og særlig på retorikkens forbindelse til litteratur og tekstproduksjon og retorikkens rolle som form- og normrepertoar i mange medier. Da går tanke-ne snarere til *Litteraturprogrammet*. Det vil være viktig for et retorikkfag som tar – eller som bør ta – mål av seg til å bli et sentralt HF-fag at det ikke blir usynlig langt nede på listen over fagtilbud under Språkprogrammet. Særlig fordi retorikk i utgangspunktet sannsynligvis er noe Litteraturprogrammets studenter forbinder mer med og interesserer seg mer for enn Språkprogrammets studenter. Det samme gjelder vel dem som er opptatt av retorikken som kulturfag i vid betydning, for fagets historie og selvrefleksjon, eller forholdet mellom retorikk og filosofi, logikk, pedagogikk, jus slik vi har vært inne på det i innledningen til denne boka. Tilknytningen til språkprogrammet gir faget en identitet, men samtidig et identitetsproblem. (Det kreves ikke språklig ex-fac. for å ta faget, noe som avspeiler fagets særstilling i forhold til de andre fagene på Språkprogrammet). Dette skrives naturligvis ut fra en oppfatning av at retorikken skal være det overordnede i fagtilbudet, og at retorikk er noe mer – eventuelt noe mindre – enn språklig kommunikasjon, selv om den er dét også.

På nettsidene står det om fagtilbudets oppbygging og gjennomføring:

Studiet bygges opp av 80 studiepoeng (en 80-gruppe) i retorikk og språklig kommunikasjon språk, 40 studiepoeng (en språklig 40-gruppe) fra et annet fag innenfor språkprogrammet, ex.phil., (språklig ev. annen) ex.fac. og 40 studiepoeng poeng frie emner.

Den som vil ta det maksimum på 80 studiepoeng i retorikk som er stipulert (men der ikke alle emner er utarbeidet ennå), må altså ta 40 poeng til fra språkprogrammet på kjøpet.

Retorikk og kommunikasjon presenterer seg som en studieretning på følgende måte:

Innsikt i språklig kommunikasjon, formidling og meningsdannelse i vid forstand blir stadig viktigere i samfunnet i dag, ikke minst på grunn av nye medier. Både klassisk og moderne retorikk gir slik innsikt. Studieretningen ”Re-

"retorikk og språklig kommunikasjon" omfatter en systematisk og historisk innføring i den antikke retorikken med henblikk på både tekniske og teoretiske aspekter, innføring i emner innenfor kommunikasjonsteori, pragmatikk, samtale- og diskursanalyse, og det tar opp temaer som teksttyper og sjangerkunnskap, argumentasjon, tverrkulturell kommunikasjon, språklig variasjon og normer. Man kan også bli med i en gruppe som utfører et prosjektarbeid med begreper fra pensumlitteraturen som analyseredskap.

Hva lærer du?

På studieretningen "Retorikk og språklig kommunikasjon" får du kompetanse i retorikk fra det klassiske utgangspunktet til nyere språkforskning med kommunikasjonsperspektiv som er orientert mot skriftlig og muntlig tekst og språklig samhandling. Dette setter deg i stand til å analysere tekster, både skriftlige og muntlige, på en kritisk reflektert måte. Underveis får du også øvelse i egenproduksjon. Samtidig som det gir nyttige kunnskaper for språklige aktører har retorikkstudiet en akademisk forankring i humanistiske perspektiver som skiller det fra bransjerettede utdannelser i journalistikk, reklame og lignende.

I første omgang dreier det seg om fire 10-poengs emner som studentene inviteres til å ta sammen, slik at det utgjør en 40-gruppe og dermed blir en enhet som kan fungere samlet innenfor den videre oppbygningen av et bachelorstudium. Hvis en tar de fire emnene sammen med ex-phil. og ex.fac, fyller en to semestre (à 30 studiepoeng). De fire retorikkemnene er:

RETKOM 1100 – Moderne retorikk og språklig kommunikasjon 1

Emnet gir en grunnleggende innføring i emner innenfor kommunikasjonsteori, pragmatikk, samtale- og diskursanalyse. Teori og analyse kombineres med praksis. Emnet legger et felles teorigrunnlag for de to videregående emnene Moderne retorikk og språklig kommunikasjon 2 og 3 (på 10 studiepoeng hver), som går mer i dybden med henholdsvis muntlighet og skriftlighet som tematiske fellesnevner.

Hva lærer du?

Studentene får et faglig grunnlag for kritisk reflektert analyse av språklige budskap, både muntlige og skriftlige. Emnet gir også øvelse i argumentasjonsmåter og presentasjon av temaene.

Pensum/læringskrav høsten 2003 omfatter:

Peter Grundy: *Doing Pragmatics*, 2000. Arnold.

Kurt Johannesson: *Retorikk eller konsten att övertyga*, 1998. Norstedts.

Barbara Johnstone: *Discourse Analysis*, 2002. Blackwell.

RETKOM2101 - Moderne retorikk og språklig kommunikasjon 2

Emnet gir en videregående innføring i språklig kommunikasjon med problemstillinger knyttet til muntlighet (muntlig kommunikasjon) som utgangspunkt og overordnet perspektiv. Sentrale temaer er samtaleanalyse, sosiolingvistisk variasjon og normer, tverrkulturell kommunikasjon.

Hva lærer du?

Studentene får en teoretisk ramme for forståelse av muntlig kommunikasjon. De lærer å bruke de teoretiske begrepene i analyse av slik kommunikasjon.

RETKOM2102 - Moderne retorikk og språklig kommunikasjon 3

Emnet gir en videregående innføring i språklig kommunikasjon med problemstillinger knyttet til skriftlighet (skriftlig kommunikasjon) som utgangspunkt og overordnet perspektiv. Sentrale her er diskursanalyse med utdypning av teksttyper og sjangerkunnskap.

Hva lærer du?

Studentene får en teoretisk ramme for forståelse av skriftlig kommunikasjon. De lærer å bruke de teoretiske begrepene i analyse av slik kommunikasjon.

RETKLA1101 - Klassisk retorikk

Emnet vil omfatte en systematisk og historisk innføring i den antikke retorikken med henblikk på både tekniske og teoretiske aspekter, blant annet forholdet til politikk og etikk, poetikk, pedagogikk og filosofi.

Hva lærer du?

Studenten skal tilegne seg grunnleggende kunnskaper om retorikken med sikte på både produktiv og analytisk anvendelse

Pensum/læringskrav høsten 2003 omfatter:

Øivind Andersen: I retorikkens hage 1995/2002 Universitetsforlaget.

Thomas M. Conley: Rhetoric in the European Tradition, 1990. The University of Chicago Press. Kap. 1-4.

Et utvalg antikke kilder i oversettelse.

Dessuten forutsettes det at studentene bruker Retorisk leksikon av Tormod Eide, og nettstedet Silva Rhetoricae

Mens de tre RETKOM-emnene tilbys fra ILF, står Klassisk og romansk institutt for det siste, det eneste instituttet utenom ILF som per i dag er fast involvert i studiefagets 20-poengsgruppe. (De to første semestrene omfattet Klassisk retorikk 20 poeng og bestod av et noenlunde tilsvarende retorisk pensum + et skrivelukkurs som Karl Henrik Flym fra ISL/UV-fakultetet stod for; tilbuddet var populært, men det var ingen nærmere sammenheng mellom de to boklene. Skrivekursset er deretter falt ut av retorikkstudiet.) Tilbuddet fra KRI omfatter retorikk i ”klassisk” forstand: talekunsten og veltalenheten hos grekerne og romerne i teori

og praksis, innenfor politikk og pedagogikk, og retorikkens system og begrepsapparat: talesgenrene, bevismidlene, de fem klassiske arbeidsoperasjonene, topolæren, figurlæren osv. Det kan betraktes som et grunnkurs som ingen retorikkstudent bør mangle. Og den som skal ta en 40-gruppe i retorikk, må ha det, sammen med de tre andre emnene.

Men en behøver jo ikke å sette sammen en 40-gruppe. En kan ta RETKLA 1101 blant sine frie vekttall og ikke noe mer retorikk enn dét – noe det er grunn til å håpe vil bli populært, for en slik gjennomkjøring av den klassiske retorikken er noe mange HF-studenter vil ha glede av. En kan også ta RETKOM 1100 alene, men en kan ikke ta RETKOM 2101 og 2102 uten å ha 1100. Betegnelsen ”Moderne retorikk og språklig kommunikasjon” lar seg til en viss grad forsvare for det moderne emnet 1100 etter at Kurt Johannessons bok er kommet på pensum.

Veien videre for den som vil ta 80 poeng i retorikk går via RETKOM 3100 (”Moderne retorikk og språklig kommunikasjon 4”) og andre tilbud – rene studietilbud, eller prosjektopplegg som dels utarbeides av involverte fagmiljøer for dette formålet (f.eks. av sakprosaprosjektet), dels lånes inn annet steds fra til retorikken og gis uttelling qva retoriske emner der (metaforteori, systemisk og funksjonell grammatikk).

Likevel: en mastergrad i retorikk (og språklig kommunikasjon) bør det neppe bli tale om dersom en ikke har et retorisk forskningsmiljø. I dagens situasjon er det derfor uvisst når en slik mastergrad kan bli en realitet.

Det er nedlagt et betydelig arbeid, også av fagets koordinator, for å få et studium i retorikk på beina i en svært stresset situasjon og på svært lite generøse økonomiske vilkår – og ut fra et retorikkfaglig sett ytterst skrøpelig grunnlag. Søkningen er tilfredsstillende ut fra forholdene. Alle som går inn på nettet og ser på undervisningsopplegget på de emnene som undervises, kan konstatere at det nedlegges et arbeid i tråd med studiereformens idealer. Tilbakemeldingene fra studentene er i det store og hele positiv. En god del av fakultetskomitéens og studieplanens ambisjoner er realisert. Men det er behov for styrking og utbygging av retorikkfaget på flere felter:

- Den indre strukturen er svak. Det er fare for at prisen faget kommer til å betale for å legge på seg – med videregående kurs og nye innslag – er at det blir enda mer springende og spredt. En er – delvis av nødvendighet – blitt tvunget til å bygge opp et studium på samme måte som en gjerne henger opp bilder når en overtar en hybel: etter de forhåndsværrende spikres prinsipp. På laveste nivå er det en viss forbindelse mellom den klassiske retorikken og grunnenheten i Moderne retorikk og språklig kommunikasjon. Men de kan jo tas hver for seg eller sammen, og i hvilken som helst rekkefølge (som så mye annet innenfor det nye emnesystemet).

- Flere fagfelter burde trekkes inn. Nå er det bare ILF og KRI som er inne i noe omfang, til en viss grad også sakprosamiljøet på INL. Andre er på vei – retorikkfaget er på ingen måte isolasjonistisk. Men f.eks. så forskjellige fag som mediavitenskap, filosofi, idéhistorie og kunsthistorie har på forskjellig vis naturlige kontaktflater med retorikken. Utenfor HF-fakultetet gjelder det forskjellige aspekter av jussen, og pedagogikk. Siden retorikk nå er på moten, og retorikk er relevant for alle, og mange faktisk kan noe om retorikk, eller om noe som kan defineres som retorikk, ser vi nå tendenser til at det minitilbud i retorikk dukker opp som paddehatter rundt om på universitetet. Her burde retorikkfaget og et sterkt retorikkmiljø ikke være til å komme utenom.
- Retorikken som tilbys er en torso. Det sier seg selv at det aldri vil være mulig å gi noe heldekkende tilbud i retorikk, som har vært med oss i 2500 år og som er et så mangfoldig og omfattende felt. Men for bare å holde oss til tidsaksen: Faget består nå av et 10-poengstilbud i klassisk retorikk. Resten faller i alt vesentlig inn under moderne språklig kommunikasjon. Retorikkens rolle i middelalder og renessanse, nytidens mange retorikker, Erasmus og Malanchton, Vico og Gottsched, Richards og Burke, Perelman og Habermas. Det trengs en skikkelig retoriker i faget. Det fins gode retorikkmiljøer både i og utenfor de nordiske landene, hvor retorikkfaget drives på bred basis av produktive forskere. Faget i Oslo bør få knytte til seg en gjennomskolert retoriker eller to, om ikke annet så på deltidsbasis.
- På mange områder og for mange perioder fins det knapt retorisk kompetanse ved UiO. For klassisk/antikk retorikk er kompetansen til stede. Det foreligger utarbeidede planer både for et praktisk kurs tuftet på de antikke progymnasmata-øvelsene, og et videregående teorikurs med lesning av fagets grunntekster (Aristoteles, Cicero o.a.). Men ressurssituasjonen gjør det umulig å lansere slike tilbud.
- Faget ble etablert som et studiefag, og det drives som et studiefag. Det må også bli et forskningsfag. Det må utmeisle et forskningsprosjekt som kan skape et forskningsmiljø. Ikke noe eksisterende miljø fyller denne funksjonen, men det er mange forskere rundt omkring som kan bidra til et retorikkmiljø. Det fins også mange potensielle samarbeidspartner i utlandet. Et forskningsprosjekt med internasjonal deltagelse burde være en del av retorikksatsningen. Det kunne være en måte å få internasjonale retorikkforskere involvert også i studiefaget.

- Det praktiske aspektet er hittil kommet til kort. Det praktiske har to sider: Den ene er det retorisk analyse og kritikk. Den andre er retorisk produksjon, skriftlig og muntlig. F.eks. burde et øvelsesopplegg i både skriving og fremføring bli en del av retorikkfaget.
- Etter- og videreutdanningen er uprøvd mark. Det er mange aktører på retorikk-markedet. De selger høyt prisede kurs med mer eller mindre lødige innslag til næringsliv og forvaltning. Universitetet i Oslo bør kunne tilby noe som er like interessant, mindre kostbart og bedre faglig fundert.
- Retorikkfaget bør få hjemstavnsrett på litteraturprogrammet like mye som på språkprogrammet. En må kunne bruke retorikkemnene innenfor litteraturprogrammet ikke bare som frie vekttall, men også som en 40- og en 80-gruppe til å strukturere faget. Retorikk er ikke i mindre grad et litteratursfag enn et språkfag.

Det går antagelig såvidt bra å samarbeide om retorikken fordi vi alle kan snakke om ”retorikk”, og mene nokså forskjellige ting med det. Det vil alltid være dem som med retorikk nærmest tenker på et retorisk-pragmatisk kommunikasjonsperspektiv. Andre vil tenke litt snevrere på generell retorikk, eller på skoleretorikken og fagtradisjonen. Atter andre vil tenke på den klassiske retorikken – og så har vi alle dem som vil tenke på bruken av retorikken, analytisk og kritisk, eller produktivt, til taler og tekstproduksjon, til språkrøkt og kvalitetssikring av den offentlige samtalen. Vi kan også se forskjellig på elementene og relasjonene mellom ”retorikk” og ”språklig kommunikasjon” i fagbetegnelsen: Og på ”og”: Ekspliserer det, forener det eller holder det tingene fra hverandre? Retorikken er uansett, på grunn av historiens avleiringer og materiens beskaffenhet et felt som alltid vil være i bevegelse. Og diskusjonen om ”hva er retorikk” er så gammel som retorikken selv.